

BAHRİYE ÜÇOK

İSLÂMDAN DÖNENLER VE YALANCI PEYGAMBERLER

Hicrî 7. - 11. Yıllar

cem / KÜLTÜR

KÜLTÜR DİZİSİ

İSLÂMDAN DÖNENLER VE YALANCI PEYGAMBERLER
Doç. Dr. Bahriye Üçok
1. Basım, Şubat 1996 / Cem Yayınevi
Dizgi: Cem Yayınevi
Baskı: Yaylacık Matbaası
ISBN: 975-406-557-8
Cem Yayınevi: Küçükparmakkapı İpek Sokağı No:11
80060 Beyoğlu - İstanbul
Tel: 243 05 50 / 243 20 23 • Faks: 244 15 33

Doç. Dr. BAHRİYE ÜÇOK

İSLÂMDAN DÖNENLER VE YALANCI PEYGAMBERLER

Hicrî 7. — 11. Yıllar

cem yayınevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

I. GİRİŞ 13

II. BİBLİYOGRAFYAYA GENEL BİR BAKIŞ 17
1. Kaynaklar 17
2. Seyahatnameler 18
3. Etüd mahiyetindeki eserler 19

III. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ 22
1. İslâmiyetin çıkışı sırasında Arabistan'da dinî durum 22
A. Arabistan'da putperestlik 22
B. Arabistan'a sızmış olan yabancı dinler 26
a. Sâbiîlik 27
b. Mecusîlik 28
c. Musevîlik 29
d. Hıristiyanlık 29
C. Arabistan'da putların üstünde bir tanrı kavramının teşekkülü ve Hanîflik 31
D. Netice 34
2. Ridde 34
A. Ridde'nin tarifi 34
B. Hz. Muhammed'in hayatında Arap Yarımadası'nda İslâm dininin yayılışı 35
C. Riddenin sebepleri 44
D. Riddenin yayılması ve önlenmesi 45

3. Diğer sebepler 55
A. Kabile rekabeti ve kabile istiklâline bağlılık 55
B. İktisadî ve siyasî sebepler 57
C. Kâhinlik 59

IV. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞLARI VE BUNLARIN HAYAT VE FAALİYETLERİ 60
1. Esved ül-Ansî 60
A. Esved'in soyu 60
B. Esved'in olağanüstü kabiliyetleri ve faaliyetleri 61
C. Esved'in öldürülmesi 74
D. Yemen'de ikinci Ridde 78
E. Netice 80

2. Tuleyha bin Huveylid 83
A. Tuleyha'nın soyu 83
B. Tuleyha'nın birinci defa İslâmiyeti kabulü 83
C. Tuleyha'nın ayaklanması ve peygamberlik iddia etmesi 87
D. Zu'l-Kassa savaşı 94
E. Tuleyha Müslüman askeri 104
F. Tuleyha'nın doktrini 105
G. Netice 107

3. Secâh 109
A. Secâh'ın soyu 112
B. Secâh'ın Peygamberlik iddiasında bulunması ve taraftarları 113
C. Secâh'ın savaşları 116
D. Secâh'ın Müslüman oluşu 122
E. Secâh'ın doktrini 122
F. Netice 124

4. Müseylimet ül-Kezzâb 126
A. Hanife kabilesi ve dini 126
B. Müseylime'nin soyu 129
C. Müseylime'nin, Hanifelilerin emirliğini elde etmesi 130
D. Müseylime'nin Medine'yi ziyaret edip etmediği meselesi ve peygamberlik iddiası 131
E. Müseylime'nin portresi ve hokkabazlığı 135
F. Müseylime'nin peygamberlik iddiasına ne zaman başlamış olduğu meselesi 137
G. Hanife kabilesinin irtidadı 141
H. Müseylime ile savaş ve Müseylime'nin öldürülmesi 148
İ. Yemâmelilerle barış 154
J. Müseylime'nin doktrini 156
K. Netice 161

V. UMUMİ NETİCE 164

BİBLİYOGRAFYA 167

İNDEKS 171

Bu kitabı Annem ***Nadire Bektaşoğlu****'nun aziz hatırasına en derin saygı duygularımla sunuyorum.*

ÖNSÖZ

1957 yılında yayınladığım şimdi tükenmiş olan "İslâm Tarihinde İlk Sahte Peygamberler" adlı kitabımı bu kez bazı değişiklikler ve genişletmelerle "İslâmdan Dönenler ve İlk Yalancı Peygamberler" adı ile okuyuculara sunuyorum.

Araplarda tek Tanrı düşüncesinin doğmasından ve Haniflerin ortaya çıkmalarından Ebu Bekr'in hilâfet zamanına değin, siyasî ve dinî birtakım olayları açıklarken bu olayları yaratan veya onlarla ilgili olan şahısların birbirine yakın söylenişteki –örneğin, Hüseyn, Husayn, Nemir, Nümeyr gibi– adlarını bir yanlışlığa yer vermemek için kitabın sonuna eklediğim indekste, parantez içinde, transkripsiyon ile gösterdim.

Ordu – 1967

I. GİRİŞ

Dinler tarihi araştırılırken, her gerçek peygamberin yaşadığı devirde onu taklid eden bir kaç menfaat veya şöhret düşkünü insanın da peygamberlik iddiasında bulunduğunu görmek zor değildir. Bu sebepten hemen her devirde faaliyette bulunan yalancı peygamberler hakkında semavî kitaplarda bazı âyetler yer almıştır; Kur'an VI., 93:

"Allah'a iftira eden veya kendisine bir şey vahyedilmediği halde "Bana vahyolundu", "Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim" diyenden daha zalim kim olabilir?..."

İncil Matta VII, 15-20,: "Yalancı peygamberden sakının; onlar size koyun kılığında gelirler. Fakat iç yüzden kapıcı kurtlardır. Onları meyvelerinden tanıyacaksınız. İnsanlar dikenlerden üzüm yahut deve dikenlerinden incir toplarlar mı? Her iyi ağaç iyi meyve verir; fakat çürük ağaç kötü meyve verir. İyi ağaç kötü meyve vermez, çürük ağaç da iyi meyve vermez. İyi meyve vermeyen her ağaç kesilir ve ateşe atılır. Öyleyse, onları meyvelerinden tanıyacaksınız."

Monoteist yüksek bir dinin iyice yerleşmiş bulunduğu bir bölgede faaliyette bulunan böyle sahte peygamberler, cahil halk kütleleri arasında bir zaman için kendilerine taraftar bulmakta ve zararlı faaliyetlerini genişletmekte güçlük çekmemişlerse de, ya mevcut monoteist dinin taraftarlarının gecikmeyen reaksiyonları veya devlet otoritesinin işe müdahalesi

üzerine, kısa zamanda kendileriyle birlikte yaymaya çalıştıkları sahte din de yok olmuştur. Monoteist yüksek bir dinin henüz yerleşmekte olduğu bir bölgede, böyle yalancı peygamberlerin meydana çıkmaları ise, bu yeni din için büyük bir tehlike teşkil etmekten geri kalmamış, yeni din bir yandan bütün bir bölgeyi, güçlükler içinde kazanmak, bir yandan da bu yalancı ve köksüz rakipleriyle uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.

İşte İslâmiyet'in yayılma ve yerleşmesi sıralarında Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkmış olan sahte peygamberler, İslâmiyet'i ileride de bahsedeceğimiz büyük güçlüklerle karşı karşıya bırakmışlardır. *Bununla beraber, ötedenberi peygamber olduğunu iddia ederek ortaya atılanlardan hangilerinin hakikî ve hangilerinin sahte olduğunu tesbit edecek bir kıstastan da mahrûm bulunulduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Bu konuda şimdiye kadar birçok fikirler ileriye sürülmüş olmakla beraber kesin bir kıstas elde etmek mümkün olmamıştır.* Eğer gene de bir kıstas tesbit etmek istersek, o zaman ancak sübjektif olarak, kendisinin peygamber olduğuna ve Tanrı'dan vahiyler aldığına bütün varlığı ile inanan ve bu vahiylerle vaazda bulunduğu kütlelerin ahlâkî, sosyal, hukukî durumlarını yükseltmeye çalışarak bunda muvaffak olan, bütün kalbiyle inandığı bu dava uğrunda hayatını bile fedadan çekinmeyen ve kendisi öldükten sonra dahi eseri yaşayan, fikirleri büyük kütleleri hâkimiyeti altına alan ve eserlerinin izleri hiçbir suretle silinip kaldırılması mümkün olmayan kimseler hakiki peygamberdir.[1] Gerçekten de Hazret-i Muhammed resûllüğe seçildikten sonra, Tanrının emirlerini kütleler arasında yaymak hususunda hiçbir korku hissetmemiş, üstelik kendisine

1 Bu hususta daha geniş bilgi için bk. André Neher, l'Essence du Prophetisme, Paris 1955, S. 102, v. öt. ve Tor Andrae. Mahomet, sa vie et sa doctrine, Paris 1945, S. 51; İbn Haldûn, Mukaddime, I, S. 241-260.

putperestler tarafından revâ görülen her türlü kötü muameleye tahammül etmek ve karşı koymak hususunda gereken insan üstü kudreti kolayca gösterebilmiş, dâvası uğrunda her zaman hayatını tehlikelere mâruz bırakmaktan bile çekinmemiştir. Musa dininin ve Roma devletinin hâkim bulunduğu Filistin'e gönderilmiş bulunan Hazreti İsâ da bu her iki devlete karşı dinini yaymak mücadelesinde çeşitli işkencelere katlanmış, nihayet (Hıristiyanların inancına göre) hayatını feda etmiş. Fakat kurmuş olduğu din yaşamıştır. Buna karşılık sahte peygamberler içinde davaları uğrunda hayatlarını feda edenler çıkmışsa da bunların eserleri kısa bir zamanda bütün izleriyle kaybolmakta gecikmemiştir. Bu itibarla hakikî peygamberliğin kıstaslarından sayabileceğimiz "Peygamberliğe seçilmiş olduğuna inanmak" ve dâvâsı uğrunda hiçbir şeyi fedadan çekinmemek gibi sübjektif bir esasın yanında, insanlığı yükseltmek, doğru yola sevketmek ve bu yoldaki çalışmalarının semere ve izleri yüzyıllarca kuvvetinden kaybetmeyerek devam etmiş olmak gibi objektif bir esas daha, önemli bir yer almaktadır.

İslâmiyet'in yayılma ve yerleşmesi sırasında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmış bulunan kimselerin peygamberliklerinin sahteliğini göstermek için biz de yukarıda kısaca açıklamış bulunduğumuz iki kıstası ve bilhassa bunlardan ikincisini kullanacağız.

Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktıkları görülen kimselerden yalnız İslâm dini ve devleti bakımından kısa bir zaman için de olsa büyük bir tehlike teşkil etmiş olan *Esved, Tuleyha, Secâh* ve *Müseylime*'yi bu incelememize konu olarak seçmiş bulunuyoruz. Konuyu dağıtmamak için bazı kaynaklarda peygamberlik iddia ettikleri ileri sürülen, mesela *Lakît bin Mâlik* gibi ne prensipleri, ne de iddiaları açıkça belli olmayan, daha çok fırsat kollayıcı, âsi kimseleri bu çalışmanın dışında bırakmış bulunuyoruz. İncelememizde ilk defa sahte

peygamberlerin ortaya çıkış sebeplerini genel olarak ele almayı ve sonra her birinin ortaya çıkışlarındaki özel sebepleri göstermeyi, daha sonra da şahıslarının tarihçesini yapmayı ve doktrinleri hakkında bilgi vermeyi faydalı bulduk. Ayrıca incelememizin dayandığı kaynaklar ve etüdler hakkında da küçük bir tenkidî bölümü başa eklemeyi yerinde bulduk.

II. BİBLİYOGRAFYAYA GENEL BİR BAKIŞ

Hazreti Muhammed'in hayatının sonuna doğru veya vefatından hemen sonra ortaya çıkmış olup İslâmiyet'in bu en kritik devrinde, yeni din için manevi bakımdan olmasa bile siyasî bakımdan büyük bir tehlike teşkil etmiş olan dört sahte peygamberin hayatları, ortaya çıkış sebepleri, dinî ve siyasî faaliyetleri ve bunların İslâm tarihindeki yerleri toplu olarak hiçbir eserde henüz incelenmiş değildir. Bu hususta bilgi ihtiva eden kitap veya makaleleri üç gruba ayırarak incelemek mümkündür:

1 – Kaynak eserler
2 – Seyahatnameler
3 – Etüd mahiyetindeki eserler.

1. Kaynaklar:

Bibliyografyada vermiş olduğunuz kaynaklardan *İbni Hişâm, İbni Sa'd, Buharî, Belâzûrî, Taberî Ebu'l-Fereç* gibi müelliflerin tarih, hadis ve edebî tarih mahiyetinde olan kitaplarında, konumuzla ilgili hususlar toplu bir şekilde incelenmediği gibi, vak'aların sebep ve neticeleri üzerinde de durulmamış, yalnız muhtelif rivâyetler tarihteki eski nakîlci metodun bir sonucu olarak, arka arkaya sıralanmakla yetinilmiştir. Böylece bizim için en önemli dayanağı teşkil eden bu

kitaplarda bazen aynı olayların başka başka şekillerde anlatıldığı, hatta aynı mesele hakkında tamamiyle birbirine zıt rivayetlerin nakledildiği görülmektedir. Bu durum karşısında bu rivayetlerden hangisinin hakikate en uygun veya en yakın olduğunu arayıp bulmak oldukça güç, hatta bazen imkânsız olmuştur.

Belli bir devrin olaylarını nakleden kaynak mahiyetindeki bu ana kitaplar yanında, konumuzla yakından ilgili *"Ridde"* meselesi hakkında bilgi veren mahdut sayıda hususî kaynaklar da mevcuttur. Bunlardan *Vâkıdî*'nin *Kitab ür-Ridde*'sinin biricik yazma nüshası Hindistan'da Bankipore'dadır ve henüz yayınlanmamıştır. Bu itibarla bu kitaptan faydalanmak imkânından mahrum kaldık. Bununla beraber, ana kaynakların birçoğunda diğer rivayetler yanında Vâkıdî'nin konumuzla ilgili rivayetleri de yer almış bulunmaktadır.

Hicrî 237'de ölmüş bulunan *Vesîme*'nin *Kitab ür-Ridde*'sine gelince. Bu eser Alman orientalistlerinden Höhnerbach tarafından *İbni Hacer el-Askalanî*'nin *İsâbe*'sinden çıkartılarak 1951 yılında yayınlanmıştır. Bu kitap konumuzla ilgili birçok değerli bilgiyi ihtiva etmektedir.

2. Seyahatnameler:

Konumuzla ilgili meseleleri aydınlatmak bakımından İslâm tarihine, sosyolojisine ve İslâmî âdetlere derin vukufu bulunan kimseler tarafından Arabistan'ın sahte peygamberlerin çıkmış oldukları bölgelerinde yaptıkları seyahatlerde gördüklerini ve işittiklerini tarafsız bir şekilde bize bildirecek olan seyahatnameler ne yazık ki mevcut değildir. Böyle seyahatnameler mevcut olsaydı, bu sahte peygamberlerden Arabistan'ın ilgili bölgelerinde bâzı izlerin mevcut olup olmadığını ve oralarda hâlâ bunlara ait hatıraların muhafaza

edilip edilmediğini öğrenmek belki mümkün olurdu. Arabistan'da seyahat etmiş olan kimselerin yazmış oldukları seyahatnameler içinde yalnız bir tanesi, o da yalnız Müseylime ve Secâh'dan bahsetmektedir. Bu da *V. G. Palgrave*'ın "une année de voyage dans l'Arabie Centrale, 1862-1863" adlı seyahatnamesidir. Ancak *Palgrave* bu seyahantamesinde bir yandan bize *Yemame*'de *Müseylime* hakkında beslenen hürmet hisleri ve ona ait hatıralar üzerinde bilgiler verirken, bir yandan da Yemen'le hiçbir ilgisi olmayan *Secâh'ı Yemen*'den getirmek ve hatta *Müseylime*'nin ölümünden sonra *Secâh*'ın döktüğü gözyaşlarının şiddeti hakkında bilgi vermekle, kendisinin bu iki sahte peygamberin şahısları hakkında hiçbir fikri olmadığını, görüp işittiklerine bir hayli hayal mahsulü ilaveler yaptığını ispat etmektedir. Böylece bu kitap, araştırmalarımıza müspet bir tesir yapmaktan uzak kalmıştır. İçindeki büyük yanlışlara ve hayal mahsulü romanesk tasvirlere rağmen, JRAS, 1903 S. 484'deki yazısı için *Margolio-uth*'un, İslâm Ansiklopedisi'ndeki Müseylime maddesini yazmak için de *Franz Buhl*'ün nasıl olup da bu seyahatnameden faydalanmış olduklarına şaşmamak mümkün değildir.

3. Etüd Mahiyetindeki Eserler:

Etüd mahiyetindeki eserlere gelince, bunları yabancı orientalistler tarafından yazılmış olanlar ve Müslüman müellifler tarafından yazılanlar diye ikiye ayırmak mümkündür. Yabancı orientalistler tarafından yazılmış olan eser ve makalelerde sahte peygamberlere temas edildiği zaman, bunların ya sahte peygamberleri mühimseyerek, onları *Hazret-i Muhammed*'in seviyesine çıkarmak veya *Hazret-i Muhammed*'i küçümseyerek onların seviyesine indirmek gayretini güttükleri ve bazı peşin hükümlerden hareket ettikleri görülmektedir. Meselâ konumuzla ilgili meselelere en çok

temas etmiş olan *Caetani,* sahte peygamber *Müseylime'*den bahsederken *"... bu yüzden muhaddisler İslâmiyet ile Müseylime arasındaki nizaın hakîkî sebebini meydana vurmuşlardır. Bu da Arabistan'da her ikisi de nüfuzi cismanî ve ruhanîye göz dikmiş iki peygamberin ve iki dinin mevcudiyetinden ibarettir. Binaenaleyh bu iki din yan yana yaşayamazlardı"* (Caetani, İslâm Tarihi, IX., S. 27) demekle *Hazret-i Muhammed'* i *Müseylime'*nin seviyesine indirmek istemiştir. Gene böyle bir gayretle *Caetani,* asıl kaynak olan *Seyf*'i bırakarak, *İbni Haldûn*'a dayanan bir rivayetin birinci bölümünün *Seyf* tarafından teyid edildiği için doğru olduğunu, fakat ikinci bölümünün tamamen sonradan uydurulmuş bulunduğunu hiçbir müsbet delile dayanmaksızın iddia etmekte, halbuki *Seyf* haberin ikinci bölümünü de teyid etmektedir (bk. a.g.e. VIII., S. 280). Ayrıca gene VI. cildin 289. sayfasında 3 no. not ile IX. cildin 303. sayfasındaki 1 no. notlar da okunacak olursa bu iddiamızın yerinde olduğu açıkça görülür. Bununla beraber Ridde dolayısıyla da olsa konumuzla ilgili meselelere en çok yer tahsis eden müellif gene Caetani olmuştur.

Caetani'den daha önce, bilhassa Cahiliyye Devri ve İslâmiyet'in ilk zamanları hakkında yapmış olduğu incelemelerle büyük bir şöhret kazanmış olan ve Caetani'nin de kendisinden çok istifade ettiği Alman orientalisti *Wellhausen*'da da aynı gayretlerin mevcut olduğu maalesef görülmektedir. Mesela *Skizzen und Vorarbeiten* S. 18'de *Wellhausen*, yalancı peygamber Müseylime'den bahsederken, Taberî'nin Müseylime hakkında kaydettiği *"Rebi'a'nın yalancısı"* sözünü kabile nefretinden dolayı, Müseylime'ye edilmiş bir iftira kabul etmekte ve bunu göstermek için ileri sürdüğü delil ise pek zayıf kalmaktadır.

*Vesîme'*nin *Kitab ür-Ridde'*sine değerli bir giriş yazmış olan *Dr. Höhnerbach* da sahte peygamberler bakımından,

Wellhausen ve *Caetani*'nin fikirlerini tekrarlamaktan uzaklaşmamıştır. Halbuki bizzat yayınladığı bu kitapta bu fikirleri çürütecek birçok deliller mevcuttur. Bununla beraber orientalistler arasında mümkün olduğu kadar objektif kalmayı başarmış olanlar da yok değildir. Mesela Muir, Annal of the early Caliphate'da, *Charles Lyall,* JRAS 1903' S. 773'de yazmış olduğu *Hanif* ve *Müslim* kelimelerinin etimolojisi ile ilgili makalelerde, *Tor Andrae,* Mohamet sa vie et sa doctrine, Paris 1945'de olduğu gibi.

Müslüman müellifler tarafından yazılmış olan kitap ve makalelerde ise, bu konu sahte peygamberlere karşı duyulan nefretten dolayı, ya hiç yer almamakta veya gayet kısa geçilmektedir.

III. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

İslâmiyette ilk Yalancı Peygamberler'in ortaya çıkışlarının muhtelif sebepleri vardır. Bunları aşağıdaki şekilde tasnif ve izah etmeyi faydalı bulduk:

1. İSLÂMİYETİN ÇIKIŞI SIRASINDA ARABİSTAN'DA DİNİ DURUM

İslâmiyetin çıkışı sırasında Arap Yarımadası'nın içinde bulunduğu dinî durumun, yalancı peygamberlerin ortaya atılmasında oldukça büyük bir tesiri olmuştur. Bundan ötürü Yarımada'nın o zamanki dini durumunu incelemek gerekir.

A. Arabistan'da Putperestlik

İslâmiyetin çıkışı sırasında Araplar'ın genel olarak dini putperestlik idi. Fakat Yarımada, Kızıldeniz ve Basra Körfezi vasıtasıyla Habeşistan'a ve İran'a, kuzeyden ise Mezopotamya ve Suriye bölgelerine komşu olduğu için, bu memleketlerdeki dinlerin sınır bölgelerinden Yarımada'nın içerisine doğru sızıntı halinde girdiği gerçek bir olaydır. Bu cümleden olarak *Bahreyn, Oman, Yemen, Necran* bölgelerinde *Mecûsîlik, Hıristiyanlık, Mûsevîlik* sayılabileceği gibi, ayrıca Hıristiyanlığın Yakûbîlik ve Nestûrîlik şekli de

burada kendine taraftar bulabilmiştir. Fakat ticaret yollarının âdeta kavşak noktası ve bir yıllık panayır yeri olan Mekke ve etrafı Hicaz'da bu dinlerden hiçbiri yerleşmemiştir. Orada ecdadın yaptığı putlar, Kâbe'nin içini süslemektedir. Kureyşli Araplar'ın kutsal tanıdığı ve taptığı putların sayısı ise üçyüz altmışı bulmakta idi. Kâbe'nin en önemli putu *Hubel,* Kureyş kabilesinin putu idi. Savaşa gidecek olan bir kimse, başını tıraş ettirip onu ziyaret ederdi. Fakat bundan da daha önemli olan *Hacer-i Esved* vardı. Bazı kabilelerde mâbudlar insan, arslan, at, kuş şekillerinde tasvir edilmişti. Meselâ Mekke yakınındaki *Hüzeyl* kabilesinin putu kadın şeklinde, *Kelb* ve *Tayy* kabilelerininki arslan şeklindeydi. *Yemen'* de *Hamdan* denilen yerdeki halk at şeklinde bir mâbuda, *Himyerîler* ise Kerkenez kuşuna taparlardı. *Evs* ve *Hazrec*'lilerin *Menat* adında bir mâbudları vardı ki, bu bir kayaydı ve kurbanlarının kanlarını onun üzerine sürerler, kıtlık olursa ondan yağmur yağdırmasını isterlerdi.

Kâbe her ne kadar putperest Araplar'ın müştereken kutsal tanıdığı bir yer olmuşsa da bundan gayri, Yarımada'nın başka başka yerlerinde yüz kadar tapınak daha vardı ve onların da etrafı tavaf edilir, kurbanlar kesilir, bunlara hediyeler sunulurdu. Bunların da Kâbe gibi kayyumları ve hâcibleri bulunurdu. Bununla berâber Kâbe daima en üstün yeri alır ve Araplar buranın *Hazreti İbrahim*'in mescidi olduğunu tasdik ederlerdi. Bu cümleden olarak Uzza tapınağı, gene Kureyşlilerin Mekke dışında, *Batn-ı Nahle*'deki kutsal yerlerinden biriydi ve bakımı *Süleym* kabilesine aitti. Sakîf kabilesinin *Tâif*'de *Lât*, *Rebia* kabilesinin *Rıda'*, *Himyerîler*'in *San'a*'da *Risâm* adında birer tapınakları mevcuttu.

Araplar cinlere de inanır, bunları Allah'ın kızları sayarlardı. Bu inançta Arabistan ikliminin ve coğrafî durumunun tesirleri olsa gerektir. Cinler hayır ve şer işledikleri için, onlara hürmet ve ibadet gerekirdi. Bunlar ekseriya bir taşın veya ağacın içini mesken tuttuklarından, o ağaç veya taşa

ibadet edilirdi. Gene bu ağaç ve taşlardan bazı sesler işitildiğinden onlara kehanet atfedilirdi. Meselâ *Lât, Uzza* ve *Menat*'da böyle birer cin bulunur ve bunlar konuşurlardı. Bu işi tapınaklardaki kâhinlerin idare ettiklerini tahmin etmek güç değildir[2].

Milattan sonra VI. yüzyılın ortalarında Arabistan'da putlara artık eskisi gibi rağbet eden kalmamıştı. Araplar taştan ağaçtan yapılmış tanrıların dünyayı ve kâinatı idare edemeyecekleri inancına artık varabilmişlerdi. Her ne kadar başları darda kalınca gene onlara müracaat ediyor, kurbanlar kesip kanlarını bu putların üstlerine sürüyorlar idiyseler de, amaçları gerçekleşmeyince onlara küfretmekten de geri kalmıyorlardı. Hatta *Beni Hanife*'nin uzun yıllar boyunca taptığı putu bir kıtlık sırasında yemiş olması, Araplar'ın tanrılarına bağlılıklarının ne derece gevşediğini göstermeye yarayacak bir örnek teşkil etmektedir.

Tanrılara olan bağ böyle zayıflayınca, kabile üyeleri arasındaki bağın da zayıflayacağı akla gelmemelidir. Çünkü Araplar'da asıl birlik din yolu ile değil, kan yolu ile kurulmuştu. Meselâ VI. yüzyılda bir kabilenin başka başka kolları, ayrı ayrı tanrılara tapıyordu. Sonunda tanrıya nispetle anılan kabileler boş yere bu adları taşıdılar. Çünkü zamanla tanrı ile, adını taşıyan kabile arasında gerçek bir bağ ispat edilemez olmuştu. Bu şöyle olmuştu: Kabileler veya kabilelerin bir kısmı mecburi olarak yerlerini terkettikleri zaman, bunların putları ve tapınakları eski yerinde kalırdı; yeni gelenler kendi tanrılarını terketmemekle beraber, yeni tapınağı ve tanrısını kabul ederler ve yılda bir iki defa da eski tanrılarına kurbanlar sunmak üzere eski yurtlarına giderlerdi. Böylece din kabile mensubiyetini kaybedip âdeta tevhidî bir mahiyet almaya başlamış bulunuyordu. Bu yoldaki gelişme tanrıların

2 Dozy, Tarih-i İslâmiyet, İst. 1908 / 9, c. I.,S. 16.

birbirleriyle birleşmesine yardım etmiş ve böylece monoteizme müsait bir zemin hazırlanmıştır[3]. *VI. ve VII. Yüzyıllarda artık kudretin asıl sahibi ve tanrıların üstünde sayılan bir Allah'ın mevcudiyetine inanıldığı kitabelerden ve şiirlerden anlaşılmaktadır.* Zira bu devirde yemin edilirken putlar üzerine değil, Allah adına yemin edilmeye başlanmıştır. Putun adına, bazen şiirlerin mısraları arasında rastlanırsa da bu, çok·kere, o putun bağlı bulunduğu tapınağın bahse konu teşkil etmesinden ileri gelmekte idi[4]. Her kabilenin mensupları kendi tanrılarından bahsederken, onun doğrudan doğruya adını söylemez *"Rabbi"* veya *"Rabbenâ"* (= efendim veya efendimiz) diye onu anardı. Bazen *"İlâhi"* de denirdi. Meselâ *Sakîfler'*de *el-Lât, Rabb'*in müennesi idi. Her kabile *"Allah"* diyor, fakat kendi tanrısını kastediyordu. Ancak böylece konuşma dilinde tam hâkimiyet elde eden *"Allah"* kelimesi, her tarafta bir olan, her kabilenin sayılan genel bir Tanrı fikrine geçişi temin etmiş oldu ve genelliği bakımından diğer tanrılardan ayrılıp onların üstüne yükseldi. Böylece çok kere olduğu gibi dil, gene akıldan evvel harekete geçmiş, genel bir kavram meydana getirmişti. Araplar'da putperestlik artık samimi ve kalbi olmaktan çok uzaktı; kütle halinde İslâmiyeti kabul etmeleri, hem de kolayca kabul etmeleri bunu gösterir[5]. Kur'andaki:

ما نعبدهم الاّ ليقربونا إلى الله زلفى

(XXXIX/3) yâni *"Biz onlara ancak bizi Tanrı'ya yaklaştırsınlar diye tapıyoruz"* ayeti de bu fikri kuvvetle teyid etmeye yeter bir delildir.

3 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 217.
4 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 217-218.
5 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 220.

İşte bu misaller bize gösteriyor ki, *İslâmiyet doğmadan biraz evvel, Araplar kâinatı kuran, düzenleyen bir tanrının varlığına hükmetmişlerdi.* Fakat onunla kendileri arasında henüz bir münasebet kurulamamıştı. Gerçi tek tanrılı dinler ötedenberi Yarımada'da bilinirdi. Fakat *İsa* ve *Musa* dinleri, hürriyetlerine son derece bağlı olan Araplar, tarafından itibar görmemişti. Çünkü bu iki dinden biri tamamıyla millî idi, diğeri ise aslında esaret hayatı yaşayan ve hâkim sınıfların zulmünden ümitsizliğe düşen kavimlere kabır ve tahammülü tavsiye ediyordu. Araplar, öyle bir yanağına tokat vuran kimseye, öteki yanağını uzatacak kadar müsamahakâr yaradılışta değillerdir. Esasen Araplar başka dinlere karşı pek lâkayt idiler. Bir kabile içinde ayrı ayrı dini inanca sahip kimselerin bulunmasına, o kabile üyeleri hiç ses çıkarmazlardı. Bu lâkaydi o dereceye varmıştı ki, Kâbe'nin direkleri üzerinde Meryem ve oğlu İsa'nın resimleri yer alıyor[6], öte yandan putperest olan birçok şairler ve bu arada *İmru'ul – Kays* muallakasında, yolunu şaşırmış seyyahlara meşalelerle yol gösteren Hıristiyan münzevilerini anıyordu.

Gene bu hoşgörürlük sebebiyledir ki, ilk zamanlarda *Hazreti Muhammed*'in dinini yaymasına Mekkeliler ses çıkarmadılar; fakat o, putlara hücuma başlayınca durum değişti. Ancak bundan sonradır ki, gururları zedelenen Araplar, putların ortadan kalkmasıyla Mekke'nin iktisadi merkez olma durumunu kaybedeceğinden korkarak İslâmiyet'e karşı cephe aldılar.

B. Arabistan'a Sızmış Olan Yabancı Dinler

Arabistan'da hâkim olan putperestliğin yanında komşu ülkelerden bilhassa sınır bölgelere, çeşitli yollar ve şekillerle, birtakım yabancı dinler girmiş ve taraftarlar kazanmış bulunuyordu.

6 Dozy, Tarih-i İslâmiyet, I., S. 19.

a. *Sâbiîlik:* Sâbiîlik birbirinden farklı iki mezhebe ayrılmıştı: *1) Mandeenler* yahut *Subbalar,* 2) *Harran Sâbiîleri.* Birincisi Mezopotamya'da Musevîlik ve Hıristiyanlık'la karışmış bir mezheptir. İkincisi daha çok eski Bâbil dininden müteessir olan ay ve yıldızları kutsal tanımış, putperestliğe yakın bir mezheptir ve uzun zaman İslâm hâkimiyeti altında devam etmiştir. Doktrinleri ve yetiştirdiği âlimlerin değeri bakımından enteresandır. *Kur'anda bile Mûsevîlerle Hıristiyanlar arasında Ehl al - Kitab olarak üç yerde zikredilmiş olan (S. II, A. 64) herhalde bu Mandeenler olmalıdır.*

IV. yüzyıldan sonra Arap yazarları Harran Sâbiîler'inden sık sık bahsetmektedirler[7]. Bunlar *Şehristanî*'ye göre iki feylesof peygamberi dinlerinin kurucusu olarak tanımaktadırlar. *Bu peygamberler Set ve İdris ile aynı olan Hermes ve Azimen'dir. Orfeus* da bunların peygamberlerinden sayılmaktadır. Sâbiîler esasında hâkim, mukaddes, yaratılmamış bir yaratıcıya inanmaktadırlar ki, büyüklüğü kavranamaz ve ancak ruhlar vasıtasıyla ona ulaşılabilir. Bu ruhlar en büyük varlığın yanında şefaatçidirler ve kudreti, ilahi büyüklükten alıp aşağıdaki alçak varlıklara indirirler. Bu alçak varlıkları da ilk başlangıçtan olgunlaşmaya doğru götürürler. İşte yedi gezegen yıldız bu ruhlardan olup her birinin birer de tapınağı vardır. Bu yıldızlar Sâbiîlerde bazen *"babalar",* hava ve su gibi unsurlar ise *"analar"* adını taşımaktaydılar. Sâbîler öyle inanırlardı ki, bu ruhların yani yıldızların faaliyetleri, muhitlerini harekete getirmek ve böyle unsurları ve fizik kâinatı tesir altına almaktan ibaretti.[8] Arap Yarımadası'na da inmiş olan Sâbiîlik, İslâmiyet'in yayıldığı zamana kadar oralarda

7 B. Carra de Vaux, Sabiî maddesi, Encyclopédie de l'İslâm, IV. S. 22; ve Kur'anda üç kere geçen (II., 62; V., 68.; XXII., 17). Sabiî kelimesinin manası hakkında bk. M. A. Draz, İnitiation au Koran, Paris 1951., S. 103. v. öt.

8 Carra de Vaux, Encyclopédie de l'İslâm, IV., S. 23.

yaşamıştır. *Ömer bin Hattab* İslâmiyet'i kabul ettiği sırada, yanlış olarak onun hakkında arkadaşları *"Ömer Sâiî olmuş"* demişlerdi[9]. İlk zamanlarda henüz İslâmiyet anlaşılmadan önce, Müslümanlar'a bu adın verilmesi, Sâbiîliğin Yarımada'da taraftarlar bulmuş olduğunu ve hatta putperest Hicaz'da bile adını tanıttığını bize göstermektedir. Her ne kadar Arapça'da *"Sâbiî"* dinden sapmış manasına gelmekte ise de, buradaki Sâbiî kelimesinin yukarda bahsettiğimiz manada kullanılmamış olması daha muhtemeldir.

b. *Mecûsîlik:* Mecûsîliğin bir adı da *Zerdüştîlik*'dir. kurucusu *Zerdüşt Maveraünnehr*'de veya *Harizm*'de doğmuş dinin, gene bu bölgede yaymaya devam etmiştir. Mecûsîliğin *Avesta* adlı din kitabına Pehlevî dilinde bir şerh yazıldı. Bu iki kitaba birden *"Zend-Avesta"* dendi ve Mecûsîler'in mukaddes kitabını teşkil etti. Bu dinde iki büyük tanrı vardır: Bunlar birbirleriyle daimi bir şekilde çarpışmaktadırlar. Bu tanrılardan birinin adı *"Ahuramazda" (=Hürmüz)* dır; o, bütün unsurları ihata eden, kurtaran, dünyayı yaratan ve onun nizamını, planını hazırlayan, hayat veren tanrıdır. İkincisi *"Angramanyu" (=Ehrimen)* kötülük ve karanlığı temsil eden tanrıdır. Bu iki tanrı birbirleriyle aynı zamanda ikiz kardeştirler. Bir gün bu iki tanrı arasındaki savaşta, Ahuramazda'nın üstünlük elde etmesiyle dünyanın sonu gelmiş ve böylece Ahuramazda'nın saltanatı ebedî olarak kurulmuş olacaktır. O gün erimiş demirden ırmak, müminler için ılık bir süt kadar hoş görünürken, günahkârları yakıp mahvedecektir. İyiler yeni ve iyi bir dünyaya ulaşacaklardır[10]. Bu iki kuvvetin yanında daha birtakım isimler yer almakta ise de, bu isimlerin yukarda adları geçen tanrılar kadar kuvvet ve nüfuz sahibi olmaktan çok uzak bulunan ve bazen görevlendirilmiş melekleri, bazen de tanrıların muhtelif sıfatlarını ifade etmekte oldukları anlaşılmaktadır.

9 Mahmut Esad, Tarih-i din-i İslâm, İst. 1327 / 29, III. S. 205.

10 Annemarie Schimmel, Dinler tarihine giriş, Ankara, 1955, S. 67.

İslâmiyetin yayıldığı sıralarda, bu dinin mensuplarına daha çok *Oman, Bahreyn* ve *Yemen*'de rastlanmakta idi[11].

c. *Musevîlik:* musevîlik herkesin malûmu en eski monoteist dinlerden olduğundan, bu dinin mahiyeti hakkında kısa da olsa bilgi vermeyi lüzumsuz buluyoruz. Burada sadece İslâmiyet'in zuhuru sırasında Musevîliğin Arabistan'da nerelere kadar yayıldığını bildirmekle yetineceğiz. Mûsâ dini, komşu bulunduğu memleketler içinde en ziyade Arap Yarımadası'nda taraftar bulabildi. Çünkü *İbrahim'* in *Rabbi'*ne karşı *Beni İsmail'*in hürmeti büyüktü. Millî bir din olması onun başka ülkelerde geniş kütleleri içine almasına engel olmuştu. Mûsevîlik Arabistan'da bazı önemli münbit yerleri eline geçirmiş. Buralarda kuvvet ve nüfuza sahip olabilmişti. Böylece Arabistan'ın kuzey batısındaki vahaları, belki de daha Yemen'e yerleşmeden önce, elde etmiş bulunuyordu. Bunlar *Teyma, Hayber, Yesrib, Fedek* vahalarıdır[12]. *Himyer, Kinâne, Hâris bin Kâ'b* kabilelerinin bir kısmı da bu dine dahil olmuşlar, hatta Yemen hükümeti bir ara devletin resmi dini olarak Mûsevîliği kabule kadar gitmiştir. Ayrıca Mûsevîlik *Bahreyn* ve *Oman*'da da yerleşmeye muvaffak olabilmiştir.

d. *Hıristiyanlık:* Hıristiyanlık Arabistan'a iki ana yoldan girmeye muvaffak olmuştu. Bunlardan birincisi, kuzeyden Suriye, ikincisi güneyden Habeşistan'dan Kızıldeniz vasıtasıyla Yemen'e ulaşan yoldur. Bu yollardan Hıristiyanlık kâh barışçıl bir şekilde, kâh savaş ve istila ile Yarımada'nın bazı bölgelerine yayılmış, bazı bölgelerinde ise, umdeleri efsaneleri ve ibadet şekilleri, inanmayan Araplar tarafından öğrenilmişti. Hıristiyanlığın Arabistan'a barışçıl bir şekilde sızmasına, Hıristiyan esirler ve bilhassa Arabistan'dan Habe-

11 V. F. Büchner, Madjus maddesi, Encyclopédie de l'İslâm, III. S. 102., ve Belâzûrî tür. ter. I., S. 128/9.

12 Wellhausen, Reste Arabischen Heidentums, S. 230.

şistan'a, Suriye ve İran'ın Hıristiyan olmuş bölgelerine giden şarap tüccarları sebep olmuşlardır.

Yarımada'da Hıristiyanlık en büyük zaferini *Necran* şehrinde kaydetti. İddiaya göre bu dini oraya götüren, salih *Phemion* adlı bir şahıstır. Esir olarak oraya satıldığı sırada dini vaızlarıyla Necran halkını Hıristiyanlaştırmaya muvaffak olmuştur[13].

Esirlerin bu yolda faaliyetlerine paralel olarak Yarımada'nın en uzak köşelerine kadar giden şarap tüccarları da bu dinin yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Ancak, geleneklerine sadık müşriklerin din hususundaki geniş müsamahalarına rağmen (bk. yk. S. 12 v.ö.), atalarının taptıkları putları, pek hayali kabul ettikleri çarmıha gerilmiş bir tanrı uğruna kolay kolay terke yanaşamadıkları da bir gerçektir. Esasen bunlar sınırdaki kabileler gibi Âramî tesirlere fazlaca maruz da değillerdi.

Ayrıca Arap Yarımadası'ndan dışarıya giden tüccarlar, gittikleri yerlerde Hıristiyanlığın başka başka mezhepleri ile temasa geçerek bu din hakkındaki çeşitli bilgilerini arttırmak fırsat ve imkânlarını buluyorlardı. Hıristiyanlığın bu şekilde barışçıl bir yolla Arabistan'a girmesine karşılık, diğer taraftan Habeşîlerin Yemen'i istilası üzerine bu dinin Melkit mezhebi[14] Yarımada'nın güneybatısında bazı yerlere iyice yerleşmiştir. Sonra İranlıların Habeşîleri kovup hâkimiyeti ellerine geçirmeleri üzerine de aynı dinin Nestûrî mezhebi burada teşvik görmüş, fakat ne bütün güney Arabistan'ı ne de bu bölgede halkın çoğunluğunu kendine bağlayan bir kilise kurulamamıştır.

---

13 Tor Andrae, les origines de l'İslâm et le Christianisme, Paris 1956, S. 15.

14 İmparator Marcianus iradesine uygun olarak 451 tarihli Halkedon konsilinin iman kaidelerini kabul etmiş olanlara bilhassa Mısır'daki Monophisit Kıptîler alay olsun diye bu adı takmışlardır. Çünkü Melkit, melik, imparator taraftarı demektir.

Kuzey bölgesine gelince, burada *Kuzaa, Taglib* kabileleri *Dumet ül - Cendel* bölgesi sakinleri, Hıristiyanlığı sathî bir şekilde de olsa kabul etmiş, *Hîre'* deki *Lâhmî* sülâleleri, hükümdarlarının putperest ve Bedevî kalmasına rağmen, Hıristiyanlaşmışlardı. Gene Arapçayı yazı dili olarak kullanan *Anbarlı İbâdîler* de Hıristiyan olmuşlardı [15]. Bu sınır ülkelerinin kapılarından Yarımada'nın içerlerine doğru yayılan Hıristiyanlık *Tanuh, Taglib* kabilelerinin bir kısmını ve *Bahreyn, Fârân* halkından bazı toplulukları da içine alıyordu. Bundan başka *Wellhausen,* Hazret-i Muhammed zamanında *Tayy*'ların, hatta *Temim ve Rebia* kabilelerinin arasına kısmen de olsa Hıristiyanlığın girdiğini iddia etmektedir[16]. Ayrıca *Himyerler, Cezemler* ve *Esed* kabilelerinde Hıristiyan topluluklarının bulunduğunu ve *Basra* Körfezi'nin güney kıyılarında ise beş piskoposluğun mevcut olduğunu öğreniyoruz[17].

C. Arabistan'da Putların Üstünde Bir Tanrı Kavramının Teşekkülü ve Hanîflik

Hazret-i Muhammed'den evvel *Mekke, Tâif* ve *Medine*'de bazı insanların putperestlikle tatmin olunmayıp yeni bir din aramaya başladıklarını, bunu bulmak ümidi ile de *Tevrat* ve *İncil*'i incelediklerini İslâm kaynakları bize haber vermektedirler. *Hanîf* adı verilen bu arayıcılar, *Musa* ve *İsa* dinlerine karşı belki sempati duymuşlarsa bile, onları kabul etmemişlerdi. Bunlar kendilerinin atası ve *Kâbe*'nin kurucusu addettikleri Hazreti İbrahim'in dinini araştırıyor ve bu dini ihya edecek yeni bir peygamberin gelmesini bekliyorlardı. Fakat

15 Gaudefroy – Demombynes et Platonov, Le monde Musulman et Byzantin jusqu'aux Croisades, Paris 1931. S. 54.

16 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 230.

17 Charles Lyall, JRAS, 1903, S. 771, v. öt.

aralarında bir birlik ve müşterek bir ibadet şekli mevcut değildi. Bunlar sadece tek tanrıya inanıyorlar ve bu tanrının görünen, bilinen her şeyin üstünde olup ona şerik koşulamayacağına, onun doğmamış ve doğurmamış olduğuna, onun bütün mahlûkatı yarattığına iman ediyorlardı. Kelime olarak *Hanif* [18], doğruya meyleden kimse demektir. Kur'an'da *"Hanîf"* adı birkaç yerde geçmekte ve bunlara *Müslîm* de denmektedir. İslâm da zaten insanın kendisini ilahî yola terketmesi demektir[19]. *Bakara* süresinin 136. ayetinde.

وقالوا كونو هوداً او نصارى تهتدوا قل بل ملّته ابراهيم
حنيفا وما كان من المشركين

Yani *"Onlar dediler ki, Yahudi veya Hıristiyan olunuz, hidayet bulursunuz, deki hayır biz Hanif olan İbrahim dinine gireriz, zira İbrahim müşriklerden değil idi"*; gene *Al-i İmran* suresinin 95. ayetinde İbrahim milletinin *hanefi olduğu* ve İbrahim'in putperest olmadığı bildirilmektedir.

Peygamberimizden önce ve onun yaşadığı yıllarda, adları ve iddiaları belli Hanîfler yaşamışlardır. Bunlardan en meşhurları şunlardır: *Varaka bin Nevfel, Ubeydullah bin Cahş, Osman bin Huveyris, Zeyd bin Amr bin Nevfel, Umeyye*

18 Frants Buhl, Encyclopédie de l'İslâm'ın Hanif maddesinde Hanif kelimesinin mânasının De Goeje ve Wellhausen gibi orientalistler tarafından, kâh puta tapan, kâh Hıristiyan zahidi olduğu iddialarını münakaşa ediyor ve Margoliouth'un bu kelimeye her yerde "Müslüman" mânasını vermekte olduğunu ayrıca Hazreti Muhammed'in Musevilik ve Hıristiyanlığı reddeden, sade bir dine sahip olan kimseleri işaret için Hanif kelimesini kullandığını kaydediyor. Kelimenin etimolojisi hakkında en inanılır ve güzel bilgiyi Tor Andrae, Mohomet sa vie et sa doctrine, Paris 1945, S. 108'de vermektedir.

19 Tor Andrea, Mahomet sa vie et sa doctrine, S. 67'de "Hazret-i Muhammed ilk olark kendini terketmek emrini aldı" demektedir.

bin Ebi Salt, Kus bin Sâide, Hâlid bin Sinan, El-'Aşâ bin Kays. Bunlardan Varaka bin Nevfel ile Osman bin Huveyris, Hazreti Hadice'nin amcası oğludurlar. *Varaka, Hazreti Muhammed'*e görünen meleğin, *Musa'*ya görünen *Cebrail* olduğunu söyleyen ve onun peygamberliğini ilk müjdeleyen şahıstır. Bu meşhur Hanifler'den dördü, *Varaka bin Nevfel, Osman bin Huveyris, Zeyd bin Amr, Ubeydullah bin Cahş* bir gün, Mekke halkının her yıl kurban kestiği ve dilekler dilediği bir puta, o yıl da nasıl merasim yapıldığını bir kenara çekilip seyrederler. Putlara gösterilen bu saygı, onlarda artık tahammül edilmez bir nefret uyandırır ve aralarında Hanîf dinini, İbrahim'in şeriatını aramak üzere ayrı ayrı yönlere seyahat etmek kararını verirler[20]. *Mahmud Esad Efendinin, İbni İshak'*dan aldığı bu rivayet, Hanîfler'in putperestlikten ne kadar uzak olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca, kuvvetli bir şair olan *Umeyye bin Ebi Salt* ise şiirleriyle Hanifliğin prensiplerini çok güzel ifade etmiştir. Kendisi *Mûsa ve İsa* dinlerini incelemiş, fakat bunlardan hiç birini kabul etmemişti. O, bir âhır zaman Peygamberinin geleceğini söylemişti; fakat bu peygamberliğin kendisine nasip olacağını umuyordu. Bu yüzden Hazreti Muhammed Resûl olduğunu ilan edince memnun olmadı ve İslâmiyet'i kabul etmedi. Bununla beraber, onun şiirleri âdeta mü'min bir Müslümanın ağzından çıkmış gibidir: *"... Sağ olduğum müddetçe Cenab-ı Hakka hamd-ü senâ etmekten ve O'nu yüceltmekten geri durmam. O mutlak hâkimdir; ne O'nun üstünde bir Allah, ne O'na yakın sayılabilecek bir mâbud vardır. Ey insan fenalıktan kaçın... Cenab-ı Hakk'dan bir şey gizleyemezsin... Ya Allah sen benim mâlikimsin, ümidim sendedir. Senden başka bir mâbud tanımam... Ona sorsunlar ki sabahleyin doğup, dünyayı aydınlatan güneş kimindir. Yerde otları bitiren, mahsûlleri yetiştiren ve yeniden tohum husûle getiren kimdir? Ya Rabb*

20 Mahmut Esat, a. g. e. II., S. 525.

senin adını takdis ettiğim gibi günahlarımın affını da temenni ederim. Ya Rabb beni rahmetine nâil et, beni ve evlatlarımı mesut kıl". Hanif adı verilen ve asıl Tanrı'yı arayan bu insanlar çok sayıda olup bütün Arabistan'da tek tanrılı bir dinî havanın teşekkülüne sebep olmuşlardır.

D. Netice

Yukarıda söyledğiimiz gibi uzun yıllar boyunca sürüp giden bedevîlik, putların karışmasına, sonunda da bir tek Tanrı anlamının doğmasına vesile olmuştu. Gene yukarda, Musa ve İsa dinlerinin Yarımada'nın bazı bölgelerinde nasıl yerleştiğini, bazı bölgelerde ise hüsni kabul görmese bile Araplar tarafından nasıl tanındığını ifadeye çalıştık. Şimdi ise Hanifler Arabistan'ı dolaşarak kâh veciz nutuklar (Kus bin Saide'nin nutku gibi), kâh tesirli şiirler söyleyerek putperestliği küçümseyip hakiki dini arayarak, Araplar'ın putlara karşı olan bağlarının daha da gevşemesine vesile oluyorlardı. *Böylece Araplar tek tanrılı bir dini telkin edecek bir peygamberi kolayca kabule hazır hale gelmiş bulunuyorlardı. İşte bu suretle bir taraftan Yemen ve Yemame'de, diğer taraftan Esed ve Temim kabileleri arasında peygamberlik iddiasında bulunan bazı insanlar kendilerini, fikirlerini kabule hazır dini bir atmosfer içinde buluvermişlerdi. Tarihte sahte peygamberler adıyla anılan kimselerin ortaya çıkma sebepleri arasında "Ridde" olaylarını da saymak gerekir.*

2. RİDDE

A. Riddenin Tarifi: (Kısa)

Hicret'in 10. ve 11. yıllarında dinî ve hukukî bakımdan henüz pek yeni bir teşekkül olan İslâm devletini büyük

sarsıntılara maruz bırakan Ridde olayı en eski İslâm kaynaklarında oldukça geniş bir yer işgal etmektedir. Ridde, İslâmiyet'in bu devri için o kadar önemli olmuştur ki, bazı tarihçiler sadece 10 - 11. yıllarda cereyan eden isyan ve irtidatları canlandırabilmek için hususi kitaplar vücuda getirmeye mecbur kalmışlardır. Vâkıdî'nin biricik nüshası Bankipore'da bulunan Kitab al-Ridde'si ile Vesîme'nin İbni Hacer tarafından İsabe'ye alınan Kitab al - Ridde'si bunların en önemli örneklerini teşkil eder.

İslâm tarihinde çeşitli sebeplerle meydana gelmiş olan Ridde "İslâm'dan dönmek, İslâm dinini reddetmek" anlamına gelmektedir.

Arap Yarımadası'nın çeşitil bölgelerine yayılmış bulunan İslâm dini, Hz. Muhammed'in hastalanması ve ölümü üzerine, gene bu bölgelerin çoğunda yaşayan Araplar tarafından reddedilmiş, İslâmiyet'in yüklediği mali mükellefiyetlerden kurtulmak isteyenlerde eski putlara dönme temayülü artmış, bazı kabileler ise Hz. Muhammed'in tanıttığı tek ve her şeye kâdir olan yüce Tanrı'ya ibadeti terketmemekle beraber İslâm dininin gerektirdiği zekâttan muaf tutulmak istemişlerdi.

B. Hz. Muhammed'in Hayatında Arap Yarımadası'nda İslâm Dininin Yayılışı:

Ridde'nin sebeplerini gösterebilmek için önce İslâmiyet'in Arap Yarımadası'nda hangi kabileler tarafından kabul edilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir: Hudeybiye barış antlaşmasından sonra bütün Yarımada'da yaşayan Araplar, Hz. Muhammed'in dinî ve idarî nüfuzunun gün geçtikçe arttığını gördüler. Esasen bu sırada putlara olan bağlılığın zayıflamış olmasından ve Yarımada'nın tek tanrılı yüksek bir dini kabule hazır bir durumda da bulunmasından dolayı Hz. Muhammed'in tekliflerini ulaştıran elçilerin müsait karşılan-

maları ve bu arada İslâmiyet'in bu kabileler tarafından kabul edilip onun icap ve mükellefiyetlerinin derhal yerine getirilmesi kolayca mümkün oldu.

Hicretin 10. yılında Medine, Arabistan'ın dört bucağından gelen ve çeşitli kabilelerin ihtida haberlerini getiren heyetlerle dolup taştı. Yemen'den, Yemame'den, Necid'den, Oman'dan, Bahreyn'den, Belka'dan, Hadramavt'tan birçok Müslüman olmuş kabileler, dinî ve siyasî bağlılıklarını bildirmeye memur temsilcilerini en kısa bir zamanda Medine'ye gönderdiler; böylece Hz. Muhammed'in Vedâ Haccına hazırlandığı tarihlerde artık Arap Yarımadası'nın her bölgesinde Medine hükûmetine dînen ve siyaseten bağlı birçok kabileler bulunduğu gibi, eski kitabî dinlere bağlı veya Mecûsîlik, Sabiîlik gibi kitabî muamelesi görmüş din sâliklerinin cizye vererek Müslüman himayesini elde etmiş toplulukları da vardır[21].

Ridde'nin İslâmiyet için en tehlikeli örneklerini vermeden önce, 10. yılda Arap Yarımadası'ndaki İslâmlaşma hareketine kısa bir göz atmak gerekmektedir.

Hicret'in 10. yılının Rebi' al-Evvel ayında Hz. Muhammed dört yüz kişi ile birlikte Hâlid bin Velid'i Necran'da yaşayan *Benu al-Hâris bin Kâab*'lara gönderip onları İslâm'a davet etmesini, kabul etmezlerse silah kullanmasını emretti. Hâlid, puta tapan Benu al - Hâris'leri Müslümanlığa girmeye ikna etti ve yeni dinin prensiplerini onlara öğretebilmek için de Necran'da iki ay kalmaya mecbur oldu. Bu arada da Hz. Peygamber'e şöyle bir mektup yazdı: *"Ey Tanrı Elçisi, sana esenlikler dilerim ve sana hak mâbud olan Tanrı'yı överim. Hamdü senadan sonra... ben Benu al - Hâris bin Kâab'ların illerine geldikten sonra, emrettiğin gibi onları üç gün İslâmiyet'e çağırdım. Etrafa süvariler göndererek Müslüman*

21 Belâzûrî, Türkçe. Ter., C. I. S. 119.

olunuz, emniyete ve selâmete kavuşursunuz, diye ilan ettirdim. Onlar benimle savaşmadan Müslüman oldular. Ben onlara Tanrı'nın emirlerini öğreterek ve yasak ettiği işlerden onları meneyleyerek aralarında yaşıyorum....." dedi. Bu mektubu alan Hz. Peygamber de Hâlid'e, artık Medine'ye dönmesini ve Benu al-Hâris bin Kâab'lardan bir heyeti misafir olarak beraberinde getirmesini emreder mahiyette bir cevap gönderdi[22]. Hâlid beraberinde Benu al-Hâris bin Kâab'ların ileri gelenlerinden bir toplulukla Medine'ye döndü. Hz. Muhammed bunlarla görüştü ve içlerinden *Yezid Bin Husayn'ı* reis tayin etti. Necran'a dönecekleri vakitte âdet olan hediyeleri dağıttı. Elçiler yurtlarına döndükten sonra, Hz. Muhammed onlara Ensar'ın *Benu Neccâr* kolundan Amr bin al-Hazm'ı öğretmen ve maliye memuru olarak gönderdi. Amr orada dinî tavsiyelerde bulunup zekât mallarını toplayacaktı.

İbni İshak'a dayanan bir rivayet, bize Amr bin Hazın al - Ansârî'ye Hz. Muhammed tarafından yazılmış bir talimat mektubunun, Kuran tarihi bakımından çok değerli bir haberi ihtiva ettiğini göstermektedir. Mektup şu yoldadır: "*Bismillahirrahmanirrahim, ey müminler ahd ve anlaşmalarınızı yerine getiriniz..... bu, Tanrı Elçisi Muhammed'in Yemen'e gönderdiği Amr bin al-Hazm için yazdığı mektuptur. Tanrı Elçisi ona bütün işlerinde Tanrı'dan sakınarak hareket etmesini emretti. Çünkü Tanrı kendisinden sakınan ve hayr ve iyiliklerde bulunanlarla birliktedir. Tanrı Elçisi ona, Tanrı nasıl emrettiyse hak ve hukuka o şekilde riâyet ile iş görmesini, insanlara hayrı müjdelemesini, Kur'an'ın ve İslâm dininin kaidelerini öğretmesini, kötülüklerden menetmesini emreder. Temiz olmayan kimseler Kur'anı ellerine almasın-*

22 Mektubun metnini İbni Hisaşm'da gören Caetani, İbni İshak'ın verdiği bu bilgiyi itimada şayan bulmamaktadır. Bk. Caetani, VII., S. 12. Mektup Taberî'de aynen mevcuttur. Bk. Türkçe. ter. C. II., 2. S. 820.

lar. Ahaliye leh ve aleyhlerinde olan emir ve hükümleri anlatsın..." [23]. Mektup bundan sonra daha bir hayli uzar. Fakat bizim için mühim olan cihet yukarıya aldığımız, *Temiz olmayanların Kur'ana el sürmelerinin yasak* olduğunu emreden cümledir. Zira böylece peygamberin mümessillerinin Yarımada'da İslâmiyet'i öğretmek ve yaymak üzere gittikleri zaman bunu, ancak ezberlerinde olduğu kadarını söylemek suretiyle yapmadıklarını, nâzil olmuş âyetlerin yazılı nushalarını da beraber götürdüklerini ispat eder. Bunun önemini Caetani ve Frants Buhl (İs. Ans. S. 1001, Caetani, C. VIII. S. 26) de kabul etmekte fakat haberin doğruluğu hususunda her ikisi de şüphelerini açıklamaktadırlar.

Bu nokta üzerinde ısrarla durmamızın sebebi, Caetani'nin aşîkâr olan bir yığın tarihi vesika karşısında Yemen'in Müslüman olmadığını, tam bir istiklâl içinde bulunduğunu, orada Esved'in isyanı başlayınca da Peygamber'in, bu hadiselere zerre kadar önem vermediğini iddia etmesidir.

Hz. Peygamber'in elçilerine yazdığı ve yukarıya aldığımız mektuplar ile onlardan gelen cevaplar, Kur'an hakkındaki kayıtlar, ana kaynak olan Belâzûrî, Taberî, Buharî, İbni Sa'd tarafından teyid edilmektedir.

Hz. Muhammed, Esved'in isyanını önlemek için bütün gücüyle çalışmıştır. Şu halde Caetani'nin bu yoldaki iddiaları doğru olamaz (VII. S. 36).

Hz. Muhammed'in Yemen'i İslâmlığa kazanmak hususundaki gayretleri bitmemiştir. Birçok kollara ayrılan Benu al-Hâris bin Kâ'blar'a mektuplar ve elçiler yollayarak, kimine amanname verip kiminin bazı sulak arazideki haklarını tanıyarak ümit ettiği müsbet sonucu elde etmiştir. Peygamber Vedâ Haccına çıkmadan önce Muaz bin Cebel ile Ebu Musa'

23 Taberî, Türkçe. ter., II., C. 2. S. 824.

al-Aş'arî'yi İslâmiyet'i yaymaları için Yemen'e yolladı ve kendilerine talimat verirken *"her şeyi kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, fenalık değil, iyilikler yapınız, hasmâne değil dostâne duygular taşıyınız"* dedi. Aş'arî, Yemen'in daha çok kıyı bölgelerine, Muaz bin Cebel ise yukarı bölgelerine memur edilmişlerdi. Fakat Yemen gibi verimli ve geniş bir bölgede yaşayan pek çeşitli boy ve soydaki insanların hepsini, birdenbire İslâmlığa kazanmak pek tabiidir ki, mümkün olamamıştır. Bunu Belâzûrî'de gördüğümüz *Muaz bin Cebel*'in şu mektubundan kolayca anlamaktayız: "Yağmur suyu ile yahut akar sularla sulanan toprakların mahsulünden onda biri, suni şekilde sular akıtmak suretiyle sulanan yerlerden bunun yarısı alınır. Olgunluk çağına gelenlerden, nüfus başına bir dinar veya bunun karşılığı dokuma bez alınır. Yahudi, yahudilikten döndürülemez". Böylece yalnız Müslümanlar'ın ve Yahudiler'in değil, Yemen'de oturmakta olan Mecûsîler'in de Medine'ye tâbi bir durumda yaşadıkları gene Belâzûrî'de aynı sayfadaki şu kayıttan anlaşılmaktadır: "Peygamber Hecer ve Yemen Mecusîlerinin olgunluk çağına gelenlerinden adam başına bir dinar vergi alınmasını emretmiştir". 10. yılın Ramazan ayında büyük Mezhic kabilesinin Yemen'de oturan *Ans, Murad, Sa'd al-Aşire, Ca'fi, Zebid* ve diğer kollarını İslâmiyet'e davet için, başlarında Ali bin Ebî Talib'in bulunduğu ve tahminen 300 kişiden meydana gelmiş bir sefer heyeti hazırlandı. Bir rivayete göre, Ali savaşarak, İslâmiyet'i kabul ettirdi. Taberî'ye göre ise (Tab. Ter. II. 2., s. 830) *Mezhicler* derhal İslâmiyet'i kabul ettiler. Yahudi Hahamı, *Kâab al-Ahbar* da bu yıl ihtida etmiştir.

EZD kabilesinden 10 kişinin başında bulunan *Sarrad bin Abdullah al-Ezdi* gene aynı yılda Müslüman olmuş ve kendisi gibi İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan *Ezd*'lerin başına geçerek *Cereş* şehrini kuşatmıştı. Kuşatma uzun sürmüş, sonunda Müslümanlar üstün gelerek, Sarrad, Cereş ve Tebale

şehirlerine baş eğdirmiş ve oraları İslâmlığa kazandırmışlardır.

HEMDANLAR'ın İslâmiyet'i kabul ettikleri haberi ise, Hz. Muhammed'in secdeye kapanıp Allah'a şükretmesine ve Hemdanlar'a selâmımdır, Hemdanlar'a selâmımdır sözünü tekrarlamasına sebep olmuştur (Tab. Ter. II, 2., S. 831).

ABD al - KAYS delegeleri de bu yıl Peygamberi ziyaret ettiler ve içlerinde Hıristiyan dinine girmiş olanlar bile İslâmiyet'i kabul ettiler. Aralarında bulunan *Amr bin Cârud* kendi kavmi dinden döndüğü zaman bile Müslüman kaldı[24].

Gene 10. yılda *Becîleler*'den *Cerir bin Abdullah Becîli*, maiyetindeki 150 kişi ile birlikte Hz. Muhammed'e bağlılığını bildirmeye geldi. Hepsi kelime-i şahadet getirdiler. Peygamber onlara söylediği nutukta, göndereceği valinin bir Habeşli bile olsa, ona itaat etmeleri lüzumundan bahsetmiş ve döndükleri zaman *Zu'l-Hulâsa* putunu yıkması için *Cerir bin Abdullah*'a emir vermiştir. O da bu emri derhal yerine getirmiştir.

Zebidler'in, *Sadefler*'in elçileri de aynı şekilde Medine'yi ziyaret edip aldıkları hediye gümüşlerle memleketlerine döndüler.

Muradlar'a gelince, bunlarla Hemdanlar arasında büyük bir geçimsizlik vardı. İşte İslâmiyet bu geçimsizlikten bir hayli istifade etti. Ferve bin Müseyk al - Murâdî, müttefiklerinden olan Kindeler'in emrinden ayrılıp Medine'ye geldi; İslâmiyet'i kabul etti. Haz. Muhammed de onu, mükâfat olarak, Muradlar, Mezhicler ve Zebidler üzerine kendi temsilcisi tayin etti.

Arabistan'ın *adeta zahire ambarı durumunda olan* ve Hicaz'ın doğusuna düşen *Yemâme* bölgesinde büyük REBİA

24 Taberî, Türkçe terc. II. C., 2., S. 936-7.

kabilesinin bir kolu olan *Hanife* kabilesine gelince, bunların 7. yılda başkanları olan Hevze bin Ali'nin İran yoluyla gelen Hıristiyanlığı kabul etmiş olması muhtemeldir. Peygamber ona, *Salit bin Amr al-Amirî* eliyle bir mektup yolladığı zaman o Peygamber'e, kendisinin şair ve hatip olduğunu, şayet kendisine bir pay verilecek olursa, İslâmiyet'e gireceği yolunda bir cevap yolladı. Bundan sonra, Hanife kabilesinden 10 kişilik bir heyet Medine'ye geldi. İçlerinde bulunan Müseylime de aynı şekilde ortaklık peşinde koşmuş, Peygamber'den kendisine bir menfaat temin edemeyince Peygamberlik iddiasına koyulmayı en uygun bir yol zannetmişti. Halbuki gene Hanîfe kabilesinin mühim bir kısmına hükmeden Sümame bin Usâl, maceralı bir şekilde de olsa önceden İslâmiyet'e girmiş ve bu uğurda Yemâme'de sonradan İslâm'ı terkedenlerle bir hayli uğraşmıştır [25].

Bundan başka önemli bir kabile olan *Kindeler*'den de Eş'as bin Kays seksen kişilik bir temsilci topluluğu ile Medine'ye gelmişti. Kinde Araplar'ının saçları pek dikkatli taranmış, gözleri de sürmelenmişti. Meşlahları renkli ve altın pullarla işlenmişti. Hz. Muhammed bu pek süslü giyimi beğenmedi. Elçiler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Peygamberin emriyle süslü elbiselerini çıkarmaya mecbur oldular (Tab. Leyden basısı, I., S. 1739).

Hz. Peygamber *Tayylar*'ın da sefaret heyetlerini kabul etmiş ve onların kollarından olan bütün kabilelere mektuplar yazmıştır. Tayylar İslâmiyet'i büyük bir çoğunlukla kabul etmişlerdi.

10. yıldan önce İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan *Esedler*'e Peygamber mektup yazarak Esedler'in, Tayylar'ın sularına saldırmamalarını, arazilerine girmemelerini ihtar etti.

25 İbni Sa'd, Tabakat, V., S. 401.

Gene İbni Sa'd'dan aldığımız bilgiye göre *Hadramavt* büyüklerine Hz. Peygamber mektuplar yazmıştır. Bunlar arasında da İslâmiyet'in kabul edildiği yazılmış olan bir beyitten anlaşılmaktadır.

Sekizinci Hicret yılında Müslüman olan Oman halkı, yani Ezdler'den olan halk, İslâmın inceliklerini öğrenmek isteyince, Hz. Muhammed onlara *Amr bin al-As*'ı yolladı.

Buraya kadar 10. yılda İslâmlaşmış büyük, küçük bazı kabilelerin İslâmiyet'e nasıl girmiş olduklarını, bir yığın karışık haberler arasından, mümkün olduğu kadar seçmeye çalıştık. Şimdi Yarımada'nın *Bahreyn* gibi bazı bölgelerinin 10. yıldan önce nasıl olup da İslâmiyet'e dahil olduklarına işaret eden kısa misaller vererek, Yarımada'da yeni semavî dini tanımamış veya bundan haberdar olmamış bir köşenin kalmadığını ispat etmek mecburiyetindeyiz. Öyle ki, Hz. Muhammed öldüğü zaman İslâmiyet, âdeta henüz Hicaz bölgesinin sınırlarını aşamamıştı iddiasında bulunan müsteşriklere bu iddialarında haklı olmadıkları cevabını verebilelim.

Bahreyn'i 8. yılda Fars ülkesinin bir parçası gibi telâkki edenler vardı. Orada *Abdal - Kayslar'* la *Bekr bin Vâil* ve *Temim* Araplarından birçokları yaşardı. Hz. Peygamber zamanında orada Farslar'ın valisi *Münzir bin Sâva* idi. Hz. Peygamber buranın büyüklerine İslâmiyet'i veya cizye vermeyi kabul etmelerini bildiren bir mektup yazdı. Ora halkından ata tapanların bir kısmı ve başkanları Müslüman oldular; Mecusî, Yahudi ve Hıristiyan olan ahalisi ise *al-Alâ bin al-Hadramî* ile barış yaptı. *İbni Abbas*'ın rivayetine bakılırsa, Hz. Peygamber'in Bahreyn halkına şöyle bir mektup yazdığı görülür: *"Tanrıyı ululadıktan sonra, siz namaz kılar zekât verir Tanrı ve Elçisine kalbden inanır, hurmalığınızın mahsulünden onda birini, ekinlerinizden yirmide birini verir,*

çocuklarınızı Mecûsî yapmaz iseniz, siz andlaşmada anılan şartlarla emniyet içindesiniz. Ancak ateşgedeler Tanrı ve Elçisinin emriyle yıkılacaktır. Ancak İslâmiyet'i kabul etmez iseniz sizden cizye alınacaktır." MecûsîlerleYahudiler İslâmiyet'e yanaşmadan cizyeyi ödemeyi kabul ettiler (Belâzûrî, ter. I. S. 130).

Necran'ın Hıristiyan halkından da bir heyet gelip Hz. Muhammed ile cizye vererek dinlerinde serbest kalmak şartı ile bir andlaşma yaptılar. Hz. Muhammed'in bunlara yazdığı mektubun metni çok enteresandır. (fazla bilgi edinmek için bk. Taberî, Leyden basısı, I., s. 1740). Böylece Necran'ın Hıristiyan halkı da dinen olmasa bile, hukuken Medine hâkimiyetini tanımak mecburiyetinde kalmıştır.

Arap Yarımadası'nın kuzey bölgesinde oturan ve Hıristiyan Bizans ile en yakın teması bulunan *Gassanlılar*'dan da 10. yılda bir elçilik heyetinin geldiği Vâkıdî tarafından zikredilmiştir[26]. Gelen heyetin geri döndüğü zaman İslâmlığı yaymayı başarıp başaramadığı hakkında kesin bir vesikaya malik değiliz.

Kuzey - doğu bölgesine gelince, kuzeyden, Mezopotamya'dan Bahreyn'e doğru uzanan topraklara yayılmış bulunan büyük *Temim* kabilesi Hicretin 9. yılında Utârit bin Hâcib, el - Akra'bin Hâbis, al Zibrikan Bin Bedr, Amr bin al - Ahtem, Nu'aym bin Zeyd, Kays bin Âsım ve başkalarından müteşekkil bir heyeti Hz. Peygamber'e yolladı. Mekke fethinde Hz. Peygamber ile birlikte hazır bulunan el - Akra'bin Hâbis ile Fezâre kabilesinden Uyeyne bin Hısn da bu gelen heyetin içine girmişlerdi. Önce meziyet ve fazilet yolunda bir yarışma yapıldı; Temim kabilesinin hatiplerinden Utârid bin Hâcib'e Sabit bin Kays ile Peygamber'in meşhur şairi Hassan bin Sâbit cevap verdi. Sonunda Müslümanlar'ın üstünlüğünü

26 İbni Sa'd'a dayanarak Caetani, VII. C., S. 46.

kabul eden Temimler İslâmiyet'i kabul ederek memleketlerine döndüler[27].

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Arabistan'ın hemen her bucağında dinen ve siyaseten Hz. Muhammed'e bağlı kabileler, topluluklar veya bazı kabilelerin ileri gelen şahsiyetleri vardı.

C. Riddenin Sebepleri

Vedâ Haccı'ndan yorgun ve zayıf düşmüş bir halde dönen Hz. Muhammed, Muharrem ve Safer aylarını Medine'de sakin bir şekilde geçirdi. 11. yılın Muharrem ayında Şam üzerine yürümek maksadıyla seferberlik ilan etti ve ordunun başkomutanlığına azatlı kölesinin oğlu olan *Usame bin Zeyd*'i tayin etti. Tam bu sırada Peygamber, ölümüne sebep olan hastalığa yakalandı. Bu haber çarçabuk Arabistan'ın dört bucağına yayıldı. Hıristiyanlar ve Yahudiler fırsattan istifade ederek İslâmiyet'i yeni kabul etmiş olan kabile mensuplarını dinden dönmeye teşvik ettiler. Yemen gibi Ebna, Arap, Yahudi kabileleri ile meskûn ve çeşitli dinî inançlara bağlı toplulukların yaşadığı bir bölgede bu haber daha büyük bir tepki unsuru haline geldi. Esasen Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmının iktisadi ve siyasi bakımdan Medine hükûmetine bağlanmış bulunması bazı kabile ileri gelenlerinin haset ve kıskançlığını uyandırmıştı. *Medine artık zengin ganimet mallarının, zekât ve cizyenin ve binnetice siyasî ve askerî nüfuzun toplandığı bir başkent haline gelmişti.* Yarımadanın dört buçağına oradan emirler veriliyor, elçiler, memurlar müşküllerini hal etmek için gene oraya koşuyorlardı. Yarımadanın en akla gelmez köşeleri, Peygamber Muhammed'in himayesine sığındıkları için komşu kabilelerin baskın korkusundan uzak olarak yaşıyorlardı.

27 Taberî, Arap. De Goeje baskısı, I., S. 1710 - 1.

Tanrı Elçisi'nin hastalanması haberi birtakım kabile şeflerinin siyasi gayelerini açığa vurmalarına fırsat verdi. Bunlar topraklarını Medine hükûmetinin nüfuzundan sıyırarak zekât ve sair adlarla toplanan vergileri, kendi şahsî menfaatlerine veya gene kabilelerinin korunmasını temine tahsis etmek maksadıyla göndermediler. Bu hareket Medine hükûmeti tarafından isyan sayıldı. Bazıları isyan etmeden önce ince planlar düşündüler; muvaffak olmak için Hz. Muhammed gibi görünmenin en iyi çare olacağı kanaatine ulaştılar. Böylece dinden dönen kabilelerin bazılarının başında peygamberlik iddiasında bulunan birtakım âsi şefler görüyoruz ki, bunlar İslâm tarihinin ilk devirlerinde ortaya çıkan ve bazıları sonradan iyi bir Müslüman olarak tanınan yalancı peygamberlerdir. Arabistan'ı bir yangın gibi saran Ridde'nin başlıca sebeplerini şöylece sıralayabiliriz: 1) Peygamber'in hastalanması ve ölümü; 2) Siyasi arzularını tatmin etmek isteyenlerin çeşitli vasıtalara baş vurmaları, halkı isyana teşvik etmeleri; 3) Halkın zekât ve cizyeden muaf tutulmak istenmeleri; 4) Kabile asabiyetinden dolayı Kureyş hâkimiyeti altına girmek istenmemesi; 5) Yeni dinin ibadet usullerinin ve mükellefiyetlerinin Yarımada'da henüz tam manasıyla kavranamamış bulunması.

D. Riddenin Yayılması ve Önlenmesi

Böylece Hazreti Muhammed'in son günlerinde başlamış olan Ridde, Ebu Bekr zamanında gittikçe yaygın bir hal aldı ve Esedler, Gatafanlar, Eşca'ların bir kısmı, Temimler, Süleymler'den bazıları, Havazinler'in bir kısmı, Beni Hıfaflar, Imru'ul-Kayslar, Zekvanlar, Beni Câriyeler, Hanîfeler, Bahreyn ahâlisi, Benu Bekr bin Vâiller, Oman Ezdler'inden Debalar, Nemr bin Kasıtlar, Kelbler, Kudaalar'dan bazıları, Beni Âmirlerin hepsi vsr. dinden döndüler.

Sadık kalanlara gelince, onlar da şunlardır: "İki Mescid (yani Mekke ile Medine) arasındaki kabilelerle *Eslemler, Gıfarlar, Cüheyneler, Müzeyneler, Kâab* ve *Sakîfler*.". Ayrıca *Tayylar, Hüzeylller.* Becileler, Has'amlar, Tihame yakınındaki *Havâzinler, Cüşemler, Sa'd bin Bekrler* de sadık kaldılar. Gene sadık kalanlar arasında Bahreyn'de *Abdülkays*lardan bazıları, bazı Yemenliler, Yemen'de *Kindeler,* Hadramavtlılar, *Cendel, Zebid* kabilelerini de saymak gerekir.

Ebu Bekr halife olmadan önce, Üsâme, Peygamber'in emriyle Suriye seferine hazırlanmış, fakat onun hastalığı bu seferin bir zaman için geri bırakılmasını gerektirmişti. Ebu Bekr Halifelik makamına geçer geçmez yukarıda bahis konusu ettiğimiz irtidad ve isyanlara bakmadan Usâme'yi Hz. Muhammed'in emridir diye Suriye'ye yolladı. İşte, bunu fırsat bilen mürtedler, Medine'de Müslümanların sayısının az olduğunu düşünerek bir gece baskınına hazırlandılar. Ebu Bekr ise bunu önceden tahmin edip Müslümanların Mescid'de hazır bulunmalarını emretmişti. *İrtidad edenler Kureyşlilerle Ensar arasındaki nefretten istifade edeceklerini sanıyor, müşterek düşman karşısında bu nefretin ortadan kalkacağını hiç hesaba katmıyorlardı.*

Ebû Bekr isyan ve irtidad haberlerini aldıkça, valilere haberciler yollamak suretiyle bir müddet oyalama siyaseti takip etti. Maksadı *Usâme* ordusunun dönmesini beklemek Fakat *Abs* ile *Zübyan* kabileleri acele olarak Medine üzerine yürüyünce, Ebû Bekr artık Usâme'yi bekleyemedi. Kuzeyde bulunan *Kelb* ve *Kuzaalar* da dinden dönmüşlerdi. Bunun üzerine Ebu Bekr dinden dönüp *Tuleyha bin Huveylid*'in etrafında toplanan *Tayy, Esed* ve *Gatafan* ve *Kinaneler*'in bir kısmı üzerine yürüdü ve ileride Tuleyha bölümünde etraflıca göreceğimiz üzere Zul'Kassa ve el'Abrak savaşlarında bunları yendi. Bu işi bitirip Medine'ye dönen Ebu Bekr artık elçilerle oyalama politikasını bir yana bırakıp onbir birlik kurarak

bunlara komutanlar tayin edip isyan eden bölgelere yolladı. Bunlardan birisi de yalancı peygamber Tuleyha üzerine giden birlikti ki, komutanlığına *Hâlid bin Velid* tayin edilmişti. *Zu'l Kassa* savaşının Müslümanlar'ın başarısı ile sonuçlandığını gören müteredditler derhal İslâm ordusuna iltihak ettiler. Böylece Hâlid'in kuvvetleri yol aldıkça, yuvarlandıkça büyüyen bir çığa benzedi. Ebu Bekr, Hâlid'e Tuleyha'nın işini bitirdikten sonra *Temimler*'den olan *Mâlik bin Nüveyre*'nin üzerine, yani *Butah* bölgesine hareket etmesi emrini de verdi. Ayrıca teşkil ettiği onbir birliğin komutanlarına da birbirinin aynı olan ve kendisinin emir ve tavsiyelerini ihtiva eden bir mektup verdi[28]. Bu birlikler şöylece düzenlenmişti:

1) *Hâlid bin Velid,* Tuleyha bin Huveylid ve Butah'daki Mâlik bin Nüveyre üzerine;
2) *İkrime bin Ebi Cehl,* Yemâme'ye, Müseylime üzerine;
3) *Muhâcir bin Ebi Umeyye,* yalancı peygamber Esved al - Ansî'nin Kays bin Maksuh ile birleşen adamlarını yenebilmesi için Yemen'deki Ebnaya yardımcı olarak gidecek sonra da şimdi kısmen mürtedlerin tarafını tutmaya başlayan Hadramavt'ı istila edecekti.
4) O sırada Yemen'den gelmiş bulunan *Hâlid bin Said bin al-As'ı,* Suriye yaylasında bir yer olan Hamkateyn üzerine;
5) *Amr bin al - As,* Kudaalar, Vedia ve Hâris topluluğu üzerine;
6) *Huzeyfe bin Mıhsan,* Deba ahâlisi üzerine;
7) *Arfaca bin Hersume,* sonradan Huzeyfe ile birleşmek üzere Mehre'ye;
8) *Şurahbil bin Hasene* de İkrime bin Ebi Cehl'in arkasından ona yardımcı olarak Yemâme'ye yüreyecek, orası fethedilince birlikte Kudaalar üzerine gideceklerdi;

28 İbn al - Esîr, Üsd al - Gâbe, III., S. 65.

9) *Tureyfe* (Yahut Ma'n) *bin Hâciz*, Süelymler ve Havâzinlerin Süelymler ile birleşmiş olanları üzerine;

10) *Süveyd bin Mukarrin*, Yemen'de Tihâme'ye;

11) *Alâ bin al-Hadrami*, Bahreyn'e gidecekti[29].

Hâlid, Gamr denilen yerde toplanmış olan âsileri de dağıttıktan sonra *Ümmü Zeml*'in isyan ve irtidadını ortadan kaldırdı. Bu *Ümmü Zeml* meşhur *Ümmü Kurfe binti Rebi'a*'nın kızıdır; babası da *Mâlik bin Huzeyfe bin Bedr*' dir. *Ümmü Zeml Selma binti Mâlik*, Hz. Peygamber zamanında esir edilmiş ve ganimet olarak *Hz. Ayşe*'ye verilmişti. *Hz. Ayşe* onu azad etmişti. Hz. Peygamber ölüp kabileler isyan edince *Ümmü Kırfe*'nın kızı *Ümmü Zeml Selma binti Mâlik*, anasının devesine binerek irtidad etmiş ve isyancıların başına geçerek Hâlid'in ordusunu bir hayli yıpratmıştı. Selma'nın etrafına toplananlar sadece kendi Huab kabilesinin erkekleri değildi. Şuradan buradan kaçıp gelmiş olan maceraperestler de onun tarafını tutmuşlardı. Hâlid bu haris kadının devesinin bulunduğu yere bütün gücüyle hücum edip hatta Selma'nın devesini vurana 100 deve bağışlayacağını vâdetmeseydi, savaş belki de daha çok uzayabilecekti; fakat Hâlid askerî dehası sayesinde, oldukça önemli bir zayıat vermiş olmakla beraber, Selma ve taraftarlarını mağlup etti ve Selma'yı da harp meydanında katlettirdi.

Mezopotamya'dan Yemâme'ye kadar yayılmış olan büyük Temîm kabilesi dört esaslı kola ayrılır: 1) S'ad bin Zeyd Menatlar; 2) Amr bin Temim; 3) Hanzala; 4)*Rîbablar*. Amr bin Temîm ve Ribâb kabileleri İslâma sadık kalmışlardı. Birinci koldan olup Muka'is ve Butûn adlarını taşıyan kabilelerin valisi olan Kays bin Âsım bir müddet tereddüt içinde beklemişti. Ribâb, Avf ve Ebnâ'nın valisi olan Zibrikan bin

29 Taberî, de Goeje baskısı, I. S. 1881.

Bedr zekâtı toplayıp Ebu Bekr'e teslim ederse, kendisi onun aksini yapacaktı. Çünkü bu ikisinin araları açıktı. Biri diğerinin yaptığını yapmak istemiyordu. Zibrikan bin Bedr Hz. Peygamber zamanındaki ahdini yerine getirdi. Zekât develerini Ebu Bekr'e teslim etti. Fakat Kays bin Âsım tereddüt geçirdiğinden, sonunda pişman oldu. Al - Alâ bin al-Hadramî tarafından kuşatılınca vergi malları ile birlikte onu karşıladı ve tereddüdünün sebeplerini açıkladı. Bu sırada Hanzala kolundan Yerbu'ların başkanı bulunan Mâlik bin Nüveyre ile aynı koldan olan Mâlikler'in başkanı Veki'bin Mâlik dinden dönmüşlerdi.

Bahreyan'deki Ridde'nin önlenmesine gelince: Seyf yoluyla elde ettiğimiz haberlere bakılırsa[30] Bahreyn'de İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan bazı kabileler dinden dönmüşlerdi. bunların başında Kays bin Sa'lebe koluna mensub olan *Hutam* dinden döndükten sonra kendisine tabi bulunan Bekr bin Vâil'lerle birlikte harekete geçip Katif ve Hecer'e gitti. Orada yaşayan *Zût* ve *Sebabice*'leri doğru yoldan şaşırttı. Abd all-Kays'lar ise Hutam'a uymayıp bilakis *Münzir bin Sâva*'ya ve diğer Müslümanlar'a yardıma koşuyorlardı. Ama Hutam bu yardımı kesmek için elinden geleni yaptı ve Müslümanlar'ı kuşattı. Ebu Bekr bu sırada al - 'Alâ bin al - Hadramî'yi Mürtedlerle savaşmak üzere Bahreyn'e yolladı. Yolda Yemâme civarından geçerken Müslümanlar'a katılanlar oldu. Meşhur Sumâme bin Usâl bunların başında gelmektedir. Kays bin Âsım da bu yolculuk sırasında topladığı zekât deve ve atlarını getirip *al-'Alâ*'ya teslim etmiş, daha önce geçirdiği tereddütten pişmanlık duyarak al-'Alâ ile birlikte Bahreyn'lilere karşı savaşmak üzere yola çıkmıştı[31]. Dehna çölünün ortasında bir gece yarısı develerin ürkerek kaçması askerin

30 Belâzûrî, I. C., S. 134; Taberî, Türkçesi. III. C., S. 184 v. öt.; Zehebî, Tarih al - İslâm, C. I., S. 359.

31 Taberî, Türk. ter. III. C., S. 177 v. öt.

cesaretini fazlasıyla kırdıysa da, çölde gördükleri bir su onları yeniden hayata bağladı. Bu seferde meşhur *Ebu Hüreyre* de bulunuyordu. Al-'Alâ, Hecer'e yakın bir yere kadar ilerledi. Mürtedler *Hutam*'ın, Müminler al - 'Alâ'nın komutası altında günlerce çarpıştılar; sonunda yaralı Hutam, Kays bin Âsım tarafından öldürüldü. Önemli bir mevkii olan *al-Garûr* esir edildiyse de sonunda affa nail oldu. Ganimet malları İslâmiyetin emrettiği üzere askerlere dağıtıldı. Dinden dönmüş olanlar sağa sola kaçışmak teşebbüsünde bulundukça, Müslüman valiler al-'Alâ'dan aldıkları emir üzerine bunları yakalıyorlardı. Kaçanlar, Müslümanlığı kabul ediyorlar, yahut memleketlerine dönmekten alakonuluyorlardı; diğer bir kısmı ise Dârin'e geliyorlardı *Al-Alâ*. Bahreyn'de Müslüman olanların artık bir tecavüze mâruz kalmayacaklarından emin olunca, askerleri ile Dârin üzerine yürüdü; orayı zaptetti ve durumu Ebu Bekr'e bir mektupla bildirdi. Ebu Bekr ona Şeybanlar üzerine yürümesini emreden bir cevap yolladı.

Oman ve Mehre'de Ridde'nin önlenmesine gelince: Hicretin 12. yılında Oman'da Ezd'lerin başında bulunan Lakît bin Mâlik al-Ezdî isyan etti. şeref bakımından üstünlük iddialarında bulunan ve bir rivayete göre peygamberlik de iddia eden Lakît İslâmlar'dan *Ceyfer* ve *Abbâd*'ı dağlara sığınmak zorunda bıraktı. Bunlar Halife'den yardım istediler. Ebu Bekr Ezdler'den *Arfece* ile Himyerler'den *Huzeyfe*'yi yardıma memur etti. Ayrıca Halife kendi emirlerini Yemâme'de tutmayan *İkrime*'ye, *Huzeyfe* ve *Arfece*'ye yardım ettiği ve büyük bir başarı kazandığı takdirde onu affedeceğini yazdı. *Lakit* taraftarlarını çoğaltırken, Müslümanlar da kuvvetlerini arttırmışlardı. Sonunda iki taraf *Debâ*'da karşılaştılar. *Naciye* oğulları ile *Abd al - Kays*'lardan kuvvetli bir yardım ekibi gelmeseydi, az kalsın, *Lakît bin Mâlik* savaşta üstün gelecek-

ti. Taberî bu savaşda mürtedlerin 10 000 kişi kaybettiklerini yazmaktadır[32].

Oman bölgesindeki mürtedlerin işini bitirdikten sonra, *İkrime bin Ebu Cehl* kendi askerlerinin başında olduğu halde Mehre'ye gitti. Orada biri *Şehrit*'in diğeri *Muharip* oğullarından *Musabbih*'in idaresinde toplanmış bulunan iki kuvvetle karşılaştı. *Şehrit* ile *Musabbih*'in araları açık olduğu için İkrime'nin işi kolaylaştı; önce *Şehrit*'i Müslüman olmaya davet etti. O, ilk çağrışta İslâmı kabul etti. Arkasında bulunan kabilelerin hepsi Şehrit'in izinden gittiler. *İkrime,* onunla birleşerek Musabbih kuvvetleri üzerine yürüdü. Debâ'dakinden daha şiddetli olan bir savaş sonunda mürtedler yenildiler. Müslümanlar bir hayli esir ve ganimet elde ettiler. Ayrıca bütün Mehre'nin Medine'ye boyun eğmesini sağlamış oldular.

Bu arada Yemen'de de ikinci bir ridde vuku bulmuştu: Halife Ebu Bekr âsi *Esved*'in öldürülmesinde büyük bir rolü olan Firûz'u Yemen'e vali tayin etmişti. Yukarıda bahsedildiği üzere Yemen'in isyanı, esasında bir *Arap - Ebna* mücadelesi idi. Âsi Esved, *Ebna*'dan olan *Firûz al - Deylemî*'nin de büyük gayretleri ile ortadan kaldırıldıktan sonra, bu mücedele ancak çok kısa bir zaman için önlenebildi. Ebu Bekr'in Yemen'e Firûz al - Deylemî'yi vali tayin etmesi, onun *Cüşeyş al - Deylemî* ve *Dazaveyh* gibi hemşehrileriyle birlikte iş görmesi, ırkan Arap olan *Kays bin Makşuh al - Muradî*'yi son derece kıskandırdı. Zira Yemen'in isyan ve irtidadında o da İslâmlarla birlikte hareket etmiş ve bir hayli tehlikeleri göze almıştı. Buna rağmen, Yemen ötedenberi olduğu üzere gene *Ebna*'nın hükmü altına verilmiş, Kays ise beklediği mükâfatı elde edememişti. İşte bu yüzden o da hileye başvurarak Ebna'dan olan*Dazaveyh, Firûz* ve *Cüşeyş*'i öl-

32 Taberî, de Goeje baskısı, I. C. S. 1979.

dürürse, yani Halife'nin Yemen'e memur ettiği kimseleri ortadan kaldırırsa, Yemen'in idaresini kendi eline geçirebileceğini ümit etti. Kısa bir devre için işler Kays bin Makşuh'un ümit ettiği gibi cereyan etti. O, önce Dazaveyh'i öldürdü. Fakat evine davet ettiği diğer iki kişi bir tesadüf eseri olarak onun planlarını öğrendiler ve *Havlanlar'*a sığınmak üzere kaçtılar. Kays bin Makşuh al-Muradî, San'a şehrini zaptetti; vergileri kendi namına topladı; Ebna'yı üçe böldü. Bir kısmını deniz yoluyla Aden'den, bir kısmını karadan İran'a sevketmek istedi. Firuz al - Deylemî ise boş durmadı *Ukayl* ile *Ak'*lerden aldığı yardımcı kuvvetlerle Kays'ın üzerine yürüdü. Kays bin Makşuh al - Muradî ise Esved'in şurada burada başı boş bir halde dolaşan süvarilerini kendisiyle birleşmeye çağırdı. Onlar Kays bin Makşuh al - Muradî'nin bu teklifini kabul ettiler. Firûz al - Deylemî ise Ebu Bekr'in gönderdiği elçi ve mektuplardan sonra Tihâme ahalisinden olan *Tâhir bin Ebi Hâle'*nin idare ettiği kuvvetlerle, Muhacir bin Ümeyye komutasında Medine'den gönderilen bir ordunun yardımlarıyla takviye edilmişti.

İki düşman San'a yakınında çarpıştılar. *Arap Kays,* yani Kays bin Makşuh al - Muradî savaşı kaybetti; kaçtı. Bir müddet sonra Kays'a uymuş olan *Amr bin Ma'di Kerib, Muhacir bin Umeyye'*nin kuvvetlerinin çokluğu karşısında kurtuluşu Müslümanlara teslim olmakta görerek, amân ahdi bile almaya lüzum görmeden Kays'dan ayrılıp Müslüman karargâhına geldi. Az sonra Kays bin Makşuh al - Muradî de Müslümanlar'ın eline esir düştü. Her ikisi zincirlerle bağlanarak Medine'ye Halife'nin yanına gönderildiler. Muhacir bin Umeyye, San'a'ya girdikten sonra memleketi çapulculardan ve Esved'in artakalan süvarilerinden temizledi. Orada sükûnet ve düzeni yeniden kurdu. Medine'de bulunan iki esirden, bilhassa *Dazaveyh'*in katili olan *Kays* için, Ebu Bekr idam cezası verdi ise de o, bu cinayeti işlememiş

olduğunu, Peygamber'in minberi önünde elli kere yemin etmek suretiyle teyid ettiği için affa nâil oldu. 'Amr bin Ma'di Kerib de aynı zamanda affedildi.

Muhacir bin Umeyye ise Yemen valiliğini Hadramavt valiliğine tercih etti ve *Firûz* ile birlikte Yemen'i idare etti.

Hadramavt hadiselerine gelince: Bu sırada Hadramavt valisi *Ziyad bin Lebid* idi. Hz. Muhammed'den sonra zekât ödeme vakti geldiğinde, Ziyad bin Lebid halkı Peygamber'in emirlerini eskiden olduğu gibi yerine getirmeye davet etti. Bu emirler ise Hadramavt zekâtının *Kinde*'de, Kinde'nin zekâtının ise Hadramavt'ta dağıtılması yolunda verilmişti. Hadramavtlılar Kinde'nin isteklerini yerine getirmediler; dinden dönüp dönmemek hususunda da tereddüt geçiriyorlardı. Ziyad bin Lebid onlara karşı harekete geçmedi, Muhacir bin Umeyye'nin gelmesini bekledi. Muhacir bin Umeyye, San'a'ya gelince Hz. Ebu Bekr'e bir mektup yazdı; gelen cevapta, Muhacir ile İkrime'nin Hadramavt'a kadar ilerlemeleri emrediliyordu. Muhacir bin Ümeyye, *İkrime bin Ebu Cehl, Ziyad bin Lebid* ve daha ikinci derecede bazı Müslüman komutanların yardımlarıyla Kindeler'den ve Riyad'da bulunan *'Amr bin Muaviyye*'lerden küfre sapanlar cezalandırıldılar.

Hadramavtlular'dan pek az insan dinden dönenlere yardımda bulunmuştur. Hadramavtlular her zaman Ziyad bin Lebid'i korudular.

Kindeler'in bozguna uğramasından sonra, Nuceyr kalesinde esir edilenlerden *Eş'as bin Kays*, İkrime bin Ebu Cehl'den amân alarak Muhacir bin Ümeyye'nin karşısına çıktı ve kendisiyle birlikte dokuz esire de amân taleb etti. Sonunda iş Halife'ye havale edildi. Halife Hz. Ebu Bekr büyük bir mevki sahibi olan *Eş'as*'ı affedip kendi kız kardeşi ile onun evlenmesine müsaade etmiştir[33].

33 Belâzûrî, Türk. ter., S. 165.

Buraya kadar yazdıklarımızla ridde'nin ana çizgilerini göstermiş ve bu arada en önemli Ridde olaylarını özetlemiş bulunuyoruz. Oysa Arabistan'da Ridde'nin tarihine, yazımıza başlarken de bildirmiş olduğumuz gibi, ilk İslâm tarihçileri tarafından başlı başına bir kitap dolduracak kadar yer verilmiştir.

Yukarda açıkladığımız sebeplerden de anlaşılıyor ki, orientalistlerin Hicret'in 11 - 12. yıllarında Arap kabilelerinin Ebu Bekr'e vergi vermeyi reddetme mânasında anladıkları[34] Ridde tamamiyle siyasi ve iktisadi sebeplerden doğmuştur. Ridde Kureyş hükümetine karşı bir ayaklanmaydı; yoksa her yerde dinden ayrılma demek değildi. Başa geçen mütenebbîler artık bir putun adına değil, tıpkı Hazret-i Muhammed gibi Allah'ın adına ortaya çıktıklarını iddia ediyorlardı. Ayaklanmaların Medine hükümetine yönelmiş bulunan nefreti, sadece zekât vermek mükellefiyetinden değil, Hazreti Muhammed'in hükümetinin sonlarına doğru, hukuk ve din bakımından aydınlatılmaları ve onlardan vergileri toplamaları için kabileler arasına gönderdiği zekât âmillerinin uyandırmış oldukları hoşnutsuzluktan da doğmaktaydı[35]. Merkezden gönderilmiş veya yerliler arasından tayin edilmiş bulunan bu vergi âmilleri hem vergileri toplar, hem de yerli aristokrasiyi mürakabe ederek, buralarda Medine merkezi hükümetini temsil ederlerdi.

Hazret-i Muhammed'in ölümü üzerine bu vergi âmilleri, eğer İslâmiyet'e sadık kalan bir azınlığa sığınamadılarsa kaçmak mecburiyetinde kalmışlardı. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılıyor ki. İslâmiyet din olarak bazı bölgelerde henüz derinleşememiş, siyasi kuvvet olarak da henüz iyice yerleşememişti. Yani dini ödevlerine iyice alışamamış olan-

34 Höhnerbach, Watima's Kitâb ar - Ridda aus İbn Hağâr's isâba, Wiesbaden 1951, S. 10

35 Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten, VI., S. 7.

ların ayaklanması din olarak İslâmiyet'in oralarda sathi olduğuna, Kureyş'e vergi vermemek için ayaklananların durumu ise, siyasi bir kuvvet olarak İslâmiyet'in bazı bölgelerde henüz kuvvetlenmemiş bulunduğuna örnek teşkil etmektedir.

Böylece Ridde bu devirdeki ruhi, sosyal ve siyasi durumun gizli sebeplerini ortaya çıkarmak bakımından araştırılması gereken bir konu olduğu gibi, yalancı peygamberlerin faaliyetlerine uygun bir bölge temin etmesi bakımından da büyük bir önem taşımaktadır.

3. DİĞER SEBEPLER

Yalancı peygamberlerin ortaya çıkış sebepleri arasında kabile rekabeti, kabile istiklaline bağlılık, politik ihtiras, kâhinlik yoluyla nüfuz kurmak da sayılabilir.

A. Kabile Rekabeti ve Kabile İstiklâline Bağlılık:

Araplar'da kabileler arasında ötedenberi rekabet eksik olmamıştır. Hatta bunu, kuvvetini kaybetmiş, zayıflamış bir halde zamanımızda bile görmek mümkündür. Şairlerin bu yolda, gerek irticalen, gerek hazırlıklı olarak söyledikleri birçok şiirler, bize kadar gelebilmiştir. Her Arap, kendi kabilesinin üstünlüğünü fırsat düştükçe, muvaffak olabileceği nisbette müdafaayı âdeta bir vazife bilir ve hürriyetine olduğu kadar, asaletine de düşkünlük gösterirdi. Vâkıdî'nin *Kitab-ül-Megâzi'*sinde bu hususta şöyle bir misal mevcuttur: *"Fezâre'lilerden Uyeyne bin Hısn, Temim kabilesine bir baskında bulunmuş, onbir erkek, onbir kadın ve otuz çocuk esir getirmişti. Bunun üzerine Temim kabilesinden on elçi Hazret-i Muhammed'e geldiler ve bunlardan birisi, Temim kabilesinin doğunun en asil, en zengin ve en kalabalık kabilesi olduğu hakkında bir söylev verdi. Bunun üzerine Hazret-i*

Muhammed Sâbit bin Kays'ı çağırdı. Sabit hazırlıklı olmadığı halde, Resûlullah ve taraftarları hakkında bir methiye söyledi. Bunun üzerine Temimîlerin şairi Zibrikan bin Bedr, Temimîleri öğen birkaç beyitle bunu karşılamaya çalıştı: "Biz en asilleriz, hiçbir kabile bize yetişemez, kırallar da bizim aramızdadır ve bizde kiliseler yapılır!" dedi. Hazret-i Muhammed'in emri üzerine *Zibrikan*'a, *Hassan bin Sâbit, Muhacirîn ve Ensar*'ı metheden bir kaside ile cevap verdi. Temimî'ler yalnız kalınca bu yarışmada yenilmiş olduklarını kabul ettiler[36].

İleride de açıklanacağı üzere, bu kabile rekabeti, kabile asabiyeti ve ittifakları[37] Araplar'da VII. Yüzyılın ilk yarısına doğru dini inançlardan da bazen üstün bir yer tutuyordu. Nitekim Halid bin Velid, Yemame savaşı sırasında ele geçen esirlere sorular sorduğu zaman, onlar kendisine *"Biz diyorduk sizde bir peygamber, bizde de bir peygamber olsun"*[38] dediler. Yani Araplar Kureyş'den çıkan Peygamber'e tâbi olmaktansa, kendi kabileleri arasında çıkıp peygamberlik iddia eden birinin göstereceği yolda yürümeyi daha uygun görecek kadar bu hususta iler gidiyorlardı.

Kabile asabiyetinin en güzel örneklerinden birini daha Taberî'de buluyoruz[39].*Talhat ün-Nemrî Yemâme*'ye geldi; *aha-*

36 Vâkıdî, Kitab ül - Megâzi, Wellhausen yayını, Berlin 1882, S. 386.

37 Taberî, Tarih ül - Ümem ve'l - Mülûk, Kahire 1326, III., S. 230'da Esed ve Gatafan kabileleri ile Tay kabilesinin bazı boyları Tuleyha'nın etrafına toplandılar, bunların birleşmelerinin sebebi Cahiliyye devrinde aralarında bir andlaşmanın mevcut bulunmasındandır; demektedir. Uyeyne Gatafan'lara şöyle demiş "Esed kabilesi ile aramızdaki andlaşmayı yenileyeceğiz; Tuleyha'dan taraf olacağım; çünkü müttefikimizden olan bir peygambere uymak, Kureyşli bir peygambere uymaktan daha iyidir". diye yazılıdır. Bu misal bize şefler arasında mevcut olan andlaşmaların, halkın inançlarını ve Medine hükûmetine dinen bağlı bulunmalarını kaale almadığını ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır.

38 Taberî, Tür ter., III. S. 154.

39 Taberî, Arap., III, S. 245 - 50.; Tür. ter., III., S. 148.

lisinden "Müseylime nerede?" diye sordu. Ona, "Sen onu Müseylime adıyla anmaktan sakın, Tanrı elçisi nerede?" diye sor dedikleri zaman o, "Hayır kendisini görmeden, onu Tanrı elçisi diye anamam" cevabında bulundu. Müseylime onun yanına geldiğinde, "Müseylime sen misin" diye sordu; o, "Evet benim" diye cevap verdi. Talha ondan "Senin yanına kim geliyor?" diye sordu; o, "Rahman geliyor" dedi. Talha ondan "Karanlıkta mı geliyor, aydınlıkta mı geliyor?" diye sorduğunda, o, "Karanlıkta geliyor" cevabını verdi. Bunun üzerine Talha "Senin yalancı olduğuna tanıklık ederim; fakat Rebia oğullarından olan bir yalancı, bizim için, Mudarlar'ın doğru olan peygamberinden daha iyidir" diye söyledi.

Makrîzî'nin *"en - Niza ve t-tehasum fi ma beyne beni Ümeyye* ve *beni Hâşim"* adlı kitab da başından sonuna kadar Emevî ve Haşimî kolları arasında yıllarca sürüp giden bu kabile rekabetini anlatmaktadır[40].

Yukarıdaki misaller gösteriyor ki, *Esved, Tuleyha, Secah* ve *Müseylime* gibi yalancı peygamberlerin, çok sayıda ve oldukça nüfuzlu insanlar tarafından tanınmış olmalarının sebepleri arasında kabile asabiyeti ve kabile istiklaline bağlılık da yer almaktadır.

B. İktisadi ve Siyasi Sebepler:

İslâmiyet Arap Yarımadası'nda geniş halk kütleleri tarafından kabul edilince, Medine şehri hem dinî, hem siyasi bir merkez halini almaya başlamıştı. Bunun tabii bir sonucu olarak iktisadi bakımdan da bu şehrin önemi artmıştı; çünkü İslâmın şartlarından birisi olan zekât ve savaşlardan elde edilen ganimetler gene Medine'de toplanıyordu. Bu, öteki büyük

40 Bu hususta fazla bilgi edinmek için bk. Makrîzî, en- Nizâve't-tehâsüm fi ma beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim, Mısır. 1937.

kabilelerin, bilhassa *Temîm* ve *Hanîfe* kabilelerinin tamamı ve kıskançlığını mucip oluyordu. Bu yüzden *Hazret-i Muhammed* ölünce, *Esed, Gatafan* ve *Tayy* kabilelerinden bazı kollar Medine'ye elçiler göndererek, *dinde sabit kalacaklarını, namazı kılacaklarını, fakat zekâttan muaf tutulmak istediklerini bildirdiler. Bu teklifi başta Ömer bin Hattab olmak üzere Sehhabe çok müsait karşıladılar.* Çünkü hemen her kabileden irtidad yoluna sapanların sayısı gittikçe artmakta olduğu gibi, *Üsâme* ordusu da Suriye'den Medine'ye henüz dönmemişti. Taberî'deki bir rivayete göre[41] ancak *Kureyş* ve *Sakîf* kabileleri irtidad etmemişti. *Havazinler* ise müteredditi kalmışlardı. Bu elçilere Ebu Bekr'in verdiği cevabı gene Taberi[42] şu şekilde anlatır: *"Zekât olarak vermekte olduğunuz hayvanların bağlarını vermediğiniz takdirde bile sizinle savaşacağım",* Peygamber'in ölümü üzerine her tarafta baş gösteren dinden ayrılma ve isyanlar zekât vermek istemeyen kabilelerin işine gelmiş, bu suretle de Medine'ye gönderilmek için hazırlanan zekât develeri yeniden eski sahiplerine iade edilmiş veya kabile şeflerine teslim edilmişti. Ömer bin Hattab'ın da söylediği gibi[43] Araplar yalnız malları için hasistiler.

Bu iktisadi ve siyasi durumdan faydalanmak isteyen bazı kimseler, kendi kasaba ve bölgelerini Medine hükümetinin nüfuzundan sıyırarak kendi şahıslarına bağlamak ve böylece zekât veya başka adlarla toplayacakları vergileri, kendilerinin ve kabilelerinin refah seviyesini arttırmak için kullanmak istiyorlardı. İşte böyle bir gayeye ulaşabilmek için bazı kimseler peygamberlik iddiasını da kendilerine uygun bir yol olarak seçtiler.

41 Taberî, Arap., III., S. 221.
42 Taberî, Arap., III., S. 222; Tür., ter., S. 72.
43 Caetani, İslâm tarihi, İst. 1926, VIII., S. 207'de Vâkıdî'nin Kitab ür - Ridde'sinden naklen Ömer bin Hattab'ın Ebu Bekr'e "Araplar yalnız malları için hasistirler. Bu yılın sadakasını onlara bağışla" dediğini kaydetmektedir.

Dikkati çeken bir cihet de ele aldığımız dört mütenebbinin dördünün de dini hüviyetlerinin yanı başında, siyasi hüviyetlerinin, yani şeflik arzularının yer almış olmasıdır. Esved ül - Ansî, Tuleyha, Secah, Müseylime, hepsi de birer siyasi, hatta askeri şef idiler. Esved kısa zamanda güney Arabistan'ı Hicaz sınırına kadar eline geçirmeye muvaffak olmuş, Secah Medine hükümetinin zayıf anlarını beklemiş, Tuleyha İslâmlar üzerine ilk akıncı kuvvetlerini yollamış, Müseylime ise Yemâme topraklarını kırkbin asker ile savunmuştur.

C. Kâhinlik:

Bütün bu hareketlerin meydana gelebilmesi için, bu siyasi şahsiyetlerin hususi kabiliyetlere sahip olmaları gerekiyordu. Nitekim her şeyden önce bunlar, mensup bulundukları kabilelerin en yüksek tabakasından idiler veya doğrudan doğruya bu kabilelerin başkanları idiler. Ayrıca kâhindiler de.

Araplar'da kâhinlerin verdikleri hükümler itirazsız kabul edilirdi. Bunların halk üzerindeki nüfuzları çok büyüktü ve onların bu nüfuzları çok kere kendi kabilelerinin sınırlarını aşmıştı. Bir kabiledeki kâhin ekseriya kabilenin seyyidi olup idareci, münevver zümresine dahildi[44]. İncelediğimiz mütenebbilerden olan Müseylime, Tuleyha, Esved ve Secah da kâhin idiler[45]. Bunlar kabiledaşlarında uyanmış olan dini temayüllerden kâhinlerin eski ifade vasıtaları olan secili konuşma uslübu ile söz söyleyerek kendi hesaplarına istifade etmesini bilmişlerdi.

44 A. Fischer, İslâm Ansiklopedisi, Kehânet maddesi, cüz 55, S. 72 - 73.

45 Gaudefroy Demonbynes et Platonov. a.g.e, S. 137.

IV. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞLARI VE BUNLARIN HAYAT VE FAALİYETLERİ

Yalancı peygamberlerin meydana çıkmasının sebeplerini genel olarak yukarıda açıklamış bulunuyoruz. Şimdi bu dört şahsın tarih sırasıyla hayat ve faaliyetlerini gözden geçireceğiz.

1. ESVED ÜL – ANSÎ

A. Esved'in soyu:

Sahte peygamberlerin en tehlikelilerinden ve ilklerinden sayılan Esved ül-Ansî, adından da anlaşılacağı üzere Yemen bölgesinde oturan Ans kabilesine mensuptu[46]. Asıl adı Abhala bin Kââb bin Avf[47] olan Esved'e[48] Zul'l - Hımar (hı ile),

46 Ans kabilesinin soyu hakkında geniş bilgi edinmek için bk. Belâzûrî, Futuh ül - Buldân, Tür. ter., I., S. 170, v. öt.; Arap., Kahire 1901, S. 111.

47 Bu isim yukarıda işaret edildği üzere Abhala bin K'ab şeklinde kaydedildiği gibi (bk. Ṭaberi, Arap., III., S. 188; Tür. ter., II., 2., S. 914); İbni Haldûn, Kitab ül - İber, Mısır 1284, II., tekmile, S. 60; El-Vatvat, Gurer ül-Hasâis ül-Vazıha ve Urar ün-Nekâis ül-Fadiha, Mısır 1318, S. 131; Ebu'l - Fida, Tarih, I., S. 163 v. öt.) aşağıdaki tarihlerde ise Ayhala şeklinde kaydedilmektedir; Mes'udî, Müruc uz-Zeheb ve Maadin ül-Cevher, Paris, 1814, IV., S. v. öt.; Mirhond, Ravzat us- Safa. Leknou II., S. 221; Belûzârî, Fatuh ül - Buldân, Kahire 1901, S. 111, Tür. ter., I., S. 171; Wellhausen, Reste arabischen Heidentums; Berlin 1899, S. 135.

48 Belâzûrî, Ayhala'ya yüzünün siyah olmasından dolayı Esved denildiğini Futuh ül-Buldân, S. 111., Tür. ter., S. 171'de yazmaktadır.

yahut Zu'l - Hımar (ha ile) da denmektedir. Birincisi peçeli, ikincisi eşekli demek olan bu iki lâkabın her ikisi de doğru olabilir. Çünkü Esved'in aşağıda göreceğimiz üzere, bazı marifetler yapan bir eşeği varmış. Diğer yandan Esved'in her zaman bir peçe ile örtülü olarak gezmesinden dolayı Zu'l - Hımar (hı ile) lakabını taşımış olması da muhtemeldir[49]. Zira Samîler'de kâhinlerin ve peygamberlerin çok kere bir peçe taşımaları eski bir gelenek icabı idi.[50] Musa Peygamber'in de böyle bir peçe taşıdığı İncil'de yazılıdır.[51]

B. Esved'in Olağanüstü Kabiliyetleri ve Faaliyetleri:

Esved bin Kâ'b bin Avf önceleri kâhinlik eder, çok güzel konuşur, tatlı sözleriyle olduğu gibi halka gösterdiği bir takım hokkabazlıklarla da cahil insanları aldatmasını pek iyi bilirdi[52]. Asıl yurdu ve doğduğu yer Kehf-i Hubbân idi. Esved öyle acâip maharetler gösteriyordu ki, Mezhiç kabilesinden birçokları onun her arzusuna baş eğecek duruma gelmişlerdi. Onun bir eşeği vardı. Esved hayvanın kulağına eğilip: *"Rabbine secde et"* dediği vakit, o secde eder, *"Kalk"* diye emir verdiğinde de, kalkardı. Pek çeşitli hayvanların alıştırıldıkları takdirde yaptıkları birçok marifetlerden biri olan bu hareket o zaman Esved'e itibar edenler tarafından mühimsenmişti. Sırası gelince anlatılacağı üzere *Esved* tertiplediği bir nüma-

49 Taberî, Arap., III., S. 189; Ebu'l-fida, Tarih I., S. 163 v. öt.; el-Vatvat, Gurer ül-Hasâis, S. 113; Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 135.

50 Wellhausen, Reste, S. 135.

51 İncil, Korintoslulara ikinci mektup (III., 13 - 18.); Buharî, Sahih, Mısır tabı (1320), S. 52'de "Himar Esved'in şeytanının adı imiş" demektedir.

52 Ebu'l-Fida, Tarih, I., 163 v. öt.; Mirhond, Ravzat us-Safa, II., S. 221; İbni Haldûn, İber, II., tekmile S. 50; Zehebî, Tarih ül-İslâm, I., S. 341.

yış gününde, yüz kadar hayvanı bir çizgi çizip bunun üzerinde sıraya dizer ve gene sırasıyla hepsini mızraklar. Halkı dehşet içinde bırakan bu vahşiyane işi bitirinceye kadar, hiçbir hayvan çizginin üstünden kımıldamaz. Birçok inanılır kaynakların verdiği bu haberler, bizde onun kâhinliğinin yanı sıra, kuvvetli bir ipnotizmacı olduğu kanaatini haklı olarak uyandırmaktadır.

Hicret'in 10. yılında *Hazret-i Muhammed* vedâ haccından dönerken, hastalanınca İslâmiyet'in henüz tam manasıyla benimsenmemiş olduğu, yahut başka dinlerle omuz omuza yaşadığı bazı bölgelerde, bu haber vahim sonuçlar doğuracak bir şekilde yayıldı. Bir müddetten beri sessiz çalışan Esved bu haberi duyar duymaz peygamberliğini ilan etti. Kendisine *"Rahman ül-Yemen"* adını verip kâhinlerin kıyafetine bürünmüş bir halde dolaşmaya ve gittiği yerlerde *"Rahman"* adına konuşmaya başladı[53]. Esved'in ortaya atıldığı haberi duyulur duyulmaz *Ans* ve *Mezhiç* kabilelerinden başkaları da ona mektuplar yollayarak, ondan taraf olduklarını bildirdiler. Bu arada Hıristiyanların en kesif olduğu *Necran* şehri halkı da Esved'e kolaylıklar gösterdi[54]. Yemen'de o sırada *Ebnâ*'lar hâkimdi[55]. Habeş boyunduruğundan kurtulmak için İranlılar'ı yardıma çağırmış olan Yemenliler, bu sefer de yıllarca süren İran boyunduruğu altında yaşamaya mecbur kalmışlardı. İşte bu İranlılar'la Yemen'deki Araplar'ın karışmasından meydana gelen yeni nesle Ebnâ adı verilmiştir.

Peygamber'in hastalığı haberi Esved'e ulaşır ulaşmaz, o kendisinin de bir peygamber olduğunu iddia ve her tarafta ilan etmekle kalmayıp bütün Yemen'i kendi hâkimiyeti altına almaya

53 Belâzûrî, a.g.e. S. 111; Tür. ter., I., S. 171.
54 Taberî a.g.e. Arap, III., S. 189; Tür. ter., II., 2.,S. 915.
55 Caetani, a.g.e. IX., S. 94'de belki de bir yanlışlık eseri olarak "Ebnâ'ları yani Habeşlileri" demekle Ebnâ'larla Habeşlileri birbirine karıştırmıştır.

teşebbüs etmişti. Yukarda da söylendiği gibi *Mezhiç* kabilesi onun gösterdiği acaip maharetlere hayran kalmış ve onun peygamberliğini kabul etmişti. Necranlılar da ona bazı vaatlerde bulunmuşlardı. O sırada Necran valisi, *Hazret-i Muhammed*'in oraya tayin etmiş olduğu *Amr bin Hazm*, Hemdanlarınki *Âmir bin Şehr*, San'a valisi ise *Şehr bin Bâzan* idi. *Mu'az bin Cebel* ise *Hazret-i Muhammed* tarafından Yemen'e gönderilen vali ve memurların, vergileri hakkıyla alıp almadıklarını kontrol etmek ve İslâm dininin teferruatı hakkındaki bilgileri halka öğretmek maksadıyla oraya yollanmış bulunuyordu[56]. Ebu'l-Fida der ki[57], *"Esved irtidad edip peygamberliğini iddia eden yalancılardandır. Necran halkı ona mektup yazdı. Necran'da Müslümanlar'dan Amr bin Hazm ile Hâlid bin Said bin el-As[58] bulunuyordu. Necran halkı bunları sürüp şehri Esved'e teslim ettiler"*. Esved'in irtidad ettiğini ileri süren bu ünlü tarihçinin iddiasını öyle kolayca kabul etmemiz mümkün değildir. Zira *Taberî'* de onun İslâmiyet'i kabul ettigine dair bir kayda tesadüf etmediğimiz gibi, *Belâzûrî'*de bunun tam aksini ispat edecek olan şu sözleri görüyoruz: *"Tanrı Elçisi öldüğü yıl, Cerir bin Abdullah Beceli'yi İslâmiyet'i kabule çağırmak üzere Esved'e gönderdi. Cerir o yıl Müslüman olmuştu. Esved İslâmiyet'i kabul etmedi [59]."* Esved'in İslâmi-yet'i kabul etmediğine dair bir başka bir delili de Seyf'in rivayetinde

56 Taberî, Tür. ter., III., S. 42 v. öt.: Tanrı elçisi, Bâzan ile birlikte Yemenlilerin İslâmiyet'i kabul etmesinden memnun olmuş ve Bâzan'ı bütün Yemen ülkesinin valiliğine tayin etmişti. Şehir ve kasabalar da Bâzân'ın emri altında idi. Ölünceye kadar bu vazifesi devam etti. Bâzân ölünce Tanrı Elçisi bu vazifeyi sahabeden bazıları arasında böldü. Bunlardan birkaçının adı: Şehr bin Bâzan, Âmir bin Şehr ül-Hemedânî, Abdullah bin Kays, Ebu Musa el - Eş'arî, Hâlid bin Said bin ül-Âs, Tahir bin Ebi Hale, Yalâ bin Ümeyye ve Amr bir Hazın ile Ziyad bin Lebid'tir.

57 Ebul'-Fida, a.g.e., I., S. 163.

58 Belâzûrî, a.g.e., Tür. ter., I., S. 271'de Hâlid bin Said bin el-Âs'ı San'a'da vali olarak göstermektedir.

59 Belâzûrî, a.g.e. Tür. ter., I., S. 171.

buluyoruz [60]. *Yemen'de isyan başlayınca Peygamber'in tayin etmiş olduğu Âmir bin Şehr ül - Hemedânî, Firuz, Dazaveyh gibi önemli memurlar Peygamber'den aldıkları mektuplar üzerine hazırlanmaya başlamışlardı ki, Esved'den de bir mektup aldılar. O, mektubunda "Ey yabancılar, ilimizden aldığınız toprakları bize veriniz. Topraklarınızı bize bırakınız; biz bu toprak ve toplanan mallara, sizden ziyade müstehakız"* diyordu. Esved Müslüman olsaydı, Müslüman memurlara böyle bir mektup yazmazdı. Anlaşılıyor ki, Esved Medine hükümetinin Yemenli Müslüman halktan topladığı zekât malları ile *Musevî, Hıristiyan* ve *Mecûsî*'lerden aldığı cizyeye muhalefet etmekle kalmayıp Hazret-i Muhammed'in hasta olmasından faydalanarak, Kureyşliler'in Yemen'deki hâkimiyetini de yıkmak istiyordu. şu halde *Ebu'l-Fida*'nın söylediği gibi *Esved*'in dinden dönmüş olması bahis konusu olamaz. Bu ayaklanma, sadece *Medine* hükümetine karşı değil, aynı zamanda İslâmiyet sayesinde üstünlüğünü muhafaza eden Ebnâ'lara karşı idi de.

İşte böylece milli bir isyanın başına geçmiş bulunan esved yeni bir din kurmaktan ziyade, yeni ülkeler fethetmeye önem vermiş, peygamberlik iddialarını ise sadece bu emelinin tahakkuk etmesi için bir vasıta olarak kullanmıştı.

Esved'in isyanı kısa zamanda bir yangın gibi güney Arabistan'a yayıldı. Buna karşı; *Hazret'i Muhammed*, hasta olmasına rağmen, emirlerini ve tavsiyelerini bildiren mektuplar yollayarak *Hicaz*'dan çok uzakta bulunan bu bölgelerdeki isyan hareketlerini bastırmaya koyuldu. Yemen'deki Ebnâ'lara bir elçi göndererek *Esved*'le savaşmalarını ve onlara yazmış olduğu mektupta adları bildirilen bazı kimselerden yardım istemelerini emretti. Aynı zamanda bu kimselere de, Ebnâ'lara yardım etmelerini bildirdi. Böylece *Veber bin Yu-*

60 Taberî a.g.e. Arap, III, S. 214, Tür., III. S. 44.

hannes'i, *Firûz* ile *Cüşeyş üd-Deylemî ve Dazavehy'i* İstahrî'ye ve Cerir bin Abdullah'ı ise Zu-l-kilâ ile Zu Zuleym'e elçi olarak yolladı[61].

İbni Abbas'a göre *Esved ül -Ansî*'ye kendi ülkesinde ilk karşı koyanlar *Âmir bin Şehr ül - Hemedânî* ile *Firûz* ve *Dazaveyh* olmuşlardır[62]. Mirhond daha önce ölmüş bulunan *Bâzân*'ın Müslüman olduğunu[63] ve Yemen halkını İslâm'a teşvik ettiğini kaydetmiştir ki, *Medine* ile *Yemen* arasında bir ihtilafın mevcut olmaması, onun valiliği sırasında Yemen'de İslâmiyet'in yayılmaya başlaması, bu iddianın doğruluğuna bizi inandırmaktadır[64].

---

61 Taberî, a.g.e., Arap, III., S. 214.

62 Bu Âmir bin Şehr ül - Hemedânî'yi ırkdaşı Şehr bin Bâzân veya Bâzân ile karıştırmamak gerekir.

63 Mirhond, a.g.e., II., S. 221.

64 Wellhausen, Skizzen, VI., S. 36'da Ebnâ'nın Mecusî olduğunu hatta Firûz, Dazaveyh ve ileride de göreceğimiz Kays bin Makşuh'un Müslüman memuru olmak şöyle dursun, Müslüman bile olmadıklarını iddia ediyor ve onun bu fikrini önce Caetani, sonra da diğer orientalistler (bunların en sonuncularından olan Höhnerbach da dahil) kitaplarında kabul ediyorlar. Bu iddiayı Kays için kabul etsek bile Firûz ve diğer Ebnâ hakkında münakaşasız kabul etmemiz pek güçtür. Çünkü Belâzûrî, Firûz'un İslâm'ı kabul ettiğini (Arap S. 111; Tür. ter., I., S. 172) yazmakta, ayrıca Taberî (Tür. ter., III., S. 220) de Firûz'un şöyle bir kasidesini kitabına almaktadır: "..... benden önce İslâmiyet'i kabul edenlerin Müslüman olmaları bizi Muhammed'e, aile ve tabasına itaattan alıkoymadığı gibi İslâmiyet'ten olan payımızı da eksiltmemiştir....." Bu kasideyi Firûz, Arap Kays ile mücadeleye başladığı sıralarda söylemiştir. Gene bu konuda Büchner (Encyclopédie de l'İslâm, II., S. 102'de) Firûz'un Müslüman olduğunu tekrarlamaktadır. Ebnâ'dan olan Azad'ın Müslüman olduğu da şüphe götürmez. Çünkü kayınbabası Bâzân Müslüman idi. Kendisinin de Müslüman olduğu Hondmir, Habib üs - Siyer. Tahran 1333, I., S. 448'de açıklanmıştır. Bunu teyid eden daha başka kaynaklar da vardır. Aksi halde Resulullah ırk ve din bakımından yabancı olan bu unsura dayanarak Esved'in ortadan kaldırılması gibi mühim bir işe teşebbüs etmezdi.

Bâzân'ın oğlu *Şehr, Esved*'in ortaya atıldığı sırada *San*'a valisi bulunuyor ve pek tabii olarak onu en büyük düşman kabul ediyordu. Çünkü *Necran*'daki Müslümanlar'dan olan *Ben ül-Hâris*'ler bile irtidad ederek Esved'i Necran'a davet etmişlerdi. *Zebid*'lerden, *Mezhiç*'lerden, *Üded*'lerden birçoğu ona uymuşlardı. *Ziyad ül-Kindi* ile zekât meselesi yüzünden meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle *Kinde* halkı da irtidad edip Esved'den taraf olmuşlardı[65]. Böylece kuvvetlenen Esved, Necran'a doğru ilerledi ve isyanın onuncu gününde *Necran*'ı zaptetti. Birkaç gün sonra Müslüman kuvvetleri, onun *Şaub* bölgesinde olduğu haberini aldılar. *Şehr bin Bâzân* da isyanın yirminci gecesinde Esved'e karşı harekete geçti. Şehr bin Bâzân, San'a'dan dışarı çıktı. Esved'in yanında *Kays bin Abd-i Yegûs* (buna Kays bin Hübeyre Makşuh Muradî de denmektedir)[66] *Muaviye bin Kays ül - Cenbî*, *Yezid bin Husayn ül - Hârisî* ve *Yezid bin el - Efkel ül - Ezdî* gibi şahsiyetler vardı ki, bunlar mensup oldukları kabilelerin en ileri gelen insanlarındandılar; San'a'ya doğru yürüdüler ve zafer rüzgârı pek de umulmadığı halde Esved tarafına esti. Esved, Şehr'i öldürdü[67], San'a'yı zaptetti, çok kere âdet olduğu üzere mağlûp başkanın karısı Merzubâne Âzad ile evlendi[68].

Esved kendi peygamberliğini kabul etmek istemeyen *Ebnâ*'lara pek fena muamelelerde bulundu; Müslüman olanlar da ya kaçmak yahut dinlerinden dönmüş görünmek mecburiyetinde kaldılar. Bu arada Peygamber'in Yemen'e, vergi âmil-

65 İbni Haldûn, iber, I., tekmile, S. 67., Höhnerbach. a.g.e. S. 35, 78.

66 İbni Sa'd, Kitab üt - Tabakat ül - Kebir, Leyden 1940, V., S. 383.'e göre Makşuh lakabını almasının sebebi böğür boşluğundaki bir hastalıktan ötürü dağlanmış olmasından ileri gelmiştir. (Belâzûrî, a.g.e. Tür. ter., I., S. 178).

67 Taberî, Arap., III., S. 214.

68 Wellhausen, Skizzen, VI., S. 31.; Eyyüb Sabri, Mahmud üs - Siyer, İst. 1297, S. 474'de yanlış olarak Merzubâne Âzadı, Bâzân'ın karısı olarak gösterilmiştir; hakikatte Âzad, Şehr'in karısıdır.

lerini kontrol etmesi ve İslâm dinini oradakilere öğretmesi için görevlendirip yolladığı *Muâz bin Cebel* de kaçtı; Mârib'de *Ebu Musa el - Eşâri'*ye rastladı. İkisi birden Hadramavt bölgesine sığındılar. Muâz bin Cebel *Sekun* kabilesine, Ebu Musa da *Sekâsik* kabilesine misafir oldular. Diğer Müslüman memurların her biri o günlerde sığınacak yerler aradılar ve bu arada *Âk* kabilesi de bunların âdeta hâmisi olmuştu[69]. Bu süre içinde *Esved, Hadramavt* bölgesi sınırından *Tâif* vilayetine ve *Bahreyn* bölgesinden *Aden'e* kadar olan bütün toprakları eline geçirmiş bulunuyordu[70]. Yalnız *Âk* kabilesi kıyı bölgelerde Esved'e boyun eğmemişti. Bu sırada Esved'in başarısı daha da arttı, bazı bölgeleri eline geçirmeye muvaffak oldu. *Aser, Şerce, Galâfika, Aden* ve *el Cend*'i hükmü altına aldı. Geri kalan bölgelerde, Müslüman'lar ona karşı cephe aldılar. Esved böylece geniş topraklara sahip olunca, vilayetlerin idaresini bazı kimselere vermeyi uygun buldu. Askerin komutasını Amr bin Mâdikerib'in yeğeni Kays bin Abd-i Yegûs'a[71] Ebnâların idaresini Firûz ve Dazaveyh'e, Mezhiç kabilesi valiliğini de Amr bin Mâdikerib'e vermişti[72]. Esved bu büyük ve kolay zaferlerden pek ziyade gurura kapıldı; komutanlarından ve Ebnâ'dan olan *Firûz, Dazeveyh* ve *Kays*'ı küçümsemeye, onlardan yüz çevirmeye meyletti. Bu sırada Peygamber'in Sekun'lara sığınmış olan memurlarından Muâz bin Cebel bu kabilenin bir

69 Belâzûrî, Arap., S. 112; Tür. ter., I., S. 171. Burada Esved Sana'yı ele geçirdiği vakit Hâlid bin Said bin ül - Âs'ı, bazı râvilere göre ise Muhacir bin Umeyye'yi oradan dışarıya çıkarmıştır.

70 Taberî, Arap., III., S. 215.

71 Höhnerbach, a.g.e., S. 101.

72 Mirhond, a.g.e., II., S. 221: Amr bin Mâdikerib İslâm olmuş ve Peygamber'den Zebid'in emirliğini istemişti. Fakat Peygamber buraların emirliğini başkalarına verince, o, memleketine döndü. Esved peygamberlik iddiasına kalkışınca Amr bin Mâdikerib de irtidad ederek Esved'e tâbi oldu. Bundan ötürü Yemen kolayca Esved'in eline düştü diye kaydedilmiştir.

kolu olan *Beni Bekr*'den bir kadınla evlendi; karısına duyduğu hayranlık onu bu kabileye son derece sıkı bağlarla bağladı. Bu suretle de birçok Müslüman memurlar Muâz sayesinde bu kabile mensupları tarafından himaye gördüler. İşte tam bu sırada Hazret-i Muhammed'in mektubu bunlara ulaştı. Seyf'in bu hususdaki rivayetine bakılırsa, mektubu getiren *Veber bin Yuhannes*'tir (Taberî, Tür., ter. III. S. 47). Bu mektupta Hazret-i Muhammed, dinin korunmasını, dinden dönenlerle savaşılmasını, Esved'in hile yoluyla yahut çarpışarak ortadan kaldırılmasını, yardımı ümid edilen ve dininde sebat gösteren herkese sözlerinin eriştirilmesini emrediyordu. Muâz bin Cebel, Peygamber'in emirlerini yerine getirmek için derhal harekete geçti. O, Kays'ın Esved'den korktuğunu ve belki bir gün kendisini ortadan kaldırmak istemeyi düşündüğünü tahmin etmişti. Bunun için Muâz ve arkadaşları Hazreti Muhammed'in emirlerini Kays'a anlattılar. Kays bu daveti gökten inmiş bir müjde gibi sevine sevine kabul etti.

Kays hakkında buraya kadar verdiğimiz bilgi Belâzûrî'de biraz daha değişik olarak şöyle anlatılmaktadır: Hazret-i Muhammed, Kays bin Makşuh ül-Muradî'yi Ebnâ'ları kendi tarafına kazanmak için *Ferve bin Müsîk ül-Muradî* ile birlikte Yemen'e yollamış, bunlar ise San'a civarına gelince Esved'den taraf görünerek, Mezhiçliler, Hamdanlılar ve başkalarından müteşekkil bir birlikle şehre girme müsaadesini alabilmişlerdi. Şehre girdikten sonra Ebnâ'lardan olan Firûz'u kendi taraflarına meylettirmeye muvaffak olmuşlardı[73].

73 Belâzûri, Arap., S. 112; Tür. ter., I., 172. Bu rivayetin doğru olmadığını Höhnerbach da kabul ediyor. Fakat şöyle bir misal veriyor: "Kays'ın Müslümanlığa karşı kötü davrandığını (Seyf'e göre) birtakım misallerle Yemen'in birinci Riddesinde açıkça görüyoruz". Bunun için Belâzûrî'nin yazdığı doğru olamaz diyor. Halbuki Kays asıl, Yemen'in ikinci Ridde'sinde Müslümanlara karşı iyi davranmamıştır. Bu nokta Höhnerbach'ın gözünden kaçmış olmalı. Höhnerbach, a.g.e. S. 71.

Bizce Taberî'nin Seyf'den aldığı yukarıda yazılı birinci rivayet daha doğrudur. Zira Esved gibi cebbar ve zeki bir adamın, Kays gibi taraftarlara sahip ve kuşku uyandıran önemli bir şahsı, hem de Hazret-i Muhammed tarafından memur edilmiş bir şahsı, safdilâne bir şekilde San'a'ya kabul etmesi, öyle kolayca tasvib edilebilecek iddialardan değildir. Esasen Belâzûrî menşeini göstermediği bu rivayetin hemen altında şöyle demektedir: Onlar Yemen'e geldiklerinde Hazret'i Muhammed'in ölüm haberini aldılar (Belâzûrî, Tür. Ter. I., 172). Bu rivayet ise ileride de gösterileceği gibi, birçok kaynakların verdikleri haberlere aykırı düşmekte, hatta bizzat Belâzûrî (Tür. Ter. I. 173), bu rivayeti gene adlarını açıklamadığı râvilere dayanarak cerhetmektedir.

Esved'in öldürülmesinden sonra vukubulan Yemen'deki ikinci Ridde sırasında, Kays'ın Halife Ebu Bekir'e karşı cephe alması, Ebna'yı sürüp çıkarması da, Seyf'in verdiği haberlerin doğruluğunu teyid etmeye yardım etmektedir. Eğer Kays samimi bir Müslüman olsaydı, Esved'in öldürülmesinden sonra Yemen'de ikinci bir ridde olayını ortaya çıkarmak suretiyle İslâmlığın başına yeni bir gaile açmazdı.

Böylece Müslümanlar'dan Cüşeyş üd-Deylemî, Firûz, Dazaveyh, Kays bin Abd-i Yegûs çalışmaya koyuldular ve gereken yerlere mektuplar yolladılar. Fakat Esved bu hususta casusları vasıtasıyla bazı haberler almış olacak ki, Kays bin Abd-i Yegûs'u çağırtıp ona: *"Ey Kays, o (Yani Esved'in şeytanı) neler söyledi biliyor musun?"* dedi, *"Neler?"* diye sorunca, *"Şeytan diyor ki, sen Kays'ı yakın adamlarından kıldın, o şeref derecesinde sana denk olduktan sonra, senin düşmanlarının tarafına geçti, ihaneti içinde sakladı, Şeytan bana, Ey Esved, Ey Esved, onun şerrinden sakın, ağaçtan meyve koparır gibi, onun başını kopar; yoksa devletini elinden alacak, yahut başını kesecek"* diye söylüyor dedi. Kays ondan bu sözleri işittikten sonra korktu; Zu'l-Himar'ın başına

andiçerek, Şeytan'ın yalan söylediğine, Esved'i kendi vücudundan daha aziz tuttuğuna ve hiyanet fikrinden çok uzak bulunduğuna, onu inandırmaya çalıştı. Kays'ın bu hararetli konuşmasından, Esved'in şüpheleri belki de biraz hafiflemiş olacak ki, onu serbest bıraktı. Kays arkadaşlarının yanına koşup durumu anlattı. Onlar Esved'in şüphelerinin ortaya çıkardığı bu büyük tehlike ve tehdit altında ne yapacaklarını düşünürlerken, *Âmir bin Şehr, Zi Zûd, Zi Merran, Zi Kilâb, Zi Zuleym*'ın Esved'e karşı harekete geçtiklerini ve kendilerine yardım vaadlerini ihtiva eden haberleri aldılar. *San'a*'dakiler, yani *Kays, Firûz, Dazaveyh, Cüşeyş* ve taraftarları onlara, kendilerinden emir almadan harekete geçmemelerini yazdılarsa da, dinletemediler. Çünkü onlar Hazret-i Peygamber'den *Esved*'e karşı bir hareket hazırlamaları için mektup almışlardı.

San'a'dakiler Esved'in şüphelerinin artmasından ve kendilerinden önce harekete geçmesinden korktukları için evvelce *Şehr bin Bâzân*'la bunun öldürülmesinden sonra da Esved'in karısı olan *Âzad* ile işbirliği yapmak gerektiğine karar verip *Âzad*'ın amcasıoğlu olan, Firûz üd-Deylemî'yi saraya gönderdiler[74]. Burada *Taberî* (Tür. Ter. III., S. 50) *Seyf*'in bizzat *Cüşeyş*'den naklettiği birinci rivayete dayanarak, Cüşeyş'in Âzad'a gönderildiğini yazmaktadır. Gene Seyf bu defa menşei Firûz'a dayanan (Taberî, Tür. Ter. III., 60) rivayetleri naklederken, Firûz üd-Deylemî'nin Âzad'ı ziyaret ettiğini söylemektedir. Bu iki rivayetten hangisinin doğru olduğunu kesin olarak söylemek güç olmakla beraber, Merzubâne Âzad'ı ziyaret eden kimsenin, onun amcası oğlu Firûz olduğunu kabul etmek herhalde daha doğrudur. Çünkü Cüşeyş, kendisinin saraya iki defa gittiğini bildirmekle bera -

74 Taberî'nin Zâkir Kadirî Ugan tarafından yapılmış olan tercümesinde (III. S 50, 5. satırda) birinci şahısta konuşan Cüşeyş yerine Kays yazılmıştır. Kays: "Ey amcamın kızı" diye Âzad'a hitap eder ki, bu imkânsızdır. Zira Kays Arap, Âzad ile Ebnâdan'dır.

ber, üçüncü ziyareti Firûz'un yaptığını bizzat itiraf etmektedir. Birinci rivayette Esved, Cüşeyş'den şüphelendiği için onu döver. Merzubâne imdada koşup akrabası olduğunu söyleyerek, belki de öldürülmekten onu kurtarır. Sonra Firûz saraya gönderilir; hemen hemen aynı vak'a tekrarlanır. Âzad Firûz'un süt kardeşi olduğunu ve onunla her zaman konuşacağını söyler; ama Esved bu söze hiç bakmaz, Firûz'u dışarı çıkartır. Şu halde Firûz'un saraya gittiği muhakkaktır[75]; yani Seyf'in Firûz'a dayanan ifadesi her iki rivayette de mevcut olduğuna göre ikinci rivayet esas olarak alınabilir. Ancak hadiseler, ikinci rivayette daha kısa, daha kestirme olarak anlatılmıştır. şöyle ki: Firûz saraya gider, amcasının kızı Merzubâne Âzad'ın yanına girer ve Esved'in yaptığı kötülükleri ona hatırlatır. Eşini öldürdükten başka halkı sefil ettiğini, kadınların şeref ve haysiyetlerini çiğnediğini, artık onu yok etmek zamanı geldiğini söyler ve ondan yardım ricasında bulunur. Âzad, kocasının katili olan Esved'in dünyada en çok nefret ettiği insan olduğunu, kendileriyle hemen işbirliği yapmaya hazır bulunduğu karşılığını verir[76]. İşte bu sırada içeriye Esved bin Kâ'b girer; Firûz'un karısı Âzad ile böyle samimi bir şekilde hasbihal ettiğini görünce, fena halde kızar; Firûz'un üstüne atılıp başına vurmaya başlar. Fakat Âzad,[77] onun kendi akrabası olduğunu söyleyerek, kocasını muaheze edince, Esved yaptığı hareketten utanç duyup özür diler[78].

---

75 Belâzûrî'de (Arap., S. 112; Tür. ter., I., S. 172) bu hususta bir kayıt mevcut değildir. Sadece "Bunlar Esved ile evlenmiş bulunan eski valinin karısı Merzubâne'ye gizlice adam gönderdiler" diyor.

76 Mirhond, a.g.e., II., S. 221: Karısının, Esved hakkında "Esved pis bir adamdır. Şarap içer, gusletmez, hep uyur" dediğini kaydediyor.

77 Hondmir. a.g.e., I., S. 448'de Âzad'ın Müslüman olduğu açıklanmıştır.

78 Buraya kadar yazdıklarımız aynen Cüşeyş için de rivâyet edilmiştir. Bk. Taberî, Tür. ter., III., S. 50. Esasen aynı cildin 57. sayfasında birinci şahısta konuşan Cüşeyş üd-Deylemî olduğu açıklanmıştır.

Firûz bu tehlikeli işten böylece kurtulup arkadaşlarının yanına geldi. Esved, Firûz'u sarayında görünce şüpheleri büsbütün arttı. Esasen Hazret-i Peygamber'in mektubunu almış bulunan Necran'ın Müslüman kalan ahalisi de başka tarafa göç edip bir araya toplandıklarından, Esved'in şüpheleri korku halini almaya başlamıştı. Bir gün, o, San'a meydanında nefret uyandıran müthiş bir sahne hazırladı: Şehir halkını meydana topladı. Elinde hükümdarlık mızrağı olduğu halde sarayından çıktı. Topluluğun ortasında durdu. Sonra hükümdarlık atını getirtti, hayvanın ağzına mızrağı ile vurduktan sonra onu salıverdi. At kanlar içinde sokaklarda koşmaya başladı ve sonunda yere yıkıldı; öldü. Esved bundan sonra yüz kadar deve ve inek getirtti; meydanda kumun üzerine bir çizgi çizip bu hayvanları çizginin boyunca hep bir hizaya dizdi. Bundan sonra elindeki mızrağı ile hayvanlara vurmaya başladı. Hayvanlardan hiçbiri çizginin öte tarafına geçmiyordu. O, bundan sonra hayvanları bıraktı. Hazır bulunanlar bu müthiş manzara karşısında, hayret, nefret ve korku içinde kalmışlardı. Daha sonra Esved mızrağı elinde olduğu halde yere kapandı[79]. Bunca hayvanı uğruna kurban ettiği ruhun sesini duymak istermiş gibi kulağını yere vermişti. Böylece bir müddet durduktan sonra, başını yerden kaldırıp: *Yanımda bulunan melek bana, ey Esved, Kays bin Makşuh âsidir, onun başını kes"* diyor, dedi. Gene başını yere koyup dinledikten sonra, bu defa şeytanın: *"Ey Esved, Firûz âsi ve azgınlardandır, onun sağ elini ve sağ ayağını kes"* dediğini haber verdi[80]. Firuz bu sözleri duyunca kalabalığın içinde

79 Taberî, Tür. ter., III., S. 59.

80 Firûz üd - Deylemî'nin Seyf yoluyla intikal eden rivayeti (Taberî, Tür. ter., III., S. 49) Esved'in ağzından nakledilirken "melek" şeklinde olup diğer bazı İslâmî rivayetler bunu "şeytan" şeklinde nakletmişlerdir. Gene Taberî, Tür. ter., III., 48; Zehebi. Tarih ül-İslâm, I., S. 341'de de "Melek bana haber verdi" şeklinde bir rivayet vardır.

kaybolmaya teşebbüs etti. Fakat evine yaklaştığı sırada Esved'in adamlarından birinin, onu yakalayıp *"Hükümdar seni çağırıyor, sen ise tilkilik ediyorsun"* demesi üzerine, hayatından pek fazla ümidi kalmamış bir halde bu adamı takibe mecbur kaldı. Zu'l-Himar'ı devirmek isteyenlerin hepsinde olduğu gibi, Firûz'da da bir hançer saklı idi. O, bu sırada nefsini korumak gerekeceğini düşünerek, silahını gizlice hazırladı. Şayed Esved kendisini öldürmek isterse, daha evvel davranarak, onu ve sonra yanında bulunan adamlarını hançerleyecekti. Esved onu görür görmez, niyetini yüzünden anlamış olmalı ki, kendisine yaklaştırmadan, San'a halkına biraz evvel öldürdüğü hayvanların etlerini bölmesini emretti. Firûz onun emrini yerine getirdi. Fakat, az önce Esved'in davetini kendisine tebliğe gelen adama pay vermedi. O da Firûz'u Esved'e şikâyete gitti. Firûz etlerin dağıtılmasında gereken ihtimamı gösterdikten sonra, yaya olarak Esved'in yanına geldiği sırada onu, Tanrı adını anarak kendisini işkenceli bir şekilde öldüreceğini, adama vâdederken buldu. Fakat bu sözleri işittiğini hissettirmeden, emri yerine getirdiğini haber verip çekildi. Artık her ne pahasına olursa olsun, vakit geçirmeden suikasti sonuçlandırmak gerekiyordu.

Bunun için Esved'in düşmanları, Merzubâne'ye bir adam yollayıp tertibat almak üzere kendilerine yardım etmesi gerektiği haberini ulaştırdılar. Merzubâne, Firûz'u tekrar saraya çağırtarak, sarayın arka tarafında bir duvarın iç kısmından beraberce bir delik açıp sonra perdesini indirdiler. Buradan odaya geçtiler ve Esved'in o gece öldürüleceğini Firûz, Âzad'a söyledi[81].

81 Firûz'a dayanan Seyf'in rivayetinde, Esved'le karşılaşanın Firûz olduğu ve Esved'in Firûz'u döverek dışarıya çıkardığı yazılıdır.

C. Esved'in Öldürülmesi:

Önce suikastçılar geç vakit arkadaşlarına direktifler verdikten sonra sarayın arka tarafına açılmış bulunan deliği genişletmeye koyuldular. Sonra Kays bin Abd-i Yegûs, Firûz, Dâzaveyh hep birlikte bu delikten içeriye süzüldüler. Esasen, *Himyer* ve *Hamdân*'lara haber gönderildiğinden, onlar da muhafız kuvvetler olarak vazife görmekte idiler. Esved'i öldürmek işini *Dâzaveyh*, ihtiyarlığını ileri sürerek [82], reddetti. *Kays* ise ben gürültü ederim, *Esved* uyanabilir, diyerek *Firûz*'un onu öldürmesini teklif etti ve buna karar verildi. Firûz kılıcını arkadaşlarının yanına bırakarak (ihtimal unutmuş olacak), Esved'in yattığı odaya, bir kandil ışığını takip ederek vardı. Onu yatağın içinde başı ayağı ne tarafta olduğu belirsiz bir şekilde yatmış ve horluyor buldu. Âzad, onun başının bulunduğu tarafı Firûz'a işaret etti. Esved herhalde bu gece iyice sarhoştu. Firûz, Esved'e yaklaşıp onun yüzünü görünce, korku ve şaşkınlık içinde kaldı. Çünkü o, gözlerini açmış Firûz'a bakıyor, bir yandan da "şeytanıyla konuştuğu hususi dille" bir şeyler söylüyordu. Fırsatı kaçırdığı takdirde her şeyin mahvolacağını bilen Firûz, bir eliyle onun sakalını tutup, boynunu kırdı; öldüğünü sanarak arkadaşlarına haber vermeye koşarken Âzad onun eteğini çekip, Esved'in henüz ölmediğini söyledi. Firûz arkadaşlarının yanına koşup kılıcını aldı (Cüşeyş'in rivayetine göre hep birlikte, Firûz'un rivayetine göre de Firûz yalnız olarak), tekrar onun odasına döndü. Ancak hepsinin birlikte onun odasına girmiş olmaları ihtimali daha kuvvetlidir. Belli kaynaklarımız, Kays ve ötekilerin Firûz'a yardım ettikleri hususunda birleşmektedirler. Öyle

82 Mirhond, a.g.e., II., S. 222'de böyle söylüyorsa da Taberi, Tür. ter., III., S. 62'de "şiddet ve hiddet gösterdiği sırada elinin titrediğini ileri süren şahsın Kays olduğunu" rivayet ediyor.

anlaşılıyor ki, Kays ve diğerleri onun göğsüne oturdular. Firûz onun başını gövdesinden ayırırken Esved öyle şiddetli bir "böğürtü" çıkardı ki, odanın dışarısında bulunan muhafızlar koşuştular, kapıyı vurarak bu sesin nerden geldiğini sordular. Âzad onlara *"Peygambere vahiy geliyor"* diye seslendi.[83] Böylece muhafızları kapıdan uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Dazaveyh, Firûz ve Arap Kays o geceyi sarayda Merzubâne'nin yanında, ne yapacaklarını, etrafa nasıl haber salacaklarını konuşmakla geçirdiler. Sabaha karşı saraydan çıkıp arkadaşlarının yanına geldiler. Ezd kabilesine mensup Veber bin Yuhannes'i de alarak şehrin en yüksek kalesine çıktılar. Veber oradan şöyle bir ezan okudu: *"Tanrı uludur, Tanrı uludur, bir Tanrıdan başka Tanrı yoktur; Muhammed'in Tanrı elçisi olduğuna tanıklık ederim. Esved Tanrı'nın düşmanıdır"* [84]. Ezanı işiten halk kalenin önünde toplanmış Veber'i, bu cüretkâr Müslüman'ı[85], Esved'in ne şekilde cezalandıracağını merakla beklerlerken, Veber'in yanında bulunanlar Esved'in öldürülmüş olduğunu ilan edip teyid makamında onun başını halka fırlattılar. Hayret ve korku içinde kalan Esved taraftarları kaçıştılar; kaçarlarken de önlerine gelen yerli, yahut Ebnâ'dan olan kimselerin bilhassa bunların çocuklarını rehine olarak beraberlerinde götürdüler. Buna karşılık Firûz ve Kays'in vaktinde aldıkları tedbirler sayesinde, onların arkalarından adamlar yetişip yetmiş kadar süvariyi esir almaya muvaffak oldular. Böylece San'a'yı terketmeye mecbur kalan Esved taraftarları, San'a ile Necran şehirleri arasında dolaşıp durdular. Bu arada, küçük

83 Ebu'l-Fida, a.g.e., S. 164; Taberî, Arap, III. S. S. 217; Tür. ter., III., S. 55.

84 Belâzûrî, Tür. ter., I., S. 173; Taberî, tür. ter. III., S. 74.

85 Wellhausen, Veber bin Yuhannes'in Müslüman olmadığını iddia ediyor. Hâlbuki Caetani bu hususta kaynakların verdikleri bilgiye itimat göstererek onun Müslüman olduğunu kabul etmektedir. Caetani, a.g.e. IX., S. 117.

büyük yediyüz kişinin eksik olduğunu farkedip onların serbest bırakılmasını Müslümanlardan istediler. Bu teklif kabul edildi. Karşılık olarak, alınan rehineler geri verildi.

Taberî'nin dayandığı râvilerin hepsi Esved'in Firûz tarafından öldürüldüğünü kaydediyorlarsa da, bazı kaynakların ifadeleri bu iddiaya uymamaktadır. Mesela *İbni Sâ'd* (Kitab üt - Tabakat, V. S. 383) Kays bin Hubeyre Makşuh'un peygamberlik iddiasında bulunan Esved ül - Ansî'yi öldürdüğünü yazmaktadır. Bundan başka, Belâzûrî de (Fütuh ül - Büldân, Tür., ter., I., S. 173) esas olarak Kays'ın Esved'i öldürdüğünü anlatmakta ve biraz aşağıda bazı râvilerin onun Firûz tarafından öldürüldüğünü zikrettiklerini pek kısa olarak kaydedip geçmektedir. Mirond'da (Ravzat üs - Sefa, II., S. 222) ise bu rol Kays ile Firûz arasında bölünmüştür. Burada Firûz'un silahsız olarak Esved'in odasına girdiğini, Esved'in boynunu kırdığını, sonra geri dönüp arkadaşları ile birlikte tekrar Âzad'ın yanına döndüklerini, o zaman Kays'ın onun başını gövdesinden ayırdığını yazmaktadır. Halbuki Buharî (Sahih-i Buhârî, III., S. 52). Zehebî (Tarih ül - İslâm, I., 341.), Ebu'l-Fida (Tarih I., 164), El - Vatvat (S. 131) gibi kaynak kitaplar, onun Firûz tarafından katledildiğini pekâlâ yazdıkları gibi, En - Nevevî (I., S. 52), İbni Haldûn (Kitab ül - İber, II., 60), Taberî (Tür., Ter., III., 57) gibi tarihçiler de Peygamber'in ölmeden önce, ilahi bir kaynaktan alarak, haber verdiği *"Esved öldürüldü; onu sâlih bir insan olan Firûz üd-Deylemi öldürmüştür"* sözlerine dayanarak Esved'in katilinin Firûz olduğu yolundaki kanaatlerini açıkça belirtmişlerdir. Ayrıca İbni Sâ'd gene (V., S. 389), Peygamber'in gâipten aldığı bu haberi kaydettikten sonra, *"Esved'i öldürenler arasında Firûz üd-Deylemî dahi vardı"* demekle Firûz'u Kays ile işbirliği halinde göstermektedir. Dikkat edilirse, Firûz'un Esved'i katlettiği hususundaki haberler daha ağır basmaktadır. Esasen Hazret-i Muhammed'in bu yoldaki *"Esved*

öldürüldü, onu sâlih bir insan olan Firûz üd-Deylemi öldürmüştür" hadisinin kitaplarda daima tekrar edilmesi, hadiseye en yakın olan çağda bile inancın bu yolda olduğunu teyid eder.

Yukarıda açıklandığı gibi, Yemen bölgesi Esved gibi bir müstebitten kurtulduktan sonra, Müslüman memurlar gene eski yerlerine dönmeye başladılar. Fakat aralarından birini başkan seçmek hususunda anlaşamadılar. Nihayet Medine'den yeni bir emir gelinceye kadar Sehabe'den olan Mu'az bin Cebel'i seçtiler[86]. Bir yandan da bütün olup bitenleri mektupla Peygamber'e bildirdiler; fakat mektup Hazret-i Muhammed'e değil, Halifesi Ebu Bekr'in eline varabilmişti. Zira bazı tarihler, onun Esved'in öldürülmesinden bir gün sonra öldüğünü kaydetmişlerdir[87]. Belâzûrî (Fütuh ül-Buldân, Tür., ter., I., 173) onun Peygamber'in ölümünden beş gün önce öldürüldüğünü ve bu haberin Ebu Bekr'in Hilafete geçişinin onuncu gününde Medine'ye ulaştığını yazmaktadır. Bu suretle Esved'in hükümdarlığı bazılarına göre üç ay sürmüştür. Seyf yoluyla bize kadar gelen Firûz'un rivayeti, onun Kehf-i Hubban'da isyana başlamasından ölümüne kadar geçen zamanın ancak dört ay olduğu yolundadır. böylece Esved'in H. 11. yılın Rebi'ül-evvel ayının sonunda katledildiği meydana çıkmış oluyor[88].

86 İbni Haldûn, İber, II., tekmile, S. 60.

87 El-Vatvat, a.g.e., S. 131; Ebu'l-Fida, a.g.e., I., S. 164; İbni Haldûn, a.g.e., II., S. 52; Taberî, Tür. ter., III., S. 57, 165, 208; Wellhausen, Skizzen, VI., S. 34; Hondmir, a.g.e., I., S. 448. Her ne kadar Caetani bu hususta Mirhond'u mehaz göstermiş ise de elimizde bulunan (Leknou 1914) baskısında böyle bir kayda tesadüf edemedik.

88 En-Nevevî bu tarihle beraber başka bir rivayeti de nakletmekte ve "O, Hazret-i Peygamber zamanında öldürüldü. Başı Peygambere getirildi" demekte ise de yukarıda not 87'de adları geçen eserlerin hiçbiri böyle bir iddiaya yer vermemişlerdir.

D. Yemen'de İkinci Ridde:

Esved'in öldürülmesi ile Yemen'de İslâmiyet yeniden zafer kazanmış oldu. Fakat çok kısa bir zaman için. Çünkü Hazret-i Muhammed'in ölüm haberi, Cahiliye devri âdet ve inançlarını bırakmış ve İslâmiyet'i henüz pek sathi bir şekilde kabul etmiş olan Yemen'li bir kısım halkın yeniden irtidadına vesile olmuştur.

Denebilir ki, *Kays bin Makşuh ül - Muradî,* Yemen'de ikinci Ridde'nin önderliğini yapmıştır. Halife *Ebu Bekr, Firûz*'u Yemen'e vali tayin etmişti. Daha önce *Dazaveyh, Firûz, Cüşeyş* hemen hemen birlikte *San'a*'da iş görmekte ve Yemen'i idare etmekte idiler. Firûz'un Halife tarafından, onlardan üstün bir mevkiye geçirilişi, *Arap Kays*'ı kıskandırdı ve bundan dolayı *Ezva*'yı (Himyerî hükümdarlarının adı ve *Zu*'nun çoğuludur), "Ebnâ'lar sizin memleketinizde yabancı ve göçmen bir kavimdirler. Onları kendi hallerine bırakırsanız daima saltanat süreceklerdir. Ben onların başkanlarını öldürerek geri kalanlarını memleketten sürüp çıkaracağım" diye tahrik etti[89]. Fakat Himyerli *Zu'l-Kilâ* ile arkadaşları onun bu fikrini kabul etmediler. Ama Ebnâ'lara da yaklaşmadılar. Kays gayesine erişmek için, gösterdiği bu boş gayretten sonra, şurada burada dolaşan Esved'in süvarileri ile temasa geçti ve onlarda kendisine bir dayanak buldu. Esasen serseri bir hayat süren Esved'in süvarileri, güya San'a'yı tehdide başladılar. Şehir halkı telaşa düştü. Kays ise herkesten ziyade korkmuş göründü. Firûz ve Dazaveyh ile istişarede bulundu; onlarla dostmuş gibi hareket etti. Hatta ertesi gün için onları yemeğe davet etti ve ilk gelen Dâzaveyh'i öldürdü. Firûz yolda iken iki kadın arasında

89 Taberî, Tür. ter., III. S. 216.

geçen konuşmadan bunu öğrenip kendisi için de aynı akibetin hazırlanmış olduğunu anlayarak kardeşi *Guşna* ile *Havlan*'lara sığındı. *Kays,* rakiplerini böylece uzaklaştırınca San'a'da idareyi eline aldı; Ebnâ'nın bir kısmını da zorla İran'a yolladı. Fakat bazı Arap kabileleri, arzuları hilafına göç etmeye mecbur bırakılan bu aileleri kendi topraklarından geçtikleri sırada himayelerine aldılar ve Kays tarafından görevlendirilmiş olan muhafızları öldürdüler. Bu kabileler, bu işi Firûz'un teklifine uyarak yapmışlar ve onun Kays'la savaşa başlama imkânını sağlamışlardı. Bilhassa *Âk*'ler, *Tâhir bin Ebi Hâle*'nin idaresindeki kuvvetlerle Firûz'a yardım ettiler. Firûz, Kays'a aleyhtar olanları toplayıp San'a yakınında Kays ile savaştı ve onu yendi. Kays daha önce Esved'in süvarilerinin dolaştığı San'a ile Necran arasındaki bölgeye kaçmak suretiyle kurtuldu.

Bu sırada Ebu Bekr, elçiler ve mektuplarla *Tihâme* ahalisine, Tâhir bin Ebi Hâle komutasında, Firûz'a yardım etmelerini bildirdi; arkasından da Muhâcir bin Ümeyye'nin komutasında bir orduyu Yemen'e yolladı. Muhacir Yemen'de teşekkül eden kuvvetlerle birleşerek kendi kuvvetini arttırdı. Bu sırada memleketine dönmüş bulunan *Kays bin Makşuh ile Amr bin Ma'dikerib* iyi geçinemiyorlardı. Muhacir'in kuvvetlerinin çokluğu da Amr'ı korkuttuğundan, Kays'dan ayrılıp Müslüman olmadan[90] ve aman bile elde etmeden Müslüman karargâhına gelip teslim oldu. Biraz sonra Kays bin Makşuh da Müslümanlara esir düştü ve her ikisi zincirle bağlanarak Medine'ye Halife'nin yanına götürüldü.

Muhâcir San'a'ya gelince memleketi çapulculardan ve Esved'in arta kalan süvarilerinden temizledi. Sükûnet ve düzeni yeniden kurdu.

90 Taberî, Tür. ter., III., S. 226.

Medine'de bulunan iki esirden bilhassa Dâzaveyh'in katili Kays için Ebu Bekir, hiçbir vicdan azabı duymadan idam kararı verdiyse de, cinayeti işlemiş olduğuna dair elde müspet bir delil bulunmadığından ve Kays'ın Peygamber'in minberi önünde elli kere Dâzaveyh'i öldürmediğini yeminle teyid etmesi üzerine[91] Ebu Bekir onu affetti. Ma'dikerib de affa nâil olup her ikisi ailelerinin yanına dönme müsaadesini alabildiler.

E. Netice:

Ana kaynaklara dayanarak buraya kadar incelediğimiz Esved'in hayatı, görüldüğü gibi, biri dinî, diğeri siyasi olmak üzere iki taraflıdır. Gene görülüyor ki, geçici bir zaman için de olsa gösterdiği ipnotizmacılık marifetleriyle etrafındaki bazı insanları kendi peygamberliğine inandırmış olmasına rağmen[92], onun bu tarafı çok hareketli geçmiş bulunan siyasi hayatına nispetle pek sönük kalmıştır.

Esved yeni bir din kuramamış, her ne kadar yakın taraftarlarından bir kısmını kendi peygamberliğine inandırmaya muvaffak olmuşsa da, yeni ve kutsal bir kitap da bırakamamıştır. O, her ne kadar *Rahman*'ın adına konuşmakta olduğunu ve bir melek vasıtasıyla vahiy aldığını sık sık söylemişse de, bunlar kaynaklara nazaran daha çok kendi şahsi kuvvetini tanıtmak maksadiyle söylenmiş sözler olup ilahi birtakım emirlere benzemekten tamamıyla uzaktırlar. Bununla beraber Esved'in Musevi, Hıristiyan ve İslâm mono-

91 Belâzûrî, Tür. ter., I., S. 174

92 Onun peygamberliğine yakınlarının inanmış olması muhtemeldir. Esved'in öldürülmesi hususunda, o öldülürken çıkardığı müthiş sesi duyan nöbetçilere Âzad, "Peygambere vahiy geliyor" diyince, nöbetçiler buna kanıp uzaklaşırlar. Demek ki, Esved'in vahiy aldığına onun yakınında olanlar inanmışlardı.

teizminin tanınmış ve yerleşmiş bulunduğu Yemen'de bir putun adına değil, görünmeyen yüksek bir Tanrı'nın adına ortaya çıktığını iddia etmiş olduğu muhakkaktır.

Esved hakiki hüviyetiyle, sadece seziş kuvveti fazla olan kurnaz, cesur ve iktidar ihtirası ile dolu, mahir bir siyaset adamı idi. O, Peygamber'in hastalığı haberinden ve Yemen'deki bazı kabileler arasındaki vergi meselelerinden doğan ridde'den istifade etmesini bilmiş ve gizliden gizliye hazırlanmaya başlamıştı. Esasen, Yemen din bakımından olduğu gibi, sakinleri bakımından da heterogen bir bölge idi. Bu durum da Esved'in çabuk muvaffakiyet elde etmesine yardım etmiştir. Yani, Esved'in birçok taraftar bulmasının sebebi, halkın ona sırf dini bir inançla bağlı bulunmasından ileri gelmiyordu. Yemen'de uzun yıllardan beri hâkim bir zümre halinde yaşayan İranlılar'ın çocukları olan Ebnâlar artık Yemen Arapları'nın tahammül edemedikleri ve memleketlerinden uzaklaştırmak istedikleri bir sınıf haline gelmiş idi. İşte Esved, Ebnâ'nın Yemen'deki nüfuzunu tamamiyle kırmış, onlara hâkim olmuş ve Ebnâların idarelerini de kendilerinden olan Dâzaveyh ve Firûz'a vermek suretiyle, onları kendine bağlamıştı. Bir yandan da gün geçtikçe, eski dinlerini bırakıp İslâmiyet'i kabul ederek Medine hükümetine bağlanan halkı, öteden beri ticaretlerine vergi almak suretiyle engel teşkil eden, Kureyş'in hâkimiyetine tâbi kılmamak ve Yemenliler'i din bakımından da kendisine bağlamak için peygamberlik iddiasında bulunmuştur.

Esved savaşçı bir peygamber sıfatıyla ortaya atılmış ve kısa zamanda büyük toprakları eline geçirmiş, fakat bundan dolayı o kadar çok gurura kapılmıştır ki, arkadaşlarını küçümsemeye, halka zulmetmeye ve fazlaca sarhoş olmaya başlamıştır. Daha önce belirtildiği üzere bu durum onun hayatına malolmuştur.

Yukarıdan beri anlatılanlar de gösteriyor ki, Esved bir millî isyanın önderliğini üzerine almıştır. Eğer o, hakiki bir

peygamber olarak tanınsaydı, ölümünden sonra dini eserinin devam etmesi, hiç olmazsa bunun kalıntılarının daha sonraki devirlerde yaşayan râvilere bir nebze olsun malzeme teşkil etmesi gerekirdi.

Esved'in ölümü ile birlikte, onun peygamberliği de derhal unutulmuş, fakat önderliğini üzerine almış olduğu millî hareket Arap Kays'la gene de devam etmiştir.

2. TULEYHA BİN HUVEYLİD

Sahte peygamberlerden ikincisi olarak inceleyeceğimiz *Tuleyha,* şahsiyet itibariyle diğer sahte peygamberler kadar kuvvetli olmamakla beraber, bir aralık Medine'yi tehdit edecek derecede cesaret göstermiş, daha sonra da *Hâlid bin Velid*'in ordularını ciddi şekilde uğraştırmış olduğundan tarihte oldukça önemli bir yer kazanmıştır.

A. Tuleyha'nın Soyu:

Asıl adı "Talha" olan Tuleyha, Necid'de oturan *Esed* kabilesinin ileri gelenlerindendir. Müslümanlar ona kızdıkları için "Tuleyha" yani "Talhacık" adını verdiler.

İbn ül-Esîr'e göre onun soyu şöyledir[93]: Tuleyha bin Hüveylid bin Nevfel bin Nadle bin ül-Eşter bin Hecvan bin Fak'as bin Tureyf bin Amr bin Müseyl bin ül - Hâris bin Dudan bin Esed bin Hüzeyme bin Müdrike bin İlyas bin Mudar ül - Esedî ül - Fakasî. Zehebî bu soy kütüğünü daha kısa gösterir, şöyle ki[94]: Tuleyha bin Hüveylid bin Nevfel bin Nadlet ül - Esedî ül - Fakasî.

B. Tuleyha'nın Birinci Defa İslâmiyeti Kabulü:

Tuleyha'nın hayatını tarihen malûm en eski günlerinden

93 İbn ül-Esîr, Üsd ül-Gâbe, Kahire 1288, III. S. 65; İbn ül - Esir, el-Kâmil fi't-tarih, Leyden 1867. S. 360.

94 Zehebî, Tecrid, I., S. 299.

alarak inceleyecek olursak, onu Hicretin 5. yılında putperest Kureyşlilerle birlikte Medine'yi kuşatmış bir düşman, 9. yılında kabilesinden bir heyetle birlikte Medine'ye gelip İslâmiyet'i kabul etmiş bir mümin, Hicret'in, 10. yılında mürtedlerin başına geçmiş, peygamberlik iddiasında bir komutan, Buzaha savaşından bir müddet sonra ise Kadisiye ve Nihâvent savaşlarında İslâm ordusunun zafer planlarını hazırlayan kıymetli bir Müslüman askeri olarak görmek mümkündür.

En kısa şekilde yukarıya aldığımız Tuleyha'nın maceralı hayatının tarihi de bize gösteriyor ki, o bütün iddialarına rağmen hakiki bir peygamber değildi; o, sadece bir kâhindi. Bir iki kehanet sözü, Peygamber'in ölüm haberi, bunun sonucu olan Ridde, bazı kabile ileri gelenlerinin menfaat ümitleri, Tuleyha'nın etrafına adam toplamasına fırsat vermişti.

Tuleyha'nın adı tarihte ilk önce Gatafan seferinde İslâmlar tarafından yenilgiye uğratılmış bir Esedî olarak geçer. Bundan bir yıl sonra, Hendek savaşı sırasında Esed kabilesinin başında Tuleyha bin Huveylid'i, Ebu Süfyan ve Fezareli'lerin başbuğu Uyeyne ile birlikte yeniden İslâmlar'a karşı harekete geçmiş görüyoruz[95]. Bundan dört yıl sonra, yani Hicret'in 9. yılında, içinde Tuleyha'nın da bulunduğu, Esed kabilesinden bir heyet peygamber'i ziyaret edip ona *"Ey Tanrı'nın elçisi! Biz sana Tanrı'nın birliğine ve senin Tanrı elçisi olduğuna tanıklık etmek üzere geldik. Bu iş için sen, bize haber yollamadın, biz arkada kalan kabilemizi burada temsil ediyoruz"* [96] dedi. İbn ül-Esîr'in Vâkıdî'den aldığı bu rivayet *Tuleyha'nın 9. yılda kabilesi ile birlikte İslâmiyeti kabul ettiğini apaçık anlattığı halde,* en küçük teferruatı bile

95 İbni Sa'd, Kitab üt - Tabakat, II., 1., S. 51.

96 İbn ül-Esîr, Üsd ül - Gâbe, III., S. 65; Zehebî, Tecrid, I., 299; Vacca, Encyclopédie de l'İslâm, IV., 874.

didik didik eden Caetani, bu önemli noktayı atlayıvermiştir. *Ona göre, Tuleyha ve taraftarları hiçbir vakit Müslüman olmamışlardı ki, İslâmiyet'in mürtedleri sayılsınlar* [97]. Caetani, Hâlid'in savaştan önce Tuleyha'yı İslâmiyet'e davet edişini, onun daha evvel Müslüman olmadığının bir delili sayıp bu iddiasını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Böyle bir iddia tamamıyla yanlış bir görüşün ifadesidir. Zira Hâlid sadece eskiden beri putperest kalmış Araplar'ı doğru yola davet ile görevlendirilmemiş, daha ziyade İslâm'ı terketmiş olanları dine davet ve dinde kalanlara da birtakım vaazlarda bulunmak üzere Ebu Bekr tarafından gönderilmiştir. Tuleyha'yı da bu düşünce ile ve aynı emri yerine getirmiş olmak amacı ile dine davet etmiştir. Yoksa Tuleyha putperest kalmakta devam ettiği için değil. İrtidadla mücadelenin daha sonraki olaylarında da görüleceği üzere Hâlid, Ebu Bekr'in kendisine verdiği mektuptan da anlaşıldığı gibi, her yerde önce dinden dönenleri dine davet etmiş, kabul etmeyenlerle de savaşmıştır.

Bu noktaya kadar hadiseleri olduğu gibi açıklayan Vacca (Enc, de l'İslâm, IV, 874), sıra kendi fikrini yazmaya geldiğinde, belki de Caetani'nin tesiri ile, yalnız Tuleyha'nın İslâmiyet'i kabul ettiğini ve bunun da siyasi bir inkiyadı gösterdiğini söylemekte, arkasından bütün bunların (ileride görüleceği üzere) *Müseylime'*nin Medine'yi ziyaretine bir nazire olarak uydurulmuşa benzediğini ilave etmektedir. Halbuki, Medine'ye gelen Esed'li heyetlerin sözlerinin Yemâme'den gelen *Hanîfe* heyetinin sözleri ile hiçbir benzerliği yoktur. Bunlara Hazret-i Muhammed'in davranışı başka, Hanife'lilere söylediği sözler gene bambaşkadır. Gene İbn ül - Esîr bu heyetin, Hazret-i Muhammed'e gelip kendiliklerinden Müslüman olduklarını söylemeleri üzerine, Peygamber'e aşağıdaki

97 Caetani, a.g.e., VIII., S. 298.

âyetin inmiş olduğunu kaydediyor ki, bu suretle Tuleyha'nın Medine'ye gelip İslâmiyet'i kabul ettiği inkâr edilemez bir vesika ile teyid edilmiş oluyor:

قل: لا تمنوا علىّ اسلامكم بل الله يمنّ عليكم أن هداكم للايمان ان كنتم صادقين

"[98](=Onlar: Müslüman olduk diye seni minnet altında bırakmak istiyorlar, de ki: Müslüman olduk diye siz beni minnet altına sokamazsınız. Belki siz, sizi inanma yoluna ileten Allah'a karşı minnettar oluyorsunuz; eğer doğru kimseler iseniz."

Tuleyha'nın İslâmiyet'i kabul ettiğini, hem de mensup olduğu kabile üyeleri ile birlikte kabul ettiğini biz İbni Sad'da da görmekteyiz[99]. İbni Sa'd'a göre Tuleyha kardeşi Seleme ile birlikte Peygamber'in savaşlarına katılmak üzere hareket etti. *Allah'ın Resulü Muhammed,* Seleme'yi çağırıp ona, sancak verdi ve Muhacirûn ile Ensar'dan yüz elli kişiyi de emrine verip ona, *"Benî Esed'in toprağına varıncaya kadar yürü, onlara baskın yap".* dedi. Bunun üzerine Seleme üç çobanı ve deve sürülerini ganimet olarak alıp Medine'ye dönmüştü. En inanılır kaynakların asla İslâmi bir gayretkeşlik gütmeden verdiği bu küçük, küçük haberler bize Esed kabilesinin Tuleyha'ya uyarak – Vacca'nın iddiası hilafına İslâmiyet'i kabul etmiş olduklarını açıkça gösterir.

Biraz sonra Tuleyha'nın peygamberlik iddialarında bulunduğunu anlatırken *Mûsâ bin Vesime'* nin bize verdiği ip uçları bu vadideki tenkidlerimizde ne kadar haklı olduğumuzu bir kere daha ortaya koyacaktır.

---

98 Kur'an, XLIX., 18.

99 İbni Sâ'd, Tabakat, II., 1., S. 35; Mirhond, a.g.e., II., S. 222'de "Tuleyha, Peygamber zamanında Müslüman olmuş ve onun sohbetinde bulunmuştu; geri dönünce irtidad etti" diyor.

C. Tuleyha'nın Ayaklanması ve Peygamberlik İddia Etmesi:

Hazret-i Muhammed veda haccından döndükten sonra uzun süren bir hastalığa yakalanmıştı. Hastalığı haberinin süratle etrafa yayılması, bazı kabilelerin dinden dönmelerine sebep oldu. Bundan istifade etmesini bilen Tuleyha bin Hüveylid, kâhinliğinin de yardımıyla, peygamber olduğunu iddiaya koyuldu. Musevîlerden birçokları ona yardım ettiler. Tuleyha, Semira denilen yere gelip ordugâh kurdu. Halkın aşağı tabakası ona uydu. Az zamanda Tuleyha'nın taraftarları çoğaldı. Tuleyha yeğeni *Habbâl*'i bir anlaşmaya varmak için Hazret-i Muhammed'e gönderdi. *Habbâl, Tuleyha'nın* peygamberliğinden, ona *"Zu'n-Nun"* adında bir meleğin vahiy getirdiğinden bahsetti. Peygamber ona, *"Bir de melek mi buldu?"* deyince, Habbâl iftiharla, *"Ben Huveylid'in oğluyum"* diye cevap verdi. Peygamber o zaman ona, *"Allah seni kahretsin ve şehadet rütbesinden mahrum kılsın"* dedi. Taberî'nin (Arap, Metin, III, 189) kaydettiği bu haberi Caetani kendine göre özetlendirmekte ve akla gelmeyecek bir mantıkla şöylece münakaşa etmektedir: *"... Bundan şu sonuçları çıkarırız: Muhammed, Tuleyha'nın peygamberlik iddialarını müsamaha ile karşılıyor. O, buna hiddet etmedikten boşka, Tuleyha'nın kendisine vahiy getirdiğini iddia ettiği Zu'n-Nun adındaki melek hakkında da Müslümanlara açıklamada bulunuyor* [100]".

Biz yukarıya aldığımız, *Hazret-i Muhammed* ile Habbâl'ın konuşmasında müsamahaya delalet eden bir husus göremiyoruz. Bilakis Hazret-i Muhammed, *"Bir de melek mi buldu?"* sözleriyle önce istihza etmiş sonra da Tuleyha'nın temsilcisi ve yeğeni olan Habbâl'e beddua etmiştir. Caetani hemen bu bu sözlerin arkasından, en güvendiği kaynakların

100 Caetani, a.g.e., VIII., S. 298.

verdikleri bilgilere aykırı olarak, Tuleyha'ya tâbi olanların, daha önceleri *Hazret-i Muhammed*'e tâbi olmadıklarını Medine'ye karşı hiçbir anlaşmayı ihlal etmemiş olarak Tuleyha ile birleşmiş bulunduklarını ilave etmekle, *Esed*' lerin, *Gatafan*'ların *Fezâre*'lilerin İslâmiyet'i kabul etmemiş olduklarını bir kere daha tekrar ediyor. Bu hususta Alman orientalisti Dr. Höhnerbach'ın fikri de Wellhausen ve Caetani'nin tamamiyle tesiri altındadır. Büyük bir değer taşıdığı açık olan Vesime'nin Kitab ür - Ridde'sini İbni Hacer'den çıkararak yayımlayan Höhnerbach'ın neden kendi yayımladığı bu kitaptaki kayıtlara bu derece lakaydi göstermiş olduğunu anlayamadığımızı söylemek mecburiyetindeyiz. En eski İslâm kaynaklarından olan Vesîme'nin *Kitab ür - Ridde*'si bize aşağıdaki ipuçlarını vermekle *Tuleyha* ve taraftarlarının daha önce Müslüman olduklarını şüphe götürmez bir şekilde anlatmaktadır. Mesela: *Zübyân bin Rebia el-Esedi* adındaki şahıstan bahseden Vesîme (S. 40), onun *Hazret-i Muhammed* ile buluştuğunu söyledikten sonra, *"Tuleyha peygamberlik iddiasında bulunduktan sonra, ondan ayrılıp, ona şöyle demiştir; Sen yalnız bir kâhinsin ki, kâh isabet ettirir, kâh isabet ettirmezsin; bize Kur'ana benzer bir şey getirsene. Eğer bunda muvaffak olamazsan, bırak bizi senden ayrılalım"* demiş olduğunu bize bildirmektedir. Gene Vesîme'nin bize bildirdiğine göre: *Hubeyş ül-Esedî, hükemâdan Gâlip bin Bişr ül-Esedî, Yezid bin Huzeyfe el-Esedî, Eşraftan Zufar, Tuleyha'dan ayrılıp İslâmiyet'te sabit kalanlardandır. Harim bin Kutbe bin Sinan el-Fezâri de İslâma sadık kalmış ve Uyeyne bin Hısn'a da İslâma sadık kalmasını tavsiye etmiştir. Uyeyne bunu dinlememiş ve bunun üzerine Harim de onun hakkında bir şiir yazmıştır.* (Harim Cahiliyye devrinde yargıç idi). *Zimman bin Ammar el-Fezâri, Tuleyha ile birlikte irtidad edip Müslümanlarla mücadele edenlerdendir; fakat sonra pişman olup Yemâme'ye gitmiştir.*

Ahaliye irtidadın kötü sonuçlarını anlatmış ve onları İslâm'a davet etmiştir. El Hâris Mâlik üt - Taî: Peygamberle bir arada bulunmuştur. Ridde sırasında sâdık kalıp zekâtı Ebu Bekir'e vermiştir.

İbni Sa'd (Tabakat, IV. I., S. 177) da bize bu yolda misaller vermektedir: *"Et-Tufeyl irtidad konusunda Tuleyha işine karışmış ve Necid'i tekrar İslâmlığa iade işinde büyük hizmeti olmuş, sonra Yemâme'ye gitmiştir"*. Daha birçok ilavelerle zenginleştirilmesi mümkün olan yukarıdaki misaller bize Tuleyha başta olmak üzere *Esed, Gatafan, Fezare* ve *Tay* kabilelerinin, kalben olmasa bile, şeklen İslâmiyeti kabul etmiş olduklarını[101] ve Medine hükümetine bağlı bulunduklarını pek güzel ispat etmekte iken, Höhnerbach, İslâm tarihçilerinin Hazret-i Muhammed'in şahsiyetini ideal-leştirmek maksadıyla düşman kabilelerin elçilerini bile irtida etmiş gösterdiklerini iddia ediyor ve bu arada önce hakikaten Müslüman iken irtidad eden Müccâa, *Mâlik bin Nüveyre* gibi temsilcileri de iddiasına misal olarak gösteriyor (Höhnerbach. a. g. e. S. 88) ve Halid'in bunların üzerine yürümesini –gene Caetani'nin tesiriyle– ülkeler fethetmek arzusundan doğan bir hareket, karşı tarafın mukavemetini ise ilk defa fethedilen bir memleketin direnmesi saymak gerektiğini ilave ediyor.

Höhnerbach'ın bu hususta ki kanaatlerinin sarsılmazlığına ileride Müseylime ve Yemâme konusunda daha da açık misaller vereceğiz. Caetani ve Höhnerbach gibi değerli Orientalistlerin, nasıl bir düşünüşün tesiri altında, apaçık tarihi hakikatleri reddettiklerini anlamak zordur.

Habbâl memleketine döndükten sonra *Allah'ın resûlü*

101 Clément Huart, Histoire des Arabes, Paris 1912., I., S. 179'da Fezârelilerin Müslüman olduklarını, fakat içten bir inanışa sahip olmadıkları için çok geçmeden irdidad ettiklerini kabul etmektedir.

Muhammed derhal *Dırar bin ül - Ezver'*i *Esed'ler*in ülkesindeki valilerine göndererek dininden dönen herkese karşı harekete geçmelerini ve tedbir almalarını emretmişti[102]. Bu emir üzerine onlar ciddi tedbirler aldılar ve Tuleyha'yı korkuttular. Müslümanlar Vâridat denilen yerde, mürtedler ise Semira'da toplandılar. Bu sırada Tuleyha'nın taraftarları gittikçe azaldı. Müslüman ordusuna katılanlar ise her an çoğalmaktaydı. Nihayet Dırar onu sağ olarak ele geçirmek istediğinden üzerine yürüdü. Karşılaştıkları zaman keskin kılıcı ile tuleyha'ya vurdu fakat kılıç Tuleyha'ya işlemedi. bu olay Tuleyha'nın halk arasındaki itibarını arttırmaya yardım etti. "Ona kılıç işlemedi" sözü gittikçe yayıldı[103]. Müslümanlar tuleylta'nın isyanı ile uğraşırlarken, Hazret-i Muhammed'in öldüğü haberi geldi. bu defa halk Tulcyha'nın etrafında toplanmaya başladı. Tuleyha artık kabına sığamaz oldu. *Zı'l-Himarîn Avf Cezmî* ona Cedîle'lerden beşyüz kişiyi istediği anda yardımcı olarak vereceği haberini yolladı. Gavs'ların

---

102 Caetani, a.g.e., VIII., S. 280'de Seyf bin Ömer tarafından teyid edildiği için İbni Haldûn'a atfettiği haberin birinci bölümünün, yani "Tuleyha Hazreti Muhammed zamanında peygamberlik iddia etti..." sözlerinin doğru, fakat ikinci bölümünün yani "Hazret-i Muhammed Drar bin ül-Ezver'i Esed'lere yolladı tedbir aldırttı" sözlerinin hususi bir maksatla sonradan uydurulmuş olduğu ileriye sürülüyor. Halbuki Seyf haberin ikinci bölümünü de teyid etmiştir. Mademki haberin birinci bölümünü Caetani itimada layık bulmuştur, aynı mülahaza ile ikinci bölümünü de kabul etmesi kaçınılmaz bir mecburiyet iken o, Hazreti Muhammed'in şurada burada çıkan yalancı peygamberlere müsamahalı bir gözle baktığı iddiasını savunabilmek için ve böylece Hazret-i Muhammed aleyhinde bir hükme varabilmek için Drar'ın onun tarafından Esed'ler üzerine gönderilmiş olmasını uydurulmuş bir haber olarak vasıflandırmakta, Taberî, a.g.e., Arap., III., S. 189; Tür. ter., III. S. 95; İbn ül Esîr - el Kâmil, S. 360; İbn Haldûn, İber, II, II., tekmile, S. 70'deki kayıtlara rağmen ısrar etmiştir.

103 İbn ül - Esîr, el Kâmil. S. 360.

başkanı da aynı şekilde Tuleyha'ya yardım vadetti. *Uyeyne bin Hısn* ise Gatafan'ların başına geçip *"Ben Esed'lerle aramızdaki eski anlaşma bozulduktan sonra Gatafan yurdunun sınırlarını tanımıyorum. Şimdi ise Cahiliyye devrinde Eesed'lerle aramızda mevcut olan anlaşmayı yenileyeceğim ve Tuleyha'ya yardım edeceğim. Tanrı adına yemin ederim ki. müttefikimiz olan iki kabilenin peygamberine tâbi olmayı Kureyşli Peygamber'e tâbi olmaya tercih ederim. Hem Muhammed ölmüştür; Tuleyha ise sağdır ve kavmi ona uymuştur"* [104] dedi. Sonra kabilesi ile birlikte Tuleyha'nın yanı başında yer aldı. Böylece Esed, Gatafan ve Tayy kabileleri dinden dönüp Cahiliyye devrindeki anlaşmalarını yenilediler.

Sahte peygamberlerin ortaya çıkış sebeplerini genel olarak açıkladığımız zaman gösterdiğimiz üzere, Tuleyha'nın ortaya çıkışında ve kuvvetlenişinde de kabile şeflerinin siyasi nüfuzlarını arttırmak hevesleri, bunların, birbirleriyle başkalarına karşı birleşmeleri, zekât ve sadaka vergisinden kurtulmak istekleri büyük rol oynamıştır. Peygamber'in ölümü de İslâm dinini henüz pek yeni kabul etmiş ve henüz hazmetmemiş olan bu insanları bir şaşkınlık ve bocalama devresine sürüklemişti. Kabileler olgun ekinler gibi, kuvvetli esen rüzgârın önünde baş eğiyorlardı.

Bu durum karşısında Kuzâa'lı Sinan ve Dırar bin el - Ezver, Esed'ler arasındaki bütün diğer Müslüman memurlar kaçıp Medine'ye Ebu Bekr'e geldiler. Durumu kendisine anlattılar. Ebu Bekr'in bu haberleri endişe ile değil âdeta memnuniyetle dinlediğini Taberî (Tür. ter. III., S. 98), Dırar'ın ağzından anlatmaktadır. Bu sırada Gatafan ve Esed kabileleri, müteredditkalan Havâzin ve Kuzâa'ların elçileri, Hazreti Peygamber'in ölümünden on gün sonra Medine'ye gelip Müs-

104 Taberî, Tür. ter., III., S. 97.

lümanlar'ın önemli ailelerinin evlerine misafir oldular. Yalnız Abbas bunlardan kimseyi misafir etmedi. O sırada Üsâme de Suriye seferine çıkmıştı ve ancak kırk gün sonra geri dönecekti. İsyan eden kabilelerin delegeleri Ebu Bekr'in huzuruna çıktıkları zaman, namazı kılacaklarını, fakat zekâtı vermekten affedilmek istediklerini, dilekleri kabul edildiği takdirde bir barış andlaşması yapacaklarını söylediler. Bu teklif birçok sahâbe tarafından da uygun görüldü. Az kalsın elçiler maksatlarına ereceklerdi. Fakat Ebu Bekr bu isteği şiddetle reddetti[105] ve heyetleri geri çevirdi. Bu hususta kaynaklar menşei Ömer'e kadar dayanan, aşağıdaki rivayeti kaydederler: Ömer ve diğer Eshâb, Halife Ebu Bekr'e gidip: *"Bırak insanları, zekât vermeden namaz kılsınlar; zira yüreklerine iman girseydi onu da kabul ederlerdi"* dediler. Buna Ebu Bekr'in verdiği cevap şöyle olmuştur: *"Tanrıya and içerim ki, göklerden yere düşmek, uğrunda dövüştüğü bir işi bırakmaktan nice daha hoştur. Hiç böyle bir şey uğrunda savaşmaz olur muyum?"* [106] Belâzûrî'de (Fütuh, S. 91) ise bu nokta şöyle aydınlatılmıştır: Sahabilerin yukarıda söylediğimiz teklifi üzerine, Ebu Bekir onlara: "Bir devenin yularını dahi eksik verseler, onlarla savaşırım" cevabında bulundu. Süyutî (Tarih ül - Hülefa, S. 29)'de de bu hususta şunlar yazılıdır: Ömer buna karşılık, Peygamber'in *"Ben, Tanrı'dan başka bir Tanrı yok, Muhammed de onun elçisidir diyinceye kadar, onlarla savaşmaya emredildim. Her kimki bunu söylerse, malını ve kanını benden korumuş olur"* dediğini hatırlattı. Ebu Bekr ise *"Namaz ile zekât arasında bir fark gören herkesle savaşacağım, çünkü zekât maldan alınan bir haktır, Peygamber de haktan bahsetmiştir"* dedi.

105 Taberî, Arap., III., S. 221; Es-Suyûtî, Tarih ül-Hülefa, Kahire 1305, S. 29.

106 El-Hindî, Kenz ül-Ummal fi Sünen il - Akval ve'l-Ef'al, Mısır 1315, II., S. 174. Aynı anlamda bu iddiayı destekleyen sözleri Belâzûrî, Fütuh, S. a 101'de vardır.

Gene tekrar edelim ki, dinden dönüp ayrıca savaştan da kaçınmayanlar daima iktisadi gayelerle harekete geçmiş bulunuyorlardı.

Halife ile bir anlaşmaya varamayan kabile üyeleri kendi yerlerine döndükleri zaman, kabiledaşlarına Müslümanlar'ın sayısının az olduğunu söyleyerek onları Medine üzerine akın etmeye heveslendirdiler. Ebu Bekr ise bunu önceden tahmin edip Medine'lilerin mescitte hazır bulunmalarını, mürtedler tarafından bir hücuma maruz kalmalarının muhakkak olduğunu haber verdi. Bu sırada Süleym kabilesi kısmen dinden dönmüş, *Havazin*'ler müteredddit, *Sakîfler* ise İslâmiyette sabit kalmışlardı. İsyan edenler Kureyşlilerle Ensar arasındaki anlaşmazlığı unutturup bunların birleşmelerine sebep olacaklarını hiç hatırlarına getirmemişlerdi.

Biraz sonra Peygamber'in şuraya buraya tayin ettiği valilerden, her yerde toptan veya kısmen irtidat ve isyan olduğu haberleri geldi. Müslümanlar'ın uğradıkları felaketler dillerde dolaşmaya başladı. Ebu Bekr, Hazret-i Muhammed'in yaptığı gibi ihtilalcileri elçilerle oyaladı. Valilerin elçilerini yeni emirlerle geri çevirdi; başka elçiler de gönderdi. Maksadı Üsâme ordusunun geri döneceği zamana kadar vakit kazanmaktı.

Ebu Bekr'in ilk savaşı *Abs* ile *Zubyân* kabilelerine karşı oldu. Bunlar acele ile Medine üzerine yürüdükleri için Ebu Bekr, *Üsâme*'nin dönüşünü beklemeden bunları karşılamak mecburiyetinde kaldı. Kuzeyde bulunan *Kelb* ve *Kuzâa'lı*lar da irtidat etmişlerdi. *Tuleyha*'nın etrafında toplanan *Tay, Esed* ve *Gatafan*'lardan pek azı Müslüman kalmıştı. *Kinâne* kabilesinden bazıları da isyancılara katılmışlardı. Tuleyha çoğalan taraftarlarını ikiye böldü. Bunlardan bir grubu *el - Abrak,* bir grubu da *Zu'l - Kassa*'ya gönderdi ve *Habbal*'i de bunlara komutan tayin etti.

Çok kısa bir zaman sonra mürtedlerin hücuma geçeceklerini anlayan Ebu Bekr, Medine yollarını gözetlemek üzere, *Ali, Zübeyr, Talha* ve *Abdullah bin Mesud'u* gönderdi. Camide topladığı halka da, isyancıların Medine'den bir merhale uzakta olduklarını haber verdi. Bundan üç gün sonra isyancılar Medine'ye bir gece baskını yaptılar. Bunu haber alan Ebu Bekr camide bulunan halkın başında, baskını yapanlara karşı çıktı ve onları kaçmaya mecbur etti. Ebu Bekr onları, Tuleyha'nın yedek kuvvetlerinin bulunduğu yere kadar kovaladı. Fakat bu yedek kuvvetler, hava doldurulmuş tulumları Müslümanlar'ın develerinin ayakları altına yuvarlayarak ürküttükleri için, develer dört nala koşarak Medine'ye geri döndüler. Bu çarpışmada hiçbir Müslüman ölmemiştir. İsyancılar, Müslümanları zayıf sanarak *Zu'l-Kassa'*da bulunan arkadaşlarını kendi yanlarına çağırdılar.

D. Zu'l-Kassa Savaşı:

Ebu Bekir bu sırada, bütün geceyi askerlerini nizama koymakla geçirmişti. Ertesi gün, gün doğmadan hücuma geçti. Güneş doğarken mürtedler bozulup bir hayli adam kaybettiler. Tuleyha'nın yeğeni *Habbâl* de bu sırada öldürüldü [107]. Ebu Bekr ilerleyip, *Zu'l-Kassa'*ya indi. *Numan bin Mukarrin*'i bir bölük askerle orada bırakıp kendisi Medine'ye döndü. bu savaştan *Tuleyha* taraftarlarının cesareti kırıldı. Zubyânlar, Abs'ler Müslüman kalmış olanların üzerine atılıp çeşitli işkencelerle, onları öldürdüler. Ebu Bekr bunu haber alınca, öldürülen Müslüman sayısı kadar, belki de daha fazlasıyla, daha şiddetli bir tarzda karşı taraftan adam öldüreceğine and içti. *Zu'l-Kassa* savaşı sonunda Müslümanlar'ın cesaretleri arttı. İrtidad edenler arasında..yeniden dine dönenler çoğaldı.

107 Belâzûrî, Arap. S. 103'de Habbâl'in daha sonra Ukkâşe ile Sâbit tarafından öldürülmüş olduğunu kaydetmektedir.

Bunun sonucu olarak da Medine'ye her taraftan zekât, sadaka malları gelmeye başladı. Bu olayın üstünden birkaç gün geçtikten sonra *Üsâme,* Suriye seferinden döndü. Ebu Bekir onu askerlerle birlikte Medine'de bırakıp kendisi *Zu'l-Hulâsa ve Zu'l-Kassa* [108] mevkilerine hareket etti. *El - Abrak* denilen yere gelince, orada *Abs, Zubyân, Abdu Menat bin Kinane*'lerden bir toplulukla savaştı; onları da bozguna uğrattı. Bu arada Ebu Bekr'e (Ebu Fasîl'e) tâbi olmayız diyen şair *Hutay'e* de esir düştü. Bundan sonra Medine'ye dönen Ebu Bekir, artık elçi gönderme işini durdurdu ve onbir birlik kurarak bunlara komutanlar tayin edip isyan eden bölgelere yolladı. Bunlardan biri de Tuleyha üzerine giden bir birlikti ki, komutanlığına *Hâlid bin Velid* tayin edilmişti [109]. Halid'in elinde de öteki komutanların sahip oldukları gibi, Ebu Bekir'in emirlerini ihtiva eden iki mektup vardı. *Seyf bin Ömer*'in rivayetine göre mektuplardan birinin önemli kısımları, aynen şöyledir: "... Ben size eşi olmayan tek ve bir Tanrı'yı över ondan başka mâbud bulunmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim... Tanrı elçisi davetini kabul ettirinceye kadar savaştı... Muhammed ancak Tanrı elçişidir. Ondan önce birçok resûller gelip geç-

---

108 Zu'l-Kassa, Medine'nin biraz doğusundadır. Belâzûrî, Arap., S. 101'de Zu'l-Kassa, Medine'den bir konaklık uzakta bir yer olup Necid taraflarındadır, denmektedir.

109 Taberî, Arap., III., S. 224'de. "Ebu Bekir, Halid'e Tuleyha'nın işini bitirdikten sonra Butah'da Malik bin Nüveyre'nin üzerine yürümesini emretmişti. İkrime bin Ebu Cehil'i Müseylime üzerine, el-Muhacir bin Ümeyye'yi Yemen'de çıkan ikinci Ridde üzerine Yemen'e ve oradan Hadramavt ülkesine, Hâlid bin ül-Said bin ül-'Âs'ı Suriye'deki Hamkateyn bölgesine, 'Amr bin ül-'Âs'ı Kuzaa topluluğuna, Tureyfe bin Hâciz'i Beni Suleym kabilesi üzerine, el-Âlâ bin ül-Hadramî'yi Bahreyn'e... yolladı (bk. Caetani, a.g.e., VIII., S. 273.) Bu komutanlar Zu'l-Kassa'dan ayrılarak ellerinde Ebu Bekir'in verdiği bir mektup ve aman ahdî olduğu halde hareket ettiler.

mişlerdir. O ölür veya öldürülürse, siz yüz çevirip dönecek misiniz? Her kim yüz çevirip irtidad ederse yüce Tanrı'ya bir zarar vermez... Aranızda Muhammed'e tapanlar varsa o ölmüştür. Tanrı'ya ibadet edenler için ise Tanrı her vakit vardır. Onun hiçbir ortağı yoktur... Ben sizi Tanrı'nın dinine sıkı bir surette riayete çağırıyorum... Bana aranızdan bir kısmınızın Müslüman olup İslâm dini ile amel ettikten sonra Tanrı'yı aldatarak, ne yaptığını bilmeyerek, şeytanın çağrısını kabul ederek, dininden dönmüş olduğu haber verildi... Ben size Muhacir, Ensâr ve Allah'ın bir lûtfu olarak Tanrı yoluna gidenlerden bir ordu ile falan komutanı gönderiyorum. Ona, Tanrı dinine çağırmadan önce, kimse ile savaşmamasını ve kimseyi öldürmemesini... salih olanlara yardımını esirgememesini... çağrısını kabul etmeyenlerle savaşmasını, onlardan ele geçirebildiği kimseleri sağ bırakmamasını, onları ateşte yakmasını ve her türlü işkence ile öldürmesini... emrettim... İslâmiyeti bırakan Tanrı'yı âciz bırakamaz... gönderdiğim elçime, bu mektubumu her toplantıda size okumasını, ezan, okuyarak namaza çağırmasını emrettim. Ezan okumadıkları takdirde onları cezaya çarptırınız dedim. Ezan okudukları takdirde onlardan Müslüman olup olmadıklarını, sorunuz, İslâmiyet'i ikrar etmezlerse onları cezaya çarptırınız diye emrettim..."

İkinci mektup ise doğrudan doğruya komutanlarına emir ve tavsiyelerini ihtiva etmekte idi. Buradan gittikleri her yerde halkı Tanrı'nın emirlerine davet etmelerini, kabul edenlerin İslâmiyet'in onların üzerine yüklediği bütün hükümleri, hak ve vazifeleri tam olarak vaktinde yerine getirmelerine önem vermeleri yazılı idi[110].

Diğer komutanlar gibi Hâlid bin Velid de Zu'-l-Kassa'-dan ordusunun başında harekete geçti. O sırada, *Tuleyha* ile

110 Taberî, Türk., III., S. 81 - 88; El-Hindî, a.g.e., II., S. 174.

Gatafan kabilesi başkanı *Uyeyne bin Hısn* [111], Buzaha suyu üzerinde bulunuyorlardı. *Es-Serî*'nin *Seyf*'den aldığı rivayete göre Müslümanlar bu sırada Esed kabilesinden birini yakalayıp Hâlid'in yanına getirmişlerdi. Hâlid ona: "Bize onun hakkında bilgi ver. O size neler söylüyor?" diye sordu. Yakalanan Esed'li Tuleyha'nın kendisine şöyle bir âyet inmiş olduğunu iddia ettiğini söyledi: *"Güvercin ve daima oruçlu olan kuş adına andiçerim ki, Tanrı sizin bu ülkeleri yıllarca koruyacağınızı mülk ve devletinizin, Şam ve Irak'a kadar uzanacağını temin etmiştir"* (Taberî, Tür. ter., III., S. 103).

Yukarıda Tuleyha'nın âyet diye iddia ettiği sözler, onun halkı nasıl kandırdığına bir misal teşkil ettiği gibi, gene onun şahsî hırs ve emellerinin ne kadar geniş ve kolay tatmin edilemez olduğunu açıkça göstermektedir.

Hâlid yolu üzerindeki kabileleri kâh tehdit, kâh dostluk yoluyla kendisine yardım etmeye mecbur kılarak ilerledi. Bu cümleden olarak *Adî bin Hâtim*'in *Tayy* ve *Cedîleleri* İslâmlığa kazanmış olması başta sayılmak gerekir. *Kelbî*'nin rivayetine göre *Hâlid* Mürted'lere yaklaştığı sırada, keşif yaptırmak üzere *Ükkâşe bin Mihsan* ile *Sâbit bin Ekran*' ı yolladı. Bunlar yolda *Tuleyha* ile kardeşi *Seleme*'ye rastladılar ve onların ani hücumu ile şehid edildiler[112] *Gamr* halkı *Buzaha*'ya sığındıktan sonra Tuleyha onlara *"Sizlerin bir taş değirmen yapmanız bana emredildi; Tanrı onunla istediği kimseleri vuracak ve yukardan aşağıya yuvarlanacak olan kimseler onun üzerine fırlayacaklardır.»* dedi. Herhalde Tuleyha bu sözleriyle, üstünlüklerini kaybedeceğini umduğu Müslüman askerlerini kastetmektedir. Tüleyha yanında

111 Yakut, Mu'cem ül-Buldân, Mısır 1906, II., S. 160 - 1'de, Buza ha'nın Necid arazisinde Tayy aşiretine ait bir su olduğunu söyler. Şeybanlı Ebu Ömer'e dayanıldığı takdirde: Beni Esed'e ait bir su olduğunu ve Tuleyha ile Hâlid arasında büyük bir savaş olduğunu kabul etmek gerekir. Belâzûrî, S. 103'de, Esed kabilesinin bir suyudur diyor.

112 İhtimal Tuleyha ile Seleme yalnız değillerdi, çünkü Taberî'de bunların aralarındaki ufak tefek muhavere ve hareket tarzları teferruati ile anlatılmıştır. Herhalde bunları gören bir başkası olmalı, bk., İbni Sâ'd, Tabakat, III., 1., S. 64/5; Belâzûrî, Arap. S. 103: Taberî, Arap., III., S. 227 v. öt.; Mirhond, a.g.e., II., S. 222 v.öt.

Gatafan kabilesinden *Hârice bin Hısn ül - Fezârî* ve *Manzur bin Zubyan ül - Fezârî* bulunduğu halde Hâlid'in ordusu ile karşılaştı. Hâlid geldiği zaman, o deriden çatılmış bir evde Ashabı ile birlikte oturuyordu. Hâlid onlara: *"Söyleyin Tuleyha çıkıp bana gelsin"* dedi. Tuleyha'nın adamları ise: *"Peygamberi küçültme, Tuleyha değil Talha'dır"* dediler. Biraz sonra o çadırından çıkıp geldi. Hâlid ona: *"Halifemizin öğüdü şudur ki: seni Tanrı'nın birliğine ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu tasdik etmeye çağırıyor"* dedi. Tuleyha da ona: *"Ey Hâlid! Bir Tanrı'dan başka Tanrı olmadığını, kendimin de Tanrı'nın resûlü olduğunu bilip bildiririm"* [113] dedi. Bu cevabı alan Hâlid askerine hücum emri verip savaşa başladı. Müslümanlar mürtedleri fena halde sıkıştırdılar. Bir ara komutanlardan *Fezâreli Üyeyne bin Hısn, Tuleyha'nın* yanına gelerek, *"Sana Cebrail geldi mi?"* diye sordu. Savaşta durum o kadar kötüleşti ki, Üyeyne herhalde böylece Tuleyha'nın güya peygamberliğinden ve kehanetinden bir kuvvet almak istiyordu. Tuleyha ona: *"Hayır gelmedi"* diye cevap verince tekrar savaş meydanına döndü; fakat savaşmaktan yorulup tekrar onun yanına geldi: *"Tanrı seni başkasının yardımına muhtaç eylemesin; ben yanından ayrıldıktan sonra Cebrâil geldi mi?"* diye sordu. Tuleyha gene gelmediğini söyledi. Uyeyne üçüncü gelişinde Tuleyha ona: *"Senin de onunki gibi bir değirmen taşın var, senin de unutamayacağın sözlerin var, diye söyledi"* dedi; Üyeyne: *"Tanrı onun yakın bir zamanda halk arasında bir hikâye konusu teşkil edeceğini bilmiş olacaktır. Ey Fezâre oğulları bu böyledir: geriye dönünüz, Tuleyha yalancıdır"* dedi ve Fezârelileri alıp çekildi. *İbni İshak'*dan (Taberî, III, 231-232) alınan bu rivayetin daha birçok değişik şekillerine tesadüf etmek mümkündür. Mesela *Beyhakî* (Kitab ül - Mehâsin, 32 - 34): *Tuleyha güya vahiy bekler gibi harmanisinin içine büzülmüş bir halde dururken Uyeyne ona "Cebrail gelmedi*

113 Beyhakî, Kitab ül - Mehâsin ve'l-Mesavî, F. Schevalli yayını, 1902, S. 32-34; Hâlid'in ezan okunan yerlerin halkına dokunmadığı, ezan okunmayan yerlere hücum ettiği İbni Sâ'd'da yazılıdır.

mi?" diye sorar. O da "Henüz gelmedi" cevabını verir. Üyeyne "Ocağın sönsün" diyerek onun örtüsünü çeker. Tuleyha bundan kızar, "Allah layığını versin, bu peygamberlik icabıdır" deyip oturur. Üyeyne "Sana ne söyledi" diye gene sorar. Tuleyha bu defa "Muhakkak sana (göğün) değirmeni gibi bir değirmen var, bir de iş var ki, unutma onu dendi" cevabını verir. Üyeyne "Şüphesiz yüce Tanrı senin başına unutmayacağın bir iş geleceğini bildi" der ve onun yalancı olduğunu ilan eder.

İbni Haldûn' da (İber, II., S. 71) Tuleyha "*Evet geldi, gök değirmeni gibi bir değirmenin vardır ve unutmayacağın sözü vardır âyetini getirdi*" diye cevap verdi.

Belâzûrî bu noktayı şöyle açıklamaktadır: *Tuleyha "Evet geldi, ve şunu söyledi: Senin de onunkine benzer bir değirmen taşın var" dedi. Üyeyne cevap olarak "Vallahi senin unutmayacağın bir günün olacaktır" dedi.*

Yakut 'da (Mu'cem ül - Buldân, II. S. 160 - 161): *Üyeyne İslâm kılıçlarının kendi askerlerini doğradığını görünce Tuleyha'ya koşup dedi ki, "Ebu Fasîl'in neler yaptığını görüyor musun? Zu'n-Nûn sana bir şey dedi mi?" Tuleyha "Evet" dedi "sen öyle bir gün göreceksin ki, başı senin olmayacak, fakat sonu senin olacaktır ve Hâlid'in orduları senin ordularını nasıl öğüteceklerse, sen de onun ordusunu bir değirmen taşı gibi öğüteceksin ve hiç unutmayacağın bir vaka ile karşılaşacaksın" diye cevap verdi.*

İbn ül - Esir'de (Üsd ül - Gâbe, III. 65) *Üyeyne üçüncü defa Cebrâil'in bir şey söyleyip söylemediğini sorunca, Tuleyha gene "Hayır" cevabını verdi. O zaman Üyeyne ona "Cibril seni kendisine en muhtaç olduğun bir zamanda bıraktı" dedi. O zaman Tuleyha "Şerefiniz için döğüşünüz, yoksa ortada din falan yok" diye cevap verdi.* İbn ül-Esîr'in bu kaydı daha sonra görüleceği üzere Müseylime için de

söylenmiş bir sözü pek andırmaktadır. *Tuleyha'nın "ortada din falan yoktur"* sözünü böyle nazik bir zamanda söylemesi bizzat Tuleyha'nın şahsı için herhalde pek tehlikeli olacağından, onun böyle bir söz söylemiş olmasını şüphe ile karşılamamız gerekmektedir. Tuleyha'nın etrafındakilerin onu Peygamber değilse bile bir kâhin olarak kabul ettikleri muhakkaktır ve bir kâhin de olsa kendilerini aldatmasını elbette hoş görmeyecek olan Araplar'a onun böyle bir söz söylemesi tabiatiyle imkânsızdır.

Zehebî Tecrid'inde (S. 299) *İbn ül - Esîr'*in söylediklerini aynen tekrar etmektedir.

*Mirhond'*da (Ravzat us - Safa, II., S. 222): Tuleyha, Üyeyne'ye üçüncü gelişinde şöyle söyledi: *"Cebrail geldi. Senin ümidin Hâlid'in ümidi ile aydınlanmaz ve aranızda bir vaziyet var ki onu unutmamalı". Üyeyne: "Allaha kasem ederim ki, yakın bir zamanda sana bir hâl gelecek. Bu asla senin hatırından çıkmayacak"* dedi. Mirhond başka bir rivayete dayanarak, Üyeyne İslâmlar'ın savaşı kazanacaklarını anlayınca gayretten aciz kalıp kaçmaya yüz tuttu. O zaman Tuleyha kendisine *"Nereye gidiyorsun?"* diye sordu. Üyeyne, *"Bizim cenk nöbetimiz sona erdi. Cebrail'e de ki, elini muharebe kolundan dışarı çıkarsın! Artık nöbet onundur"*. Bu nokta üzerine Muir (Annal of the early Califate, S. 25) Tuleyha'nın sözlerini *"başına onun gibi bir boyunduruk geçecek ve öyle bir iş gelecek ki, sen onu unutmayacaksın."* şeklinde kaydediyor.

Yukarıdan beri zikrettiğimiz kaynakların hiçbirinde bu boyunduruk sözüne rasgelmedik. Çeşitli kayank ve tetkiklerde gene çeşitli şekillerini kaydettiğimiz *"değirmen taşı"* mecazi sözünün hakiki manasını anlamak biraz güç olmakla beraber, elimizde bazı anahtarlar var ki, bunlarla bilmeceye pek benzeyen Tuleyha'nın iması açıklanabilir. Bir kere,

"değirmen taşı" mecazi sözünün İslâmi devirlerde olsun, ondan çok önce olsun, nasıl bir anlama geldiğini araştırmamız gerekir. *Marcus İncil'* inde buna dair şöyle bir âyet vardır (IX., 42): *"Her kim bana iman eden bu küçüklerden birini sürçtürürse, boynuna büyük bir değirmen taşı takılıp denize atılması kendisine daha iyidir"*. Tuleyha'nın halka güya ilahi bir emirmiş gibi anlattığı, biraz önce bahsettiğimiz, *"Sizlerin bir taş değirmen yapmanız bana emredildi, Tanrı onunla istediği kimseleri vuracak....."* sözünün de İsa'dan beri, belki de daha önceki devirlerden beri değirmen taşının Önasya'da bir ceza aracı anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Şimdi bu tâbiri cümlenin içinde araştıracak olursak: *Belâzûrî, Taberî, İbni Haldûn "Senin de bir değirmen taşın..."* demekle, değirmen taşına Uyeyne'yi sahip olacakmış gibi göstermektedirler. O halde değirmen taşı kimin elindeyse, kuvvet, iktidar ondadır, anlamı çıkmaktadır. Yakut'da, Tuleyha, Üyeyne'ye savaşın sonucu hakkında cesaret vermektedir. Beyhakî'de ise bu husus açık değildir. Bu dört değerli tarihçinin ve mantığımızın bize gösterdiği yolda yürüyecek olursak, Tuleyha'nın bu güya âyet olan sözü, kumandanı olan Üyeyne'ye sırf bir cesaret vermek için söylediği kanaatine varırız. Aksi halde en nazik bir anda müttefiki olan Fezâreliler'in komutanını kızdırmak amacıyla Muir'in kabul ettiği gibi, senin de boynuna bir boyunduruk geçecek veya ezileceksin anlamına – söz söylemesi tamamiyle menfaatine aykırı olurdu. Halid'in kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında zayıf imanlı mürted Üyeyne, Tuleyha'yı da yarı yolda bırakmış, yediyüz süvarisi ile birlikte çekilip gitmiştir. Bunun üzerine Tuleyha'nın taraftarları, Tuleyha'ya gelip *"Bize ne emrediyorsun"* diye sorunca, o, daha önceden hazırladığı bineklere eşi *Nevvar* ile birlikte atlayarak kaçmaya hazırlandı ve bu arada, *"Elinden gelen herkes benim gibi yapsın kendisini ve ailesini kurtarsın"*diye cevap verdi.

Böylece kurtuluşu kaçmakta bulan Tuleyha Şam'a geldi. Arkada bıraktığı *Süleym, Havâzin ve Âmir* kabileleri yeniden dine dönüp, af dileyip, İslâmiyet'in, malları ve şahısları hakkındaki hüküm ve emirlerine baş eğdilere.[114]

Vâkidî'nin beyanına göre Hâlid, Üyeyne'yi de esir almıştı ve öldürmek istiyordu. Fakat Hâlid'in bir akrabası onu bu fikirden vazgeçirdi ise de, Tuleyha'nın annesinin intiharını önleyemediler. Ona Müslüman olması teklif edilmişti. O bu teklifi kabul etmeyip bir şiir söyleyerek Hâlid'in daha önceden hazırlattığı ateşlerden birine kendini atıvermişti.[115] Hâlid'in bazı esirleri ateşte yaktırdığı rivayeti doğru ise, bunun mühim bir sebebi olmalıdır. Esed ve Havâzinlerden bazı kimselerin Peygamber'in aleyhinde sarfettikleri birtakım sözlerin buna sebep teşkil ettiği İbni Hubeyş tarafından ifade edilmiştir. Taberî'de de bazı esirlerin ateşte yakıldıkları, bazılarının okla vurulduğu v.s. anlatılmakta, fakat bunların daha önce Müslümanlar'ı aynı şekilde öldürenler oldukları da açıklanmaktadır.

Buzaha olayından sonra Tuleyha, Beyhakî'ye göre (Kitb ül - Mehasin, 32 - 34) Şam'a gitti,*"Şeytanı onu bırakmadı";*

114 Belâzûrî, Arap., S. 103'de biraz daha değişik bir kayıt vardır: "Tuleyha ise çadırına kaçtı yıkandı; sonra çıkıp atına bindi Mekke'ye doğru gitti. Sonra Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Denildiğine göre, Tuleyha Suriye'ye gitmiş orada Müslümanlar kendisini yakalayıp Medine'ye göndermişler, bundan sonra Müslüman olmuştur." Belâzûrî'deki bu değişik haberleri münakaşasız kabul etmek imkânsızdır. Bir kere öyle bir savaş ve bozgun sırasında, Tuleyha'nın yıkanması vakit kaybetmesi demek olacağından, kaçmaya niyetli bir adamın yapamayacağı bir iştir. Ayrıca kendisinin doğrudan doğruya Medine'ye gitmesi de onun için tehlikeli olacağından, Şam'a gitmiş olması daha doğru bir ihtimaldir. Mamafih Yâkut, Belâzûrî'nin verdiği bilgiyi, kelimesi kelimesine, tekrar etmiştir (Yâkut, Mucem ül-Buldân II., S. 160 v. öt.)

115 Caetani, a.g.e., VIII., S. 306.

Ebu Bekir ölünceye kadar Gassanlılardan Cefne oğullarının yanında kaldı. İbni Haldûn (Kitab ül - İber, II., S. 71) Tuleyha'nın kaçıp Kelp kabilesine sığındığını sonra Müslüman olduğu, Ömer zamanında Umre için Mekke'ye gittiğini zikreder. *Süleyman Nedvî* (Asr-ı Saadet, VI., S. 81) onun ilk olarak *Ömer*'e biat ettiğini daha doğru bulmuş, *Ebu Bekir* yaşadığı müddetçe de Kelb kabilesi yanında misafir kaldığını kabul etmiştir. *Taberî*'ye gelince (III. S. 232, Tür. Ter., III., S. 104), o da Tuleyha'nın *Kelb* kabilesine sığındığını, fakat Umre Haccına, İbni Haldûn ve İbn ül - Esîr'in yazdıkları gibi Ömer zamanında değil, Ebu Bekir zamanında gittiğini yazmaktadır. Hatta Ebu Bekir'e, *"İşte Tuleyha! Yakalatınız!"* dedikleri zaman, o *"Onu serbest bırakın; Tanrı onu doğru yola sevketti, Müslüman oldu. Onu ne yapayım"* diye cevap vermiştir.

Ebu Bekir'in ölümü ve Ömer'in başa geçmesi üzerine, Tuleyha biat etmek için Medine'ye geldi. O zaman, Ömer ona: *"Sen Ukkâşe ile Sâbit'in kaatilisin. Seni hiç sevmiyeceğim"* dedi. Tuleyha: *"Ey Müminlerin emiri, Allah'ın benim elimde şereflendirdiği ve beni onların elleriyle küçültmediği bu iki adama neden bu kadar önem veriyorsun?"* diye cevap verdi. Bunun üzerine Ömer biatı kabul edip ona *"Ey aldatıcı! Hilkâr! Kâhinliğinden ne kaldı bakalım"* diye sordu. Tuleyha bu soru karşısında mahçup olarak: *"Onlar bir çift ciğerden çıkan bir iki nefesten başka bir şey değildi"* diye mukabelede bulundu[116].

116 Belâzûrî'de (Arap. S. 101) bu cihet şöylece açıklanmıştır: "Ömer bin Hattab, Tuleyha'ya demiştir ki, sen Allah adına yalan söyledin. Sana vahiy indirildiğini iddia ettin. Tuleyha ona, Ey Emir ül-Müminin! Bu iş, küfrün fitnelerinden biriydi. İslâmiyet bunların hepsini ortadan kaldırdı. Bunun için sorumlu tutulmamalıyım. Bu cevap karşısında Ömer sustu. Bu bilgi Yâkut, Mu'cem ül-Buldan, II., S. 160-161'de de aynen vardır.

E. Tuleyha Müslüman Askeri:

Bundan sonraki askeri hayatı uzun ve metne layık olan Tuleyha, Esedlerden kurulmuş olan kuvvetlerin başında olduğu halde, *Kadisiye* savaşına katıldı. *Celûla'*ya Müslüman piyadesini sevketti. *Nihavend* zaferi onun hücum planı ile kazanıldı. Onun değerli bir savaşçı olup bin süvariye eşit sayılabileceği iddia edildiği halde, kısa süren asilik hayatı göz önünde tutulursa şef olma kabiliyetinin, şairlik, kâhinlik, hatiplik vasıfları yanında çok zayıf olduğu meydana çıkmaktadır. Esasen bunu İbn ül - Esir'in şu mühim kaydından da[117] anlamaktayız: *"Ömer bin Hattâb, Numan bin Mukarrin'e şöyle yazmıştı: Savaş işlerinde Tuleyha ile Amr bin Ma'dikerib'den istifade et. Onlara danış; fakat onlara hiçbir komutanlık verme. Her işçi kendi işini daha iyi bilir".*

Tuleyha'nın Kadisiye ve Nihavend savaşlarındaki büyük başarılarından *Vâkıdî, Vesîme* ve *Seyf* bahsetmektedirler[118]. Kadisiye savaşında Tuleyha düşman ordugâhına yalnız başına giderek bir çadırın iplerini kesip üç at kaçırdı. Takip edenleri kılıçtan geçirdi; bir adamı da esir olarak beraberinde getirdi. Nihavend savaşının İslâmlar için çok tehlikeli anlarında keşfe çıkmak vazifesi gene Tuleyha'ya verilmişti. Beni Esed'in eski peygamberi olan Tuleyha bu vazifesinden dönmekte o derece gecikmişti ki, askerler meraklanarak aralarında, "Yoksa Tuleyha gene mi dinden döndü?" diye söylenmeye başladılar. Bu sebepten Tuleyha dönünce, tekbir sedaları yükseldi. Bunu duyan Tuleyha, kendisi yokken ortaya çıkan kanaatten haberdar olup *"Tanrıya and içerim ki, aramızda din bağı olmayıp da sadece Araplık bağı olsaydı, gene şu Farslara katılmazdım"* diye cevap vermişti[119].

117 İbn ül-Esîr, Üsd ül-Gâbe, III. S. 65 Höhnerbach, a.g.e., S. 46.
118 Höhnerbach, a.g.e., 46.
119 Taberî Arap., IV., S. 240; Muir, a.g.e., S. 257.

Genel olarak onun H. 21 yılında öldüğü söylenirse de, H. 24 yılında onu 500 Müslüman askeri ile birlikte Kazvin'i savunurken görüyoruz. Böylece ölüm yılı şüpheli kalıyor. H. 21 yılı Hâlid'in, Numan bin Mukarrîr'in, Amr bin Ma'dikerib'in ölüm yılları olarak gösterilir[120].

F. Tuleyha'nın Doktrini:

Tuleyha'nın doktrini hakkında elimizde pek az bilgi var. O, bir peygamberden çok bir kâhin gibi ortaya çıkmakta ve vahiy diye söylediği sözlerden birkaçı o zamanki hadiselerle ilgili arzularını ifade etmektedir. Her kâhin gibi, kısa ve seçili konuşan Tuleyha'da hiçbir dini sistem görülmemektedir. O, günümüzde bile eşine pek çok rastlanabilen parapskikolojik kuvvetlere sahip insanlardan biridir.

Onun Cebrail yahut Zu'n-Nun adlı bir melekten aldığını iddia ettiği vahiyleri hakkında da az şey bilmekteyiz. Bunlardan birisi, yukarda açıkladığımız:

والحمام واليمام والصُّرد الصَّوَّام قد ضمن قبلكم باعوام ليبلغن ملكنا العراق والشّام

Taberi, *Kahire* 1939, c. II s. 489.

"Güvercin ve her zaman oruçlu olan kuş üzerine yemin ederek, Esedlerin Şam ve Irak topraklarını fethedeceklerine" dair olan sözleridir. İkincisi, bir gün Tuleyha:

اركبوا اعلالا واضربوا اميالا تجده بلالاً

[121]yani *"Birkaç fersah öteye giderseniz su bulursunuz"*

120 İbni Haldûn, İber, II., tekmile. S. 71; İbn ül-Esîr, Üsd ül-Gâbe, III., S. 65; Mirhond, a.g.e. II., S. 222; Muir, a.g.e., S. 256 v. öt.; Vacca, Encyclopédie de l'İslâm, IV., S. 874.

121 Eyyub Sabri, Mahmud üs-Siyer, S. 476 v.öt.

demesi ve gerçekten orada az miktarda su bulunması, birtakım Araplar'ı Tuleyha'nın peygamber olduğu inancına sevketmiştir. Zamanımızda da, nerede su veya bazı madenlerin bulunduğunu bilen genç ihtiyar birçok insanlar vardır. Üçüncü mûcize gösterişine gelince: Hâlid, Medine'den çıkıp Tuleyha'nın üzerine yöneldiği zaman Tuleyha halka *"Alınları akıtmalı, ayakları sekili atlara binen insanların kendilerine doğru geldiklerini"* haber verdi. Gönderilen öncüler, bunlara tesadüf ettiler, tarife tamamiyle uygun olduklarını gördüler. Beyhakî burada, Üyeyne'nin önceden casusları vasıtasıyla gelenler hakkında haber alıp bunu hemen Tuleyha'ya bildirdiğini ileri sürmektedir[122].

Tuleyha'nın ibadet hakkındaki tavsiyeleriyle ilgili olarak Yâkut'da şöyle bir kayda rastlıyoruz:

ان الله لا يصنع بتعفير وجوهكم و قبح ادباركم شيئاً فاذكروا

الله اعفة قياماً فانّ الرغوة فوق الصريح

Allahı ayakta zikrediniz; Allahın, yüzünüzü topraklara sürmenizle ve secde ederken aldığınız çirkin şekille ne işi var [123].

Bazı tarihçiler Tuleyha'nın peygamberliğinin, halkı namaz ve oruçtan muaf tuttuğu, zinayı da mubah kıldığı ve bunun gibi şeytani işlerde kolaylık gösterdiği için kabiledaşları tarafından kolayca kabul edildiğini kaydetmişlerdir[124].

Cahiliyye devrinde belli günlerde veya mühim teşebbüslerden önce putlarını hatırlayıp ziyaret ve onlara ibadet eden Araplar'ı, henüz pek yeni olan İslâm dininin, hergün beş

122 Beyhakî, a.g.e., S. 32 v. öt.

123 Yâkut, a.g.e., II., S. 161; Muir, a.g.e., S. 22 v. öt. Belâzûrî, Futuh, Mısır 1932, s. 106.

124 Mirhond, a.g.e., II., S. 222.

beş vakit namazı şart kılan sıkı kaidelerinden kurtaran yeni bir peygamber, sahte de olsa, bu toplum içinde kolayca taraftar kazanabilirdi. Ancak peygamberlik iddia eden bir kimsenin zinayı mubah kılacağını kabul etmek biraz güçtür. Bu itibarla yukarıdaki iddiaları ileri sürerken tarihçilerin, sahte peygamberlere karşı duymuş oldukları kızgınlıktan ötürü, objektif davranamamış olduklarını hesaba katmak yerinde olur. Kaynaklar, Esved'in meleğine olduğu gibi, Tuleyha'nın *Zu'n-Nun* adlı meleğine de şeytan demekte, olayları hakikata uygun bir şekilde anlatırken, onların sahte olduklarını belirtebilmek için, zaman zaman hakikat yolundan sapmaktadırlar. Hatta bunu bazen *Taberî* ve *Mirhond* gibi tarihçilerde bile müşahede etmek mümkündür.

Yukarıdan beri söylenenler göz önüne getirilirse *Tuleyha'*nın paien kabile şefi tipini tam bir şekilde canlandırdığı, ayrıca kâhinlik, şairlik ve savaşçılık vasıflarına da sahip olduğu için müttefikler bulduğu, fakat Üyeyne'nin Fezârilileri alıp çekilmesi yüzünden, kurmak istediği siyasi otoriteyi kuramadığı anlaşılmaktadır.

Tuleyha'nın savaşta yenilmesi üzerine, dinden dönen o civardaki *Esed, Gatafan* gibi kabilelerin mensuplarının gerektiğinden fazla vergiyi hemen *Hâlid'*e veya *Ebu Bekir'*e götürüp teslim ettiklerini görüyoruz. Ayrıca bunların vergiyi ödememiş olmayı, hasislikleriyle izah etmeleri, onların Tuleyha'ya bağlılıklarının din yoluyla olmayıp iktisadî yolla olduğunu bir kere daha göstermektedir (İbni Hubeyş, bk. Caetani, VIII. S. 312).

G. Netice:

Görülüyor ki, Tuleyha hakiki bir peygamber değildir. Eğer hakiki bir peygamber olsaydı her şeyden önce, yeniden İslâmiyet'i kabul etmez ve İslâmiyet uğrunda hayatını tehlike-

lere atmazdı. Onun çok imanlı bir Müslüman olarak İran savaşlarında nasıl fedakârlıklarda bulunduğunu biraz önce anlatmış bulunuyoruz. O, sadece Hazret-i Muhammed'in hastalanmasından ve sonra ölümünden istifade ederek Kureyş hâkimiyetinden kurtulmak ve kabile otoritesini yeniden tesis etmek, ayrıca Hazret-i Muhammed gibi başka ülkeleri (Şam ve Irak gibi) kendine bağlamak hevesinde, oldukça kuvvetli bir kabile şefi ve iyi bir asker olmaktan ileri geçememiş, siyasi bir maceraperestti. Siyasi nüfuzu gibi bildirdiğini iddia ettiği dini de tarihte hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmiştir.

3. SECÂH

İslâm tarihinde görülen ilk yalancı peygamberlerden üçüncüsü olan *Secâh,* ne *Esved* gibi önemli toprakları eline geçirmeye muvaffak olmuş bir komutan, ne de ileride göreceğimiz *Müseylime* gibi *Kureyş* hâkimiyetini tanımamak davası uğrunda hayatını fedaya razı gelmiş bir idealisttir. Fakat gene de tarihe malolmuş, ilgi çeken bir şahsiyettir; çünkü *Secâh* Arabistan gibi bir bölgede hâkimiyet yolunda ortaya atılmış *bir kadındır* ve onun hayatı *Yemâme'nin* başkanı yalancı *Müseylime'nin* hayatı ile pek sıkı bir şekilde ilgilidir.

Aslen *Mezopotamyalı* olan *Secâh,* sadece peygamberlik iddiasında bulunmakla kalmamış, mensup olduğu büyük kabilenin önemli erkeklerini, davasına iştirak ettirerek önce *Ribab'*lara ve *Medine* üzerine sefer açmak istemiş. Ribab'lar onu yenilgiye uğratınca *Yemâme* üzerine yürümüştür. Arabistan gibi bir bölgede, bir kadının bu derece kuvvet ve nüfuz elde etmesi, hatta peygamber olduğunu iddia ederek birtakım insanları, samimi bir inançla olmasa bile arkasından sürüklemesi hayretle karşılanacak bir olay gibi görünmekte ise de, tarih bize bunun daha önceki devirlerde mevcut örneklerini vermektedir: Kuzey Arabistan'da *Zebibî'*lerin ve *Şemsî'*lerin melikelerinin bulunduğunu Horsabad paralarından öğrendiğimiz gibi, *Tedmür'*deki Arap melikesi *Zenobiya* da konumuz için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Hatta bu so-

nuncusunun Roma imparatoru *Aurelianus* ile savaşacak derecede cesaret sahibi olduğu da anlatılmaktadır[125].

Secâh da diğer yalancı peygamberler gibi, peygamberlik iddiasına başlamadan önce bir kâhindi. *Mes'ûdî* (Müruc üz - Zeheb, IV., S. 199) onun Satîh, İbni Selmâ, el - Me'mun el - Hârisî ve 'Amr gibi bir kâhin olduğunu kabul ediyor.

Beni Temim gibi çok geniş bir kabileye mensup bulunan *Secâh*'ın son derece güzel ve secili sözler söylemesi ve kâhine olması kabilesi içinde ona üstün bir durum teminine yardım etmiştir. *Hazret-i Muhammed*'in ölümü haberi büyük Temim kabilesi içinde bazı rekabetlerin ve Ridde'nin doğmasına sebep olunca, Secâh bundan istifade etmek maksadiyle *Hazret-i Muhammed*'i taklid ederek, kendi peygamberliğini iddiaya başladı. Çok eski devirlerden beri Temîm kabilesi birçok kollara ayrılmış bir halde *Yemâme* ile Fırat - Dicle arasındaki meralara yayılmıştı. Bu kabilenin bazı kolları *Hıristiyanlığı* kabul etmiş olduğu halde, büyük kısmı putperest kalmayı tercih etmişlerdi.

Hudeybiye barış andlaşması ile, kurulmakta olan yeni İslâm devletinin Kureyşliler tarafından tanınması üzerine, Arap kabileleri *Hazret-i Muhammed*'e temsilci heyetleri göndermeye başlamışlardı. Hudeybiye'den beri fiili olarak tanınan bu İslâm siyasi varlığı, Mekke'nin fethedilmesi üzeri-

125 Caetani, a.g.e., VIII., S. 347. Aynı konuda İslâm tarihine daha yakın bir misal vermek gerekirse: Peygamber'in dedesi **Abdül Muttalib** Zemzem kuyusunu bulup temizleyince Kureyşliler ona **Sikaye** (Kâbede su dağıtımı işi) vazifesini kendileriyle paylaşması gerektiğini söylemişler, o ise buna rıza göstermemiş, o zaman işi bir hakeme havale etmek gerekmiş ve Kureyşliler, Suriye'de yaşayan **Sa'd-u Huzeyme** kabilesinin kâhinesini hakem olarak seçmeyi teklif etmişler; Abdül Muttalib de bu teklifi memnuniyetle kabul etmiş...

ne tam bir devlet halinde kendisini gösterince, Arabistan'ın bütün kabileleri heyetler göndererek, Medine hükümetine bağlılıklarını bildirdiler. İşte bunun için bu yıla *"Senet ül-Viifud"* denilmektedir ki, bu Hicret'in 9. yılıdır (bk. Sahih-i Buharî, Tür. ter., X., S. 400). Gene bu yılda yukarıda bahis konusu olan Beni Temim'in temsilcileri, *Hazret-i Muhammed'*e gelip İslâmiyet'i kabul ederek, kendi memleketlerine dönmüşlerdi. Buharî[126] Beni Temim'den Medine'ye gelenlerin 70-80 kişi olduklarını kaydettikten sonra, İbni İshak'a dayanarak, içlerinde eşraftan şunlar vardı diyor: *Ka'ka'a bin Ma'bed, Utârid bin Hâcib, İkra'bin Hâbis, Zibrikan bin Bedr, Amr bin el - Ehtem* (el - Ehsem diye yazılmıştır). *Hammad bin Yezid, Nuaym bin Yezid, Kays bin Âsım, Üyeyne bin Hısn.* Bunlar bir öğle sıcağında Medine'ye gelmişler ve hüşunetle: *"Ya Muhammed bize çıksana!"* diye bağırmışlardır. Bunun üzerine Kur'an'ın (XLIX., 4-5) *"Keşke sen onlara çıkıncaya kadar sabretselerdi; sana hücrelerin gerisinde bağıranlar şüphesiz akılları ermeyen kimselerdi!"* âyetinin geldiği, sonra bunların İslâmiyet'i kabul ettikleri, Peygamber'in onları affettiği ve bazı hediyelerle taltif ettiği gene Buhârî tarafından ayni sahifede bildirilmektedir.

Hazret-i Muhammed, beni Temim'in ileri gelenlerinden biraz önce adlarını yazdığımız bazılarını vergi âmili ve vali olarak kendi kabileleri üzerine tayin etmişti. Fakat 11. yılda birçok kabile şefleri Peygamber'in ölümünü, onun eserlerinin de sonu zannettiler ve vergileri topladıkları halde, teslim etmediler; yeniden halka dağıttılar. Bu arada İslâm'a sadık kalanlar da oldu. Bu iki zihniyet arasında ciddi rekabetlerin bulunması ve Secâh'ın tam bu sırada ortaya çıkması, bu rekabetlerin yer yer savaş haline inkilap etmesine sebep oldu.

126 Buharî, Tecrid-i Sarih, I., S. 400.

Bu durumu parlak bir ışık altında takip edebilmek için Temîm kabilesinin kollarını ve bunların şeflerini tanımak gerekir. Seyf'e göre[127] Temîmler dört esas kola ayrılır: 1) Sa'd bin Zeyd Menât'lar, bunlar Avf, Ebnâ, Mukais ve Butûn kollarına ayrılırlar; 2) Amr bin Temîm, bunlar da Behdâ ve Haddâm olmak üzere ikiye ayrılırlar; 3) Hanzala, bunlar Yerbu' ve Mâlik'ler diye ikiye ayrılır; 4) Ribâb, bunlar Abdu Menât ve Dabbe olmak üzere ikiye ayrılırlar. Amr ve Ribâb kabileleri İslâm'a sadık kaldılar. Mukais'lerle Butûn'un valisi olan Kays bin Âsım bir müddet tereddüt içinde bekledi. Ribâb, *Avf* ve *Ebnâ'l*arın valisi olan *Zibrikan* zekâtı Ebu Bekir'e teslim ederse, *Kays bin Asım* onun aksini yapacaktı; çünkü araları açıktı. Biri diğerinin yaptığını yapmak istemiyordu. *Zibrikan* vâdini yerine getirdi; zekât develerini *Ebu Bekir*'e teslim etti. Kays tereddüt geçirdiğinden pişman oldu. El - Alâ bin ül - Hadramî tarafından kuşatılınca zekât develeri ile birlikte onu karşıladı ve tereddüdünün sebeplerini açıkladı. Bu sırada Yerbu'ların başkanı *Mâlik bin Nüveyre* ve Mâlik'lerin başkanı *Vakî*, kabileleri ile birlikte dinden dönmüşlerdi. İşte *Benî Temîm* içinde kabilelerin bir kısmı dinden dönüp, bir kısmı tereddüt içinde fırsat bekler, rekabet ve düşmanlık hisleri içinde birbirleriyle meşgul olurlarken, *Hâris*'in kızı Secâh ansızın Mezopotamya'dan çıkageldi.

A. Secâh'ın Soyu:

Belâzûrî'de, Secâh'ın soyu iki şekilde gösterilmiştir: 1) Ümm-ü Sadır Sech bint-i Evs bin Hikk bin Usâme bin ül - Guneyz bin Yerbu'bin Hanzale bin Mâlik bin Zeyd Menât bin Temîm; 2) Secâh bint ül-Hâris bin Ukfan bin Süveyd bin Hâlid bin Usâme.

127 Taberî, Tür. ter., III., S. 117 v. öt.

*El - Vatvat'*da: Secâh bint-i Süveyd bin Halef bin Usâme bin **ül** - Anber bin Yerbu'dur.

İbni Kuteybe, Secâh'ın sadece Beni Yerbu'dan olduğunu kaydedip geçmiştir.

Mes'udî, Belâzûrî'nin verdiği ikinci şerecereyi hemen hemen tekrar etmiş, ancak Üsâme yerine bin Yerbu demiştir.

İbni Haldûn, Taglib'in batınlarından Beni Ukfan soyundan Süveyd bin ül - Hâris'in kızı olduğunu söylemiştir.

*Taberî'*ye gelince, onun Hâris bin Süveyd bin Ukfa'nın kızı olduğunu söyler[128].

Böylece Belâzûrî, Mes'ûdî ve Taberî'nin pek az farklı bir şekilde kaydettikleri, Beni Yerbu'dan olan Secâh'ın soyunu kısaca: Secâh bint ül - Hâris bin Süveyd bin Ukfan olarak tespit etmemiz gerekir.

B. Secâh'ın Peygamberlik İddiasında Bulunması ve Taraftarları:

Annesi tarafından Taglib kabilesine mensup bulunan Secâh, gene Taglib'lerin bölgesinde peygamberlik iddiasında bulunmuş ve *Nemir* kabilesinden *Ukbe bin Hilâl, Şeybanların* başında bulunan *Selil bin Kays* ile *Ziyad bin Bilâl'* i ve bu arada *Huzeyl bin Umran'*ı kendi tarafına kazanmaya muvaffak olmuştu. Bunlar arasında *Huzeyl Hıristiyan* olduğu halde kendi dinini bırakıp Secâh'ın dinine girmişti[129]. Esasen Secâh

128 Belâzûrî, Arap., S. 106; El - Vatvat, Gurer ül - Hasâis, S. 131; İbni Kuteybe, Kitâb ül - Maarif, s. 206 v. öt.; Mes'udî, et-Tenbîh. s. 247; III., S. 236; Taberî, Tür. ter., III., S. 119; İbni Haldûn, İber, II., tekmile, S. 72.

129 İbni Haldûn, İber, II., Tekmile, S. 72.

da Taglibler arasında Hıristiyan olarak yetişmişti[130] ve bu dinin inceliklerine vâkıftı. Secâh her biri kendi şef ve komutanı tarafından idare edilen kabilelerin başında olarak Mezopotamya'dan hareket edip Arabistan'a girmiş ve Ebu Bekr'e karşı savaşmak için hazırlık yapmak üzere *Hazn* denilen yerde konaklamıştı.

Secâh'ın peygamberliğini iddiaya başlaması Hazreti Muhammed'in ölümünden sonradır. *Bütün kaynaklar hatta tetkîkler, en küçük bir şüpheye yer vermeden bunu kabul ettikleri halde, Caetani sadece kendi mülahazalarını (VIII, S. 340) esas tutarak, onun Hazret-i Muhammed'in ölümünden sonra değil daha önce peygamberliğini ilan etmiş olduğunu kabul ediyor. Hatta daha da ileri giderek, Esed ve Hanife kabileleriyle rekabet olsun diye gayrimüslim Temim'lerin onu kendilerinin peygamberi ilan ettiklerini ilave ediyor.* Halbuki *Taberî (III., S. 237), İbni Haldûn (İber, II., S. 72), Ebu'l-Fereç (Agani, XVIII., S. 165), El - Vatvat (Gurer, 131), Ebu'l-Fida (I., 165), Zehebî (Tarih ül-İslâm. I., S. 356), Muir (Annal, S. 30-31),Vacca (Enc. de l'İsl. IV., 46)*gibi müellifler

130 Taberî, Arap., III., S. 240 v. öt.; Tür ter., III., S. 124; Her ne kadar Caetani (VIII., S. 344) "Secâh, Mezopotamya'dan Hicret etmemişti; o zaten Arabistanlı idi... Belâzûrî'nin sükûtu da bunu ifade ediyor" diyorsa da Belâzûrî bu hususta sükût etmemiş, bilakis "Secâh tekrar akrabalarının yanına döndü. İbni Kelbî dedi ki, Secâh Müslüman oldu Basra'ya döndü" demekle Secâh'ın daha önce Mezopotamya"dan gelmiş olduğunu açıkça ifade etmiştir. Esasen Belâzûrî vakaları çok hülasa olarak yazdığından, ondan daha tafsilatlı veya tekrarlanmış haberler beklemek doğru olamaz. Seyf, Secâh'ın Mezopotamya'dan geldiğini söylemekle hakikati ifade etmiştir. Caetani'nin iddia ettiği gibi bir Temimî olduğu için ırkdaşlarının mes'uliyetini hafifletmek maksadıyla haberleri uydurmuş değildir. Mirhond, Ravzat üs - Safa, II., S. 224; İbni Haldûn a.g.e., II., Tekmile. S. 73; Muir, a.g.e., S. 31'deki kayıtlar bu hususu teyid etmekte veya kabul etmektedirler.

Secâh'ın Peygamberden sonra ortaya çıktığını açıkça belirtmektedirler. Caetani bu iddiasını ispat için zaman meselesini öne sürmekte ve Hâlid'in Butah üzerine yani Mâlik bin Nüveyre üzerine hareketi anına kadar geçen zamanın, Secâh'ın Mezopotamya'dan Yemâme'ye gelip tekrar geri dönmesi için kâfi gelemeyeceğini yazmaktadır. Halbuki Peygamber'in ölümünden Buzaha ve Butah hareketlerinin olduğu tarihe kadar üç buçuk, dört ay kadar bir zaman geçmiştir. Bu zaman ise Secâh'ın esasen çok kısa olan savaş ve anlaşmaları için pekâlâ kâfidir. Nitekim Yemen hadiseleri sırasında Esved'in üç ay gibi kısa bir süre içinde peygamberliğini ilan ederek bütün *Yemen'i, Necran'ı Tâif* sınırına kadar güney *Arabistan'ı* eline geçirdiğini ve gene bu üç ay içinde bir suikast tertiplenerek öldürülmüş olduğunu gözönüne getirirsek, Esved gibi büyük askeri başarılar kazanamamış olan Secâh'ın kısa süren Yemâme harekâtının üç aydan çok daha az bir zamanda bile yapılmasının mümkün olduğunu kabul etmemek için mâkul bir sebep yoktur.

Secâh, Hazn'den Yerbu'ların başkanı olan *Mâlik bin Nüveyre'*ye haber gönderip bir anlaşma yapmayı teklif etti. Mâlik bin Nüveyre onun bu teklifini kabul etti. Fakat Ebu Bekir üzerine yürümekten vazgeçmesini de tavsiye etti. Zira o sırada Beni Temim'in bir kısmı Secâh'a karşı cephe almış bulunuyordu. Mâlik bin Nüveyre Secâh'ın önce bu kavimler üzerinde hâkimiyet kurması gerektiğini ileri sürdü. Secâh bu teklifi kabul etti ve Mâlik bin Nüveyre'ye: *"İstediğin gibi iş gör, ben Beni Yerbu'dan bir kadınım, neticede bir hükümranlık bahse konu olursa, bu da size ait olacaktır"*[131] dedi. Ayrıca Beni Mâlik bin Hanzala soyuna da haber yollayarak, onlarla da barış yapmak istedi ise de, bu kabilenin ileri gelenlerinden birçokları, bu arada *Utârit bin Hâcib* kaçıp

131 Taberî, Arap, III., 237 v. öt.

Beni Anber'lere sığındılar; fakat Mâlik'lerden *Vakî'*, Secâh'ın elçileriyle anlaşma yapıp, onun tarafına geçti.

C. Secâh'ın Savaşları:

Böylece *Vakî' ve Mâlik bin Nüveyre, Secâh* ile birlikte olup İslâmiyet'e sadık kalmış olan *Ribâb*'ların üzerine hücum ettiler. Çünkü *Ribâb*'lar kendilerini savunmak için coğrafî bir engele bile sahip değildiler. Mâlik bin Nüveyre, *Ribâb'* ların zor durumda kalınca *Decânî* ve *Dehânî'*ye sığınmalarına engel olmak üzere, önceden bu yerleri işgal etti. Fakat Ribâb'lar bunu haber alıp oraya gittiler. Savaş sonunda Ribâb'lar ile *Dabbe*'ler Secâh kuvvetlerine birçok zararlar verdirerek üstün geldiler. Taraftarlarından birçoklarını esir aldılar. *Ka'ka'* ve *Vakî'* de bu arada esir düşmüşlerdi. Secâh galiplerle barış yaparak, esirleri kurtardı. Mezopotamyalı askerleri ile birlikte Nebâc denilen yere hareket etti. Orada *Evs bin Huzeyme* komutasındaki *Beni Amr'* lar ile savaşa tutuştu. Bu karşılaşma sonunda da zayiat verdi ve bu defa adamlarından *Ukka* ile *Huzeyl* düşmanlarının eline esir düştüler. Secâh bu adamlarını kurtarmak için Temîmler ile uzlaşmaya mecbur kaldı ve onların topraklarını tamamen terkederek Yemâme üzerine yürümeye karar verdi. Kararını da şu sözlerle kavmine bildirdi: *"Yemâme ahalisi çok kuvvetli ve şevketlidirler.. Müseylime kuvvetlenmiştir. Siz Yemâme üzerine yürüyünüz. Güvercin yürüyüşü gibi yavaş yavaş ilerleyiniz. Bu kesin bir savaştır; bundan sonra azar işitmeyeceksiniz"* (Taberi, Tür. ter., II., 123). *El-Vatvat, Gurer iil - Hasâis*'inde (S. 131) bu konuda şöyle demektedir: Secâh bu sırada Müseylime hakkındaki rivayetleri duyunca,

عليكم باليمامة زفّو زفيف حمامة فانّها د ار ثمامه نلق مسيلمة ابن ثمامة فان كان نبيّا فى النبىّ علامة و ان كان كذاباً فلقومه النّدامة فانها عبرة ندامة لا يلحقكم بعدها ملامة

"Haydi Yemâme üzerine yürüyelim ve güvercinler gibi oraya koşalım. Orada Müseylime bin Sümâme'yi bulalım. Eğer peygamber ise işaretleri vardır. Yalancı ise kavmine pişmanlık vardır" dedi ve Yemâme'de oturan Beni Hanife üzerine yürüdü. *Wellhausen* (Skizzen, VI, S. 14). *Taberî* (Tür. ter., III., 128)'de mevcut olan bir rivayete dayanarak, Temîmlerden *Zibrikan*'ın da dinden çıkıp daha birçok kimselerle birlikte Secâh'ın yanı sıra Yemâme'ye hareket ettiğini Kelbî'ye atfen yazmakta ise de, bu rivayet *Kelbî*'nin değil, *Taberî*'de bulunan daha önceki anonim rivayetin bir devamıdır. Bu anonim rivayetlerin ise, son derece müstehcen olmaları itibariyle, ravilere kadar ulaşmalarına imkân yoktur. Wellhausen da bu rivayetlerin tamamiyle *Secâh* ve *Müseylime*'yi küçültmek maksadıyla uydurulmuş olduğunu bütün yazarlar gibi kabul etmektedir. İşte Kelbî bu anonim rivayetin sonunda, sadece bir cümlesi ile yer almakta, arkasından gelen *"Zibrikan, Utarit, Amr... Secâh'ın yanında olduğu halde memleketine döndü"* cümlesi ise Kelbî'nin bir cümlelik rivayetinden hemen önceki anonim rivayeti tamamlamaktadır. Bu itibarla, *Wellhausen*'ın dayandığı *Taberi*'deki anonim rivayete değer vermek doğru değildir. Zaten bu konuda Seyf'in rivayetini şüphe ile karşılamak mecburiyetinde kalsak bile, Vesîme (Höhnerbach, S. 50), *Kitab ür - Ridde*'sinde *Zibrikan*'ın durumunu açıklamakta ve *"ez-Zibrikan bin bedr, Peygamber onu halkının sadaka âmili yapmıştır; Ridde sırasında bu vergileri Ebu Bekr'e vermiş, o da onun vazifesini devam ettirmişti"* demektedir. O halde bu konuda *Wellhausen*'a değil *Seyf*'e hak vermek gerekmektedir. Ayrıca *Gurer ül - Hasâis'* de *Utarit* ve *Amr bin ül - Ehtem* vs. kimseler Secâh'la birlikte sayıldığı halde Zibrikan'ın adına asla tesadüf edilmemektedir.

Askerleri ile Yemâme üzerine yollanan Secâh, *Ebu'l - Ferec*'e göre (XVIII., S. 165) kabilesi mensuplarına şöyle

demişti: *"Ey sakınan müminler, dünyanın yarısı bizim yarısı Kureyşindir. Fakat Kureyş kabilesi azgın bir kavimdir*[132]*. Ey Temim kabilesi Yemâme bölgesine gidiniz. Orada bulduğunuz insanları öldürünüz ve yakıcı bir ateşle yakınız ki, orası siyah bir güvercin gibi kalsın. Bu iş (yani peygamberlik) Rebia kavimlerine verilmemiş ancak Mudar kabilelerine verilmiştir. Bu topluluk üzerine yürüyünüz. Onu dağıttıktan sonra Kureyş üzerine dönersiniz"*. Müseylime bunları duyunca canı sıkıldı. Çünkü etrafında bulunan Müslüman kabilelerin ve bunların başında bulunan kendisine rakip Sümâme bin Üsâl ve Şurahbil bin Hasene'nin Hacer'i ellerine geçirmelerinden korkuyordu. Bu yüzden Secâh'la dost olmak çarelerini aradı ve Ebu'l-Ferec'e göre[133] Secah'a şöyle bir haber yolladı: *"Ulu Tanrı sana ve bana vahiy gönderdi; biz birleşelim ve Tanrı'nın bize gönderdiğini tetkik edelim. Hakkı bilen, diğerine tâbi olsun. Böylece toplanıp benim ve senin kavminle Arapları idaremize alırız." Taberî, İbni Haldûn* ve *el - Vatvat* [134] Müseylime'nin adam göndererek Secâh'dan aman istediğini, aman verdiği takdirde yanına geleceğini bildirdiğini kaydetmişlerdir. Secâh amanı verdi. Müseylime onun yanına geldi ve *"Yeryüzünün yarısı bize aittir, adalet ile iş görselerdi kalan yarısı Kureyş'e ait olacaktı. Tanrı Kureyş'in reddettiği bu yarıyı sana bağışladı. Halbuki kabul ettiği takdirde bu pay Kureyş'in olacaktı"* dedi. Bunun üzerine Secâh, Müseylime'ye: *"Bu payı ancak doğruluktan,*

---

132 Bu rivayeti şüphe ile karşılamamız yerinde olur. Zira bütün kaynakların Müseylime'ye atfettikleri "Dünya'nın yarısı bizim, yarısı Kureyş'indir" sözünü Ebul'l-Fereç, Secâh'a maletmiştir. Buradaki ifade bizi, Secâh'ın gûya âyet olan bu sözlerinin biraz mübalağalı olduğu inancına vardırıyor (bk. Ebu'l - Ferec, Kitab ül - Agânî, VXIII., S. 165).

133 Ebu'l-Fereç, Kitab ül - Agânî, XVIII., S. 165.

134 Teberî, Tür. ter., III., S. 124; İbni Haldûn, İber, II., Tekmile S. 73; el-Vatvat, a.g.e., S. 131.

adaletten sapanlar reddederler..." diye cevap verdi. Müseylime ona: *"Tanrı kendisinin sözlerini dinleyenlerin sözlerini işitti. Ümit edenlere, hayır ümidini verdi. Rabbimiz daima kendisini sevdiren işlere dair emirler verir. Bu emirlerin yerine getirildiğini gördüğünde sizi takdis eder. Sizi korkulu hallerden uzaklaştırır. Kendisinin ceza ve mükâfatlandırma günü için sizi kurtarır. Bize azgın toplulukların ibadeti değil, hayırlı ve salih kütlelere mahsus olanların namaz ve dualarını meşru kılar ki, salih insanlar uyumadan geceleri ibadetle geçirirler..."*

سمع الله لمن سمع و اطمعه بالخير اذا طمع و لازال امره في كل ما سرّ نفسه
يجتمع رآكم ربّكم فحيّاكم ومن وحشة خلاّكم و يوم دينه انجاكم فأحياكم علينا
من صلوات معشر أبرار لا اشقيا ولافجّار يقومون اللّيل و يصومون النّهار
لربّكم الكبار ربّ الغيوم و الامطار

Kabilinden âyet diye iddia ettiği sözleri söyleyerek dostluk teklifinde bulundu ve Yemâme'nin bir yıllık mahsulünün yarısını Secâh'a vermek şartıyla barış yaptı. *Secâh,* gelecek yılın mahsulünün yarısını da almak için ısrar edince, Müseylime buna da razı oldu ve onun gelecek yılın mahsullerini götürmek için vekil bırakıp kendisinin bu yılın mahsulünden payını alıp memleketine dönmesini teklif etti. Secâh bunu kabul etti; *Hüzeyl, Ukka ve Ziyad*'ı vekil bırakarak *Mezopotamya*'ya döndü. Hâlid'in ordusunun bu sıralarda yaklaşması bunların dağılmasına sebep oldu. *Secâh* ise *Cemaat yılı*'na kadar[135] *Taglibler* arasında yaşadı[136].

135 Cemaat yılı Müslümanların bir Halife idaresinde toplandığı yıla denir. Burada Muaviye zamanı kastedilmektedir. Muaviye, Ali öldürüldükten ve Irak halkı kendisine biat ettikten sonra, birçok yerlerden birçok kimseleri başka başka yerlere ve bu arada Secâh'ı da Kûfe'ye göndermişti. Bunlar "Nevâkıl" adını almışlardı. Bk. Taberî, ter., III., S. 129.

136 Taberî, Arap., III., 239; tür. ter., 124 - 5.

Buraya kadar anlatılanlar gösteriyor ki, Müseylime rakib kabile şeflerinin ve Ebu Bekr'in, etrafını gittikçe bir ağ gibi sarmakta olduklarını gördüğünden Secâh'ı ve ordusunu barış yoluyla Yemâme'den uzaklaştırmak politikasını kendisi için en uygun çare olarak kabul etmişti.

Secâh'a gelince, büyük ümitlerle atıldığı bu maceranın, daha ilk denemelerde iyi sonuçlar vermediğini, bir yandan da *Hâlid*'in Esed'leri yenmesi üzerine adamları tarafından terkedildiğini görüp Müseylime ile anlaşmayı menfaatine en uygun hareket tarzı saymış, böylece küçük bir menfaatin temini ile yetinerek, görünüşü kurtarmak istemişti. Fakat hüküm ve nüfuzunun birkaç gün içinde mahvolduğuna iyice kanaat getirince çarçabuk ve sessizce geldiği yere dönmeye mecbur olmuştu. Bu andan, Muaviye zamanında Kûfe'ye nakledilinceye kadar geçen zaman içinde Secâh'ın ne yapmış olduğu hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur. Yukarıdan beri anlattıklarımız, *Seyf*'in bize verdiği haberlere dayanmaktadır. *Taberî*'deki anonim rivayet Secâh'ın Benî Hanîfe yanındaki macerasını başka türlü anlatır. Bu arada *Fütuh ül - Büldân, Agânî, İber, Kitab ül - Maarif, Gurer ül - Hasâis, Ravzat üs - Safa. Tarih-i Ebu'l-Fida* gibi kitaplarda da vak'a aşağı yukarı Taberî'deki anonim rivayete uygun olarak şu yolda anlatılır: Müseylime onunla buluşmak üzere deriden bir otağ kurdurur; içinde güzel kokulu bitkiler yaktırır. Kokunun çok olmasına bilhassa dikkat edilmesini emreder. Bu işler bitince Müseylime sözcüsü ile onu otağa davet eder. Secâh ona, *"Sana ne vahy edildi"* diye sorar. O da kadında cinsi duygular uyandıracak müstehcen sözleri, güya kendisine vahy edilmiş, âyetlermiş gibi söyler. Secâh bunun üzerine, onun peygamberliğini kabul eder ve kendisine de aynı şeyler vahy edildiğini bildirip Müseylime'nin kendisini kavminden istemesini teklif eder. Sonunda evlenirler. Üç gün sonra da Secâh kendi adamlarının yanına döner. Kabilesinden olanlar,

mehirsiz evlendiği için onu ayıplarlar ve Müseylime'den mehir istemeye onu zorlarlar. Secâh, tekrar Müseylime'nin yanına gider, Müseylime ona şehir kapılarını açmadan, ne istediğini sorar. Sonra Secâh'ın müezzini Şebes bin Rib'î'yi[137] çağırıp ona: *"Allah'ın resûlü Müseylime, Muhammed'in kendilerine farzettiği sabah ve yatsı namazlarını üzerinizden kaldırdı; bunu kabilelerinize bildir"* der[138]. *İbni Haldûn ve Mirhond* gibi tarihçiler bu konuda Yemâme mahsulünün bir yıllığının yarısının mehir olarak bu sırada verilmiş olduğunu kabul ederler (İbni Haldûn, II. S. 73, Mirhond, II., 224/5).

Secâh böylece komutanlarına vâdettiği büyük menfaatleri temin edememiş olarak geldiği yere dönmeye koyulunca, ona uyanlardan birçokları pişman olup kendisini terkettiler. Kaynaklar bu münasebetle yazılan şiirlerden bilhassa bir tanesini naklederler ki, o da *"Bizim peygamberimiz kadın olup biz onun etrafında tavaf ediyoruz. Başka kimselerin peygamberleri ise erkekdirler"* mısralarıdır[139]. Gene, Hakîm bin Kelbî'ye atfedilen bir şiirde *"Sizi doğru ve sabit bir dini kabule çağırdılar; siz onu bırakarak, sihir ve efsaneler defterine yazılmış, hüküm ve amelde kalmış sözlere inandınız"* denilmektedir.

---

137 Belâzûrî, Arap., S. 106'da, İbni Kelbî, Secâh'ın müezzininin el - Cenebe bin Havt Riyâhî olduğunu fakat diğerlerine göre Şebes bin Rib'î olduğunu söyler; Mirhond, a.g.e., II., S. 224 öt'de Şebes bin Rıb'îdir der; İbni, Kuteybe, Kitab ül - Maarif. S. 206/7'de Zahîr İbni' Amr diye kaydeder.

138 Agânî, XVIII. S. 165'de Müseylime'nin yalnız ikindi namazını kaldırdığını, bunun için şimdiye kadar (Ebu'l-Fereç zamanına kadar) ikindi namazını çölde kılmadıklarını, Temimlerin: "Bu bizim kızımızın mehridir onu geri vermeyiz" dediklerini kaydetmiştir.

139 Taberî (Tür. ter., III., S. 128) bu mısraları Utarit bin Hâcib'e, el - Vatvat (a.g.e., S. 131 v. öt.) ise Kays bin Âsım'a maletmektedir.

Pişmanlık çok geçmeden bütün Temimlerde kendisini gösterdi. Mâlik'lerin başkanı bulunan Vakî' bin Mâlik zaman kaybetmeden İslâmiyet'e döndü. Halbuki Yarbu'ların başında bulunan Mâlik bin Nüveyre biraz gecikmiş olmasının cezasını hayatıyla ödedi.

D. Secâh'ın Müslüman Oluşu:

Secâh Mezopotamya'ya, Basra'ya, döndükten sonra nelerle meşgul oldu bilmiyoruz. Kaynaklar onun, Muaviye'nin üstünlük elde ettiği yıllara kadar nasıl yaşadığı hakkında bir bilgi vermediklerinden, Secâh'ın bu yıllar arasındaki hayatı büsbütün karanlıklar içinde kalmıştır.

Muaviye, Irak halkı kendisine biat ettikten sonra birçok aileleri olduğu gibi *Secâh* ve adamlarını da bulundukları yerden başka tarafa, *Kûfe*'ye nakletmiştir. İşte bu sırada Secâh'ın Müslümanlığı kabul ettiğini, hem de iyi bir Müslüman olduğunu bütün tarihler ittifakla yazmaktadırlar. Fakat bazı kaynaklar onun, *Kûfe*'de değil *Basra*'da Müslüman olup gene orada Müslüman olarak öldüğünü açıklarlar[140]. Onbirinci yılın ortalarında meydana çıktığı kesin olarak belli olmakla beraber ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak Hicri 41'den önce ölmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

E. Secâh'ın Doktrini:

Secâh'ın kendisine tâbi olanlara oruç, namaz, zekât veya sadakayı emretmiş olduğu ancak domuz eti yemeyi de mubâh kıldığı iddia olunmaktadır[141]. Onun, *Hıristiyanlığı* pek iyi

140 Belâzûrî (Arap., S. 106). Basra valisi Cündub Fezârî'nin, Secâh'ın namazını kıldığını söyler.

141 Mirhond, Ravzat üs - Safa, II., S. 223.

bildiği ve büyük kısmı *Müslümanlıktan* dönmüş olan *Temimlere* dayandığı gözönünde tutulursa, peygamberlik iddialarını, bu iki büyük dinden aldığı ilhamlarla beslemiş olduğu tahmin olunabilir. Onun vahiy adı altında yukarıda bahsettiğimiz sözleri, taraftarlarını savaşa katılmaya sevketmek ve menfaatler elde etmek için verilmiş komutanca emirlerden ibarettir.

Secâh'ın kurmak istediği dinden zamanımıza kadar gelmiş bir kalıntı yoktur. Ancak eğer Secâh gerçekten *Müseylime* ile evlenmiş ise ve mehir verme meselesi doğru ise, o takdirde *Ebu'l-Ferec*'in yaşadığı H. 508 - 597 yıllarında Temimler'in Müslüman oldukları halde ikindi namazını kılmamış olduklarını Secâh'ın kurmak istediği mezhebin bir kalıntısı olarak kabul etmek gerekir (Agânî, XVIII., S. 165; el - Vatvat, Gurer ül - Hasâis, 131). Fakat Secâh'ın istila maksadı ile gittiği Yemâme'den bir miktarcık mahsul ve hediye ile dönerken, esasen tatmin edilmemiş olan kavminin önünde, üç gün gibi kısa bir süre için evlenmeyi göze alması, peygamberlik iddiasında bulunan bir kadın hakkında pek makul görünmemektedir. Seyf'den başka bu konuda yazı yazmış olan hemen bütün İslâm tarihçilerinin kabul ettikleri Secâh - Müseylime evlenmesini gene de şüphe ile karşılamak mecburiyetindeyiz. Bizi buna yönelten başlıca sebep *Taberî* ve *Ebu'l-Ferec*'deki asılsız ve hayasız rivayetin gittikçe hafifleyerek *Mirhond, Ebu'l-Fida* ve diğer tarihçiler tarafından nakledilmiş olmasıdır. Hiç şüphe yok ki, bu derece müstehçen bir konuşma başkalarının yanında cereyan edemez ve başkalarına anlatılamazdı. O halde bunu hangi râvi kimden alarak nakletti? Bu, belli olmamıştır. Taberî her rivayetin sahibini yazdığı halde, burada hiçbir isim kaydetmemiş *"bu konuda başkaları şunları söyler"* diyerek ihtimal ki, İslâmiyet'in düşmanı olan bu iki insana karşı, sırf İslâmî bir gayret güderlikle uydurulan ve ağızdan ağıza yayılmış olduğu muhakkak olan halk şayialarını kitabına almıştır.

Secâh - Müseylime evlenmesi kendi tabileri arasında Secâh'ın prestijini kaybetmesi bakımından da bize imkânsız görünüyor[142]. Şayet böyle bir evlenme vâki olmuşsa bu, sırf politik mecburiyetlerden doğmuştur. Müseylime İslâmlara karşı bir müttefik bulmak ümidiyle onunla evlenmiş olabilir; fakat Secâh'ın kurmak istediği dini, Müseylime'ninki ile birleştirmesi, sonra onun peygamberliğini tanıyıp ona tâbi olduğunu ilan etmesi[143] sabah ve yatsı namazlarının kaldırılmasına baş eğmesi gibi rivayetler, kabul edilmesi pek güç olan âdeta çocukça iddialardır. Seyf'in bu konulardaki sükûtunu onun, Temimi olması dolayısıyla, Wellhausen ve Caetani'nin iddia ettikleri gibi taraf tutma gayreti diye vasıflandırmamız ne dereceye kadar doğru olur bunu cevaplandırmak pek güçtür.

F. Netice:

Hemen söyleyelim ki, Secâh da Esved ve Tuleyha gibi hakiki bir peygamber olmaktan çok uzak olup sadece bir kâhine idi ve Hazret-i Muhammed'in ölümünden sonra Te-

142 Her ne kadar bu konuda tek seyahatname alan Palgrave'in seya hatnamesi, Müseylime ile Secâh'ın doktrin birliğinden bahsederek, bunu evlilik birliğinin kuvvetlendirmiş olduğunu, fakat Müsyelime'nin öldürülmesinden sonra "Yemen peygamberi olan Secâh'ın irtidad yolundaki ittifakı unutturmak için sadık bir mümin Müslüman ile evlendiğini" yazıyorsa da, bunlar tamamen asılsızdır. Palgrave daha Secâh'ın nereden geldiğini ve hangi kabileye mensup olduğunu bile bilmemekte; onu daima Yemen'den gelmiş bir peygamber olarak göstermektedir.

143 Belâzûrî, Fütuh, Arap., S. 106; Ebu'l-Ferec, Agânî, XVIII., S. 165 ve İbni Haldûn, İber, II., Tekmile,. s. 73'e göre Müseylime ve Secâh dinlerini birleştirdiler. Secâh, Müseylime'nin peygamberliğini kabul etti. Müseylime sabah ve yatsı namazlarını Temimler üzerinden kaldırdı. Her iki taraf kavimlerini topladılar. Secâh onlara: "Müseylime kendisine indirilen vahiyleri bana okudu, onu doğru buldum ve ona tâbî oldum" dedi.

mimler arasında çıkan karışıklıktan ve irtidadtan faydalanmak istemişti. Fakat alelâde bir kadın değil, dini bilgilere sahip şair, hüküm ve emretme kabiliyeti gibi birçok meziyetleri bulunan haris bir kadındı. Fakat İslâmiyet bakımından onun hareketleri, ne Esved ve Tuleyha, ne de ileride göreceğimiz Müseylime gibi tehditkâr olamamıştır. O, kuvvetli bir rüzgâr gibi kuzey - doğudan Arap Yarımadası'na esmiş, fakat Müslüman Ribab ve Amr'lar kayalığına çarparak kuvvetini kaybetmiş, Yemâme'de Hacer ve Hadikat ür-Rahman surlarına ulaştığı zaman, dini ve siyasi kuvvet ve hüviyetini büsbütün kaybetmişti.

Secâh'ın sonradan İslâmiyet'i kabul etmesi, onun hakiki bir peygamber olmadığının en büyük delilidir. O, sadece Hazret-i Muhammed'i kendisine örnek tutarak iktidar sahibi olmaya çalışan iktidar heveslisi bir kadındı.

İslâm dininin ve Halifelerin geniş müsamahası Tuleyha gibi Secâh'ın da hayatını bağışlamış ve bu suretle belki de din uğrunda ölenler hakkında sonradan halk arasında çıkan ve bazen tehlikeli durumlar yaratan inanışların doğması ihtimali önlenmiştir.

4. MÜSEYLİMET ÜL-KEZZÂB

Bir gün *Hazret-i Muhammed* mimbere çıkarak, halka şöyle hitap etti: *"Ey nas! Ben Kadir gecesi bir rüya görmüş ve sonra onu unutmuştum. Rüyamda kollarımda iki altın bilezik gördüm, bu ikisinden nefret ettim, onlara üfürdüm, onlar da uçup kayboldular. Ben bu iki bileziği Yemen'de ve Yemâme'de çıkan bu iki yalancı ile yorumladım"* (İbni İshak, İbni Hişam, IV., S. 246). İşte Hazret-i Muhammed'in rüyasını yorumlarken bahsettiği, Yemâme'de çıkan yalancı, Yemâme'-ye hükmeden ve peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'dir.

Necid alçak yaylasının güneydoğusunda ve *Bahrenyn*'in batısında bulunan *Yemâme* toprakları *Hanife* kabilesinin elinde idi. Hanifeliler ziraate pek elverişli olan topraklarında elde ettikleri ürünleri satarak geçimlerini rahatça sağlayabiliyorlardı.

A. Hanife Kabilesi ve Dini:

Büyük *Bekir bin Vâil* kabilesinin bir kolu olan Hanifeliler, topraklarının verimliliği bakımından diğer memleketler için, bilhassa tahıla muhtaç bulunan *Hicazlılar* için en önemli bir kabile idi. Hicretin 6 - 7. yıllarında Hanife kabilesinin başkanının, *İbni Sa'd, İbni Hişam* ve *Taberî*'nin bize bildirdiklerinden *Hevze bin Ali* olduğu anlaşılmaktadır.

Hevze bin Ali, İran yoluyla gelen Hıristiyanlığı kabul etmiş görünüyorsa da Hanife kabilesinin bu yolda onu ne de-

receye kadar takip ettiği pek aşikâr değildir. Diğer Arap kabileleri gibi İslâmiyet çıkıncaya kadar putperest olarak yaşayan bu kabilenin pek az bir kısmının Hevze ile birlikte Hıristiyanlığı kabul etmiş olması muhtemel ise de,[144] Hicretin 7. yılından sonra Hazret-i Muhammed'in Hanifelileri İslâmiyet'e daveti üzerine, yüksek tabakadan birçokları gibi aşağı sınıf halktan da birçoklarının Müslüman olduğunu en eski ve tarafsız kaynaklardan anlamaktayız. Her ne kadar *Caetani* Hanife kabilesinin ve onun son başkanı Müseylime'nin Hıristiyan olduğunu savunmakta ise de (Caetani, IX., S. 7. v. öt), bu iddiasında pek haklı olmadığını, Hazret-i Muhammed'in Hıristiyanlara karşı gösterdiği müsamaha ile ispat etmek mümkündür. Gerçekten Hazret-i Muhammed *Ehl-i kitap* sayılmaması gereken Mecûsîleri bile vergiye bağlamak şartıyla serbestilerini tanımış hatta kendi zamanında onun bu hareketi dedikodu konusu teşkil etmekten geri kalmamıştı. Eğer Beni Hanife büyük bir çoğunlukla Hıristiyan olmuş olsaydı, *Hazret-i Muhammed* Müseylime'yi bir Hıristiyan reformisti gibi kabul edip Hanifelilerin vicdan hürriyetlerini tanırdı. Eğer Müseylime ve Beni Hanife tamamiyle Hıristiyan olsa idiler, o zaman Müseylime'nin yeni bir din ortaya koyarak İslâm topraklarından ayrı bir teşekkül olarak kalmayı istemesine lüzum yoktu; zira *Hazret-i Muhammed ,Tebük* seferinden sonra birçok Hıristiyan heyetleri kabul etmiş ve onların cizye vermeyi taahhüt etmeleri üzerine kendileri ile

144 İbni Sâ'd (Siret, Wellhausen tercüme ve yayını, Skizzen, IV. S. 115) el-Medainî'den naklen, "kendisini Medine'de ziyaret eden Beni Hanife heyetinin ileri gelenlerine abdest suyundan artanı verdi ve onlara yerlerine gittikleri vakit, kilisenizi yıkınız (kiliselerinizi değil) arsasına bu sudan saçınız, yerine bir cami yapınız. Bunu yaptılar. Müezzin Talk bin Ali oldu" demekte olduğuna göre, buralarda Hıristiyanlığın mevcut bulunduğu fakat ancak bir tek kiliseye sahip olacak derecede az ve sathî olduğu ileri sürülebilir.

anlaşmalar yapmıştı. Margoliouth ve Muir de Beni Hanife'nin Hıristiyanlığını kabul etmemektedirler (Margoliouth, JRAS, 1903, S. 486; Muir, Annal, S. 38).

Beni Hanife'nin Müslümanlığına gelince: Gene İbni Sâ'd[145], Beni Hanife'den Medine'ye gönderilmiş olan elçilerin on kişi kadar olup aralarında *er - Rehhâl bin Unfuva, Seleme bin Hanzele es - Suheymî* ve *Talk bin Ali, Humran bin Câbir* ve *Mesleme bin Habib* (veya Hayyib) vs. bulunduğunu, bunların Remle'lerin evinde misafir kaldıklarını, sonra camie gelip hakikata şahadet ettiklerini yazmakta, fakat bu sırada Müseylime'nin at ve develere bekçilik ettiğini kaydetmektedir. Daha buna benzer şurada burada rastlanan birçok kayıtlar vardır ki, önemli birçok şahısların Peygamber'i ziyaret edip İslâm'ı kabul ettiklerini bildirmektedir. Konumuzun sonlarına doğru bunların adlarını kaynak göstererek belirteceğiz. Muir'in de kabul ettiği gibi (S. 38) kısmen putperest kısmen Hıristiyan olan Beni Hanife, Hazret-i Muhammed'e boyun eğmişti. Fakat İslâmiyet'i kabul etmeyen bir kısım halk sonradan peygamberliğini iddia eden Müseylime'nin etrafında toplanmaktan da geri kalmadı. Öyle anlaşılıyor ki, *Hevze* zamanında *Hanife* kabilesi iki kuvvetli idarecinin hâkimiyet yolundaki rekabetleri yüzünden tamamiyle birbirine zıt iki varlık haline gelmişti. Bu rakiplerden birisi Sümâme bin Üsâl, diğeri Hevze bin Ali idi.

İbni Sa'd ve Belâzûrî'nin anlattıklarına göre[146], Hicret'in 6-7. yıllarında Peygamber muhtelif hükümdarlara mektup

145 İbni Hişam, es - Siret ün - Nebeviyye, IV., S. 279'da "Peygamber'in elçisi *Âmir bin Luey* oğullarından Sâlit bin Amr'ı Yemâme melikleri Sümâme bin Üsâl ile Hevze bin Ali'ye yolladı" demekle, Hanifelerin iki hükümdarı olduğunu ifade etmektedir. Halbuki İbni Sâ'd, Tabakat I., 2., S. 18'de Peygamber'in Sâlit bin Amr'ı sadece Hevze bin Ali'yi İslâm'a davet için yolladığını yazmaktadır.

146 İbni Sâ'd, Tabakat, I., 2., S. 18; Belâzûrî, Fütuh, Arap., S. 94; Belâzûrî, Türk., S. 142 v. öt.

yazdığı sırada Yemâme başkanı Hevze bin Ali'ye ve Yemâme halkına *Sâlît bin Amr ül - Âmiri* eliyle bir mektup göndererek, onları *Müslüman* olmaya davet etmişti[147]. *Hevze* misafiri kabul edip hediyeler verdi ve Peygamber'e şöyle bir cevap yazdı: *"Senin davet ettiğin şey çok iyi ve güzeldir. Ben kavmimin şair ve hatibiyim. Araplar benim mevkiimi takdir ederler; bunun için sen bana bu işte pay ver sana tâbi olurum."* Hevze mektupla birlikte giyinmesi için Sâlit'e Hacer kumaşlarından elbiseler de verdi. Sâlit Peygamber'e onun mektubunu ulaştırdığı vakir, Peygamber *"küçük bir menfaat bile istese vermem, o yok olacak"* dedi (İbni Sâ'd, II, 1., S. 18)[148].

Bir müddet sonra, Hicretin 8. yılında Hevze öldü. Onun yerine Müseylime Beni Hanife'nin hükümdarlığını eline geçirdi.

B. Müseylime'nin Soyu

İbni Kuteybe'ye göre (Kitab ül-Maarif, S. 206 - 7) Müsylime'nin babası Beni *Hanife*'den *Habib*, dedesi *Lüceym* künyesi *Ebu Sumâme*'dir. Belâzûrî onun Sumâme yahut *Sümâle bin Kesir bin Habib bin Sümâme bin Üsâl bin Habib bin Hanife bin 'Icl* olduğunu kaydetmektedir. İbni Hişam'da *Müseylime bin Sümâme ve künyesi Ebu Sümâme* kaydı vardır. Diyarbekrî (Tarih-i Hâmis, II., S. 174) ise onun dedesinin *Hârun*, lakabının *Ebu Sümâme* olduğunu yazmaktadır.

---

147 Belâzûrî ise (Fütuh, arap., S. 94), Peygamber bu mektubu Sâbit bin Kays bin ül-Ensârî'ye yazdırmış ve el - Hazrecî eliye, yollamıştır diye kaydetmiştir.

148 Belâzûrî, Fütuh, Arap., S. 94'de Hevze'nin Hazret-i Peygamber'e, içinde er-Reccâl bin Unfuva, Mücca'a bin Mürrâre ve Müseylime bin Habib'in bulunduğu bir heyet yolladığı ve bu arada Müseylime'nin de Hevze'ninkine bezeyen teklifler yaptığını yazmaktadır.

C. Müseylime'nin, Hanifelilerin Emirliğini Elde Etmesi:

Yemâme'nin hâkimi olup 8. yılda ölmüş olan *Hevze'*nin yerine, nasıl olup da Müseylime'nin geçtiğini kaynaklardan öğrenmek imkânsızdır. Fakat Müseylime'nin şahsiyeti araştırıldığı zaman onun birçok meziyetlerle birlikte, kabilesinin en ileri gelen bir şahsiyeti olduğu görülür. Böylece de onun Hevze'nin yerini almakta güçlük çekmediği kolayca tahmin edilebilir.

149 Buharî, Tecrid-i Sarih, X., S. 407 v. öt. (Ebu Hüreyre'den) ve Diyarbekrî, tarih-i Hâmis, II., S. 3'e göre Hazret-i Peygamber, Necid taraflarına bir süvarî birliği yollamıştı. Bu adamlar Sümâme adında birini esir alıp getirmişler, sonra Medine'de mescidin direklerine bağlamışlardı.Sümâme üç gün burada kaldıktan sonra Peygamber ona, gönlünden ne geçiriyorsun mealinde bir soru sormuştu. O ise, "hayır var, ümit var, çünkü sen zulmetmezsin, affedersin", cevabın da bulunmuştu. Peygamber kendisini affetti. Bunun üzerine Sümâme yıkanıp geldi ve "Allahtan başka Allah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna tanıklık ederim" dedi. Gene gitmekte olduğu Umre haccını yerine getirmek için Mekke'ye vardı. Mekke'lilerden bazıları onun yeni dine girişini sitemle karşıladılar. Sümâme kızarak "Peygamber Muhammed izin vermedikçe size Yemâme'den bir tahıl danesi gelmeyecektir" diye onları tehdit etmişti. Sumâme dediğini yaptı. Yemâme'den bir tahıl danesi gelmeyecektir" diye onları tehdit etmişti. Sumâme dediğini yaptı. Hakikaten Mekke'ye yiyecek tahıl yollamadı. Mekke'liler Hazret-i Muhammed'e bir mektupla müracaata mecbur kalıp, "Sen merhameti ve akrabalığa saygıyı telkin ve emredersin" diyerek, gıda maddelerinin gönderilmesi hususundaki müsaadelerini rica ettiler. Hazret-i Muhammed de bir mektupla Sümâme'ye tahıl göndermesini emretti. İbni Sâ'd (Tabakat, V. S. 401)'da ise aynı olayın baş tarafı biraz değişik bir şekilde anlatılmıştır: "Peygamber. Sümâme'nin yanına gelmiş; Sümame Peygamber'i öldürmek istemişse de onun amcası buna engel olmuştur. İşte bu yüzden Sümâme'nin kanı helâl kılınmıştı. Sümâme, Umre yapmak için Medine'ye yaklaştığı zaman, Peygamber'in adamları onu yakalayıp hiçbir akde bakmadan Peygamberin yanına getirdiler... Peygamber onun af talebini kabul edip serbest bırakınca, o müslüman oldu ve Müseylime çıkıp da peygamberlik iddia edince onlara kıymetli vaızlarda bulundu....."

Müseylime'nin Yemâme amirliği ile birlikte büyük bir gaileyi de üzerine almış olduğu muhakkaktır. Bu da Hanife kabilesinin önemli bir kısmına hükmeden ve İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan Sümâme'nin rekabetidir[149]. Sümâme Mekke'nin fethinden epeyi önce Müslüman olmuş ve Hanifelilerden İslâmiyet'i kabul edenler onun etrafında toplandığından kuvveti artmıştı. Ayrıca Medine hükümeti de Müslüman olması dolayısıyla Sümame'nin tabii bir müttefiki sayılıyordu. Bu durum karşısında şair, hatip ve kâhin olan Müseylime zengin topraklara ve nüfus çokluğuna sahip bulunan Yemâme'yi *Hazret-i Muhammed*'in her gün biraz daha artan nüfuzu altına girmekten kurtarabilmek amacıyla kendisinin de *Hazret-i Muhammed* gibi yeni bir dinin müjdecisi olduğunu ilan etti ve*Kur'ana* nazîreler söylemeye başladı.

D. Müseylime'nin Medine'yi Ziyaret Edip Etmediği Meselesi ve Peygamberlik İddiası:

En güvenilir kaynaklarımız arasında bulunan *Buharî, Vâkîdî* ve *İbni Abbas,* Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'i bir heyetle birlikte ziyaret etmiş olduğunu iddia emektedirler. Müseylime bu ziyareti, Arap Yarımadası'nın merkezileşmekte olan idaresinin Hazreti Muhammed'den sonra kendisine intikalini istemek üzere tertip etmiş ve şöyle demiştir: *"Eğer Muhammed kendinden sonra beni halef tayin ederse, kendisine tâbi olurum"*. Hazret-i Muhammed ise o sırada elinde bulunan hurma dalını göstererek: *"Elimde bulunan şu dal parçasını istesen, onu bile sana vermem. Sen de Allah'ın hakkındaki hüküm ve nüfuzunu tecavüz edemezsin. Eğer sen bana ve hakka muhalefet edersen, Allah seni muhakkak helâk eder ve ben muhakkak sanırım ki, sen onda gördüğüm eşkâle göre, bana gösterilen kişisin"*[150]. İbni Hişam bu hususta daha

150 Buharî, Tecrid-i Sarih, X., S. 410'da İbni Abbas, bu son cümlenin manasını Ebu Hüreyre'den sorar ve ondan bununla Peygamber'in baş tarafa aldığımız, rüyasını ima etmek istediği cevabını alır.

geniş bilgi vermekte ve Müseylime'nin Ensâr'dan, Neccar oğullarından, Hâris'in kızının (Hâris'in kızı Müseylime'nin karısı idi. Buharî III., S. 52) evinde misafir edildiğini, Hanifelilerin onu bir örtü ile örtüp Peygamber'in yanına getirdiklerini, yukarıda bahsettiğimiz rivayetlere ilave etmektedir. Gene İbni İshak (İbni Hişam. IV., S. 222) bu rivayetin başka bir şeklini dinlemiş olduğunu nakleder: "Beni Hanife mensupları Peygamber'in huzuruna gelmişler, ama Müseylime'yi at ve develerin yanına bırakmışlar; bu heyet İslâmiyet'i kabul edip arkadaşlarının (yani Müseylime'nin) durumunun ne olacağını sorduklarında, Hazret-i Muhammed onlara, bekçilik edenin durumunun beraber gelenlerinkinden aşağı olmadığını bildirmiş[151], fakat Allah'ın düşmanı Müseylime Yemâme'ye gidince bu sözü menfaatlerine hizmet edecek bir şekilde değiştirerek, ben onunla peygamberlik işinde ortak edildim diye iddialara koyulmuş[152],

Medainî'nin aynı konudaki rivayetini nakleden İbni Sa'd (Siret, S. 115) da dahil, *Müseylime'*nin *Medine'*yi ziyaret ettiğini diğer birçok kaynaklar yazmaktadırlar. Gene bu eserler, *Hanife* heyetinden olan ve Müslümanlığı kabul edip *Bakara* sûresini öğrenmiş bulunan *er-Reccâl'i*n Müseylime'ye yol gösterdiği ve Hazret-i Muhammed'in Müseylime'yi kendisine ortak ettiği yolunda yalan şehadette bulunduğunu bildirmektedirler. Ayrıca *Belâzûrî* (Tür. ter. III., S. 142) ve *İbni Sa'd* (Tabakat, II., S. 37) başta olmak üzere gene bu kaynaklar *Hazret-i Peygamber'in bir mektup yazarak ed-Damerî* vasıtasıyla *Müseylime'*yi Müslüman olmaya davet ettiğini, sonra Müseylime'nin bu mektupa cevap yazdığını da açıkla-

151 Taberî, Tür. ter., II., 2., S. 838 v. öt'de Hazret-i Muhammed gelen heyete bağışlarda bulundu. Bu arada Müseylime'nin payını da verdi, denilmektedir.

152 İbni Hişam, Siret, IV., S. 222; Buharî, Sahih, III., S. 52; Buharî, Tecrid-i Sarih, X., S. 410; Belâzûrî, Fütuh, Arap., S. 97.

maktadırlar. İbni Hişam, Belâzûrî, Taberî, Beyhakî, el - Vatvat, gibi tarihçiler bu mektubun *Hicret'in 10. yılında* yazıldığını kayd ve kabul etmişlerdir[153]. Pek önemsiz farklarla hepsinde tekrar edilen mektubun metni aşağı yukarı şöyledir: *"Tanrı Elçisi Müseylime'den, Tanrı Elçisi Muhammed'e mektuptur. Sana esenlikler dilerim; ben peygamberlikte sana ortak edildim. Yer yüzünün yarısı bize, yarısı Kureyş'e aittir. Fakat Kureyşliler insaf ve adaletle hareket etmezler".* Müseylime bu mektubu *Amr bin Cârud*'a yazdırıp müezzini *Nevvâha*'nın oğlu *Ubâde bin Hâris* ile göndermiştir. Peygamber bu mektubu okuyunca, elçilere: *"Siz bu mesele hakkında ne düşünüyorsunuz?"* diye sormuş. Onlar da, *"Biz de aynı fikirdeyiz"* diye cevap verince, Hazret-i Peygamber *"Elçilerin öldürülmesi caiz olsaydı, başınızı keserdim"* diye cevap verip (Belâzûrî aynı S.) Müseylime'ye şöyle bir mektup yazdırmıştır: *"Bu, Tanrı Elçisi Muhammed'in yalancı Müseylime'ye mektubudur. Tanrı'ya hamd-ü senadan sonra; yalan ve iftara dolu mektubunuz bana geldi. Yeryüzü Yüce Tanrı'nındır. O, kullarından istediği kimseleri, yeryüzüne vâris kılar. Tanrı'nın bağışlayacağı iyi sonuç kendisinden sakınanlar içindir. Selam doğru yolda olanlara olsun*[154]. İbni İshak, bu mektubun Hicri 10. yılın sonunda yazıldığını ileri sürerken, bizzat Taberî, Müseylime ve emsali gibi peygamberlik iddialarında bulunan kimselerin, Hazret-i Muhammed'in veda haccından sonraki hastalığı sırasında ortaya çıktıklarını ilave etmektedir. Fakat Peygamber hasta olduğu halde, bu yalancı peygamberlerle mücadeleden geri durmamış

153 İbni Hişam, Siret, IV., S. 246; İbni Sâ' d, Tabakat, I., 2., S. 25 v. öt. ve II., S. 37; Belâzûrî, a.g.e., Tür ter. S. 143 v. öt.; Taberî'tür ter., II., 2., S. 852; Beyhakî, a.g.e., S. 32 v. öt.; el-Vatvat, Gurer, S. 131; Mirhond, Ravza, II., S. 224; Eyyüb Sabri, Malımud üs-Siyer, S. 472.

154 İbni Sâ'd, a.g.e., II, S. 37'ye göre Peygamber bu mektubu Zübeyr bin Avâm'ın kardeşi Sâib bin Avvâm ile göndermiştir.

(bk. yk. Esved ve Tuleyha konularına), hatta bu münasebetle *Furat bin Hayyân ül - Iclî*'yi aynı maksatla Yemâme'deki Müslümanların başkanı bulunan *Sümâme bin Üsâl'e* yollamıştı (Taberî, Tür. ter., II., 2., S. 918).

Eski ve yeni tarihçilerden bazıları Müseylime'nin peygamberlik iddiasına başlamadan önce Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul etmiş olduğunu kaydetmekte iseler de[155] büyük bir kabilenin başkanı ve çok önemli bir askeri kuvvetin de komutanı bulunan Müseylime'nin *Medine*'ye gelip önce Müslüman olması, sonra Medine'ye boyun eğmemek için bütün gücü ile savaşması, kabilesi ile birlikte kanının son damlasını bu uğurda harcaması, bizi bu iddiaları şüphe ile karşılamaya sevketmektedir. *Müseylime*'nin Beni Hanife'ye hâkim olduktan sonra değil de *Hevze*'nin başkanlığı sırasında, Hanife heyetine dahil üyelerden biri olarak, *Medine*'ye gelmiş olduğunu kabul etsek bile, onun *Müslüman* olduğunu ispat etmemiz gene güçtür. Zira kaynaklar açıktan açığa onun İslâmiyet'i kabul etmiş olduğunu söylememektedirler; onu ya bir örtü altında *Hazret-i Muhammed*'e getirilmiş, yahut develeri beklediği için Müslüman olan *Hanife* heyetinin içinde bulunamamış gösterirler. *İbni İshak* ve *Medâinî*'ye dayanan rivayetler onun Peygamber'le olan konuşmasından sonra Müslümanlığı kabul ettiğini açıkça söyleyememektedirler. Fakat daha sonraki tarihçiler (İbni Haldûn, İber, II., 2., S. 74; Ebu'l-Fida, Tarih, I., S. 163-6; Mahmut Esat, Tarih-i din-i İslâm, IV., S. 548; Dinet et Sliman ben İbrahim, La vie de Muhammed, S. 255) onu dinden dönmüş, Tanrı düşmanı diye tavsif etmişlerdir. Şayet Müseylime'nin bir heyetle birlikte Hazret-i Muhammed'i ziyaret ettiği doğru ise bu ziyaret sa-

155 E. Dinet et Sliman ben İbrahim, La vie de Muhammed, 4. bası, Paris 1947, S. 255; Ebu'l-Fida, a.g.e. I., S. 163-6; Mahmud Esad, Tarih-i Din-i İslâm, V., S. 548.

mimi bir şekilde İslâmiyet'i kabul etmek için değil, aksine Hazret-i Muhammed'den sonra hâkimiyetin Beni Hanife'ye intikalini temin etmek maksadıyla yapılmış olmalıdır. Hazret-i Muhammed bunu hiddet ve şiddet ile reddedince, Müseylime yavaş yavaş İslâmiyet'in Yemâme'ye tesir etmekte olduğunu gördüğünden memleketini bu tesirden kurtarmak için iki çareye başvurmak gerektiğini anladı. Bunlardan birisi dini bir yol açmak ve İslâmiyet'in Yemâme'de yayılmasını önlemek; ikincisi ve son çare ise savaş yoluyla Kureyş ve Ensâra karşı koymaktı. İşte böylece Peygamber'den red cevabı alan Müseylime, Hazret-i Muhammed'i örnek tutarak, Yemâme'de peygamberliğini ilan etti ve güya âyet olan birtakım sözleri sıraladı. Şairlik ve hatiplik gibi meziyetleri yanında kâhinlik vasfı da bu vadide ona yardım olmuştu.

E. Müseylime'nin Portresi ve Hokkabazlığı:

Kısa boylu, çok sarı benizli, basık ve kalkık burunlu[156] olan Müseylime'nin neyrenciyat ile meşgul bulunduğu, yumurtayı şişeye ilk sokan adam olduğu iddia edilmektedir[157]. Gene onun herkesle konuşup herkese rüşvet vererek etrafını memnun ettiği Taberî'de, Sümâme bin Üsâl'in maiyetinde bulunan Üsâl ül - Hanefî tarafından rivayet edilmektedir. Üsâl şunları da anlatmaktadır: Peygamber'in yanında bulunup Kur'andan parçalar öğrenmiş olan *Reccâl bin Unfuva* ona her işinde arkadaşlık ederdi. Halbuki Peygamber onu Yemâme halkına öğretmen olarak göndermiş, Yemâme'de Müseylime aleyhine çalışmasını emretmişti. Fakat o, Beni Hanife için

156 Belâzûrî, a.g.e., Arap., S. 97; İbni Haldûn, İber, II., Tekmile, S. 75; Diyarbekrî, a.g.e., II., S. 174.

157 En - Nevevî, Tehzib, I., S. 95; İbni Kuteybe, a.g.e., S. 206 v. öt.; İbni Haldûn, İber, S. 74 v. öt.; el - Vatvat, a.g.e.; S. 131.

fitne ve fesat kaynağı olmaktan başka bir işe yaramadı. O, Hazret-i Muhammed'in Müseylime'yi peygamberlik işinde kendisine ortak yapmış olduğuna tanıklık etti. Hanifeliler onun sözlerine kandılar ve Müseylime'nin peygamberliğini kabul ettiler. Bir gün *Ümm ül - Heysem* adında bir kadın Müseylime'nin yanına gelerek, *"Hurma ağaçlarımız uzun ve meyvesizdir, kuyularımız kurumuştur. Sen de Muhammed'in her zaman halkına dua ettiği gibi, bizim hurmalık ve sularımızın düzelmesi için dua et"* dedi. Bu söz üzerine Müseylime yanında bulunan *Nihar ür - Reccâl bin Unfuva'*ya, kadının bu sözleri hakkında ne düşündüğünü sordu. *Er - Reccâl* şu cevabı verdi: *"Her zaman ahalisi Muhammed'in yanına gelerek, kuyuların derin ve susuz olduğundan ve hurma ağaçlarının meyvesizliğinden şikâyat ederdi. Muhammed de onlar için dua ederdi. Bunun üzerine hurma ağaçları büyüdü, dalları yere sarktı, hatta bu dallar kök saldı, bunlar kesilince de çiçek açıp meyve verdi. Kuyuların su dolması için de su dolu bir kova getirtti; buradan su alıp ağzını çalkalayıp gene kovaya püskürttü. Bu kovadan birer parça kuyulara döküldü; kuyulardan sular fışkırdı. Müseylime Reccâl'in bu sözlerinden sonra su dolu bir kova getirtti aynı şekilde hareket etti. Fakat kuyuların suyu yerin dibine geçti. Müseylime'nin duasının ters tesir etmiş olduğu ancak o öldükten sonra anlaşıldı".* Râvi sözlerine devamla, Müseylime'ye: *"Sen Beni Hanife'nin yeni doğan çocuklarını takdis et"* dedi. *Müseylime ondan, bunu ne şekilde yapacağını sordu. Reccâl ona "Hicaz ahalisi doğduktan sonra çocuklarını Muhammed'e getirirler, o da hurma kabilinden olan bir şeyi çiğneyerek çocuğa yutturur, çocuğun başını okşardı" diye cevap verdi. Müseylime'nin yanına getirilen ve bir şey yutturularak takdis edilen her çocuk kel ve peltek oldu. Çocukların bu halleri ancak Müseylime öldükten sonra*

meydana çıktı. Gene bir kadın, Müseylime'nin yanına gelerek hayır duada bulunsun diye hurmalığına gelmesini rica etti. Bu yüzden kadının hurmaları Akraba savaşı sırasında kesildi."

Yukarıdan beri *Usâl* tarafından (*Taberî*, Tür. ter., III., S. 146-8) anlatılan ve Müseylime'yi küçültmek gayretinden doğan bütün bu rivâyetler, *Hazret-i Muhammed*'i birtakım asılsız isnatlara mâruz bırakmaktadır. Bu haberlerin uydurulması ihtimal ki, *Akraba* savaşından sonra Müseylime'nin öldürülüp kuyuların, bağ ve bahçelerin savaş sırasında harap edilmesinden, çocukların sıhhatlerini kaybetmelerinden, Müseylime'nin hakiki bir peygamber olmadığı, kendilerini aldatmış bulunduğunun anlaşılmasından doğmuş olabilir. Yahut da *Caetani*'nin iddia ettiği gibi, Müseylime'nin bütün bunlara rağmen nasıl olup da taraftar bulduğuna bir cevap teşkil etsin diye, râviler bütün bunların Yemâme savaşından sonra olduğunu ilave etmek zaruretini duymuşlardır.

Taberî'nin, naklettiği Müseylime'nin *"herkesle konuşup herkese rüşvet verdiği"* yolundaki bilgi ise, herhalde onun mütevazı, cömert ve hayırsever bir insan olduğunu göstermektedir. Bunları dışında Müseylime'nin portresini daha keskin çizgilerle çizmek imkânlarını bize verecek olan bilgilerden kahrûm bulunmaktayız.

F. Müseylime'nin Peygamberlik İddiasına Ne Zaman Başlamış Olduğu Meselesi:

Bazı orientalistler, *Yemâme rahmanı* adı verilen Müseylime'nin *Hazret-i Muhammed*'den çok önce peygamberlik iddiasında bulunduğunu, birtakım yanlış yollardan yüreyerek ve yanlış tefsirlerde bulunarak iddia etmişlerdir. Bunlar Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'den çok önce peygamberlik etmekte olduğunu, *Kur'an*ın ilk âyetlerinin Müseylime'nin

âyetlerinden alınan tesirle bildirilmiş olduğunu ileriye sürmüşlerdir. Hatta bunlar arasında *Margoliouth, Muslim* ve *Hanif* kelimelerinin ilk önce *Müseylime* tarafından kullanıldığını, bunların *monotheist* anlamına geldiğini, *Muhammed*'in bu terimleri aynen kabul etmiş bulunduğunu öne sürerek, Taberî ve diğer kaynakların vermiş olduğu malzemeleri bir yığın hayal mahsulü rivayetler olarak tavsif etmekten çekinmemiştir. Margoliouth'a göre[158] Müseylime Hazret-i Muhammed'den en az yirmi yıl önce peygamberlik iddialarına başlamıştır. Bunu da İbni İshâk'ın başka râviler tarafından bir kere daha teyid edilmeyen tek cümlesine dayanarak ileri sürmektedir. O cümle ise Hirschfeld ve Frants Buhl'ün işaret ettikleri[159]: *"Biz şuna kani olduk ki, bunları sana Yemâme'den Rahman denilen bir adam öğretiyor; fakat biz rahmana hiçbir zaman inanmayız"* cümlesidir. Bu cümleyi bir Kureyşli, *Hazret-i Muhammed* henüz *Mekke"*de iken kendisine söylemiş. Bazıları da Kur'anın XLIII. suresinin 65. âyetinin.

إن الله هو ربّى وربّكم فاعبدوه هذا صراط مستقيم

(= Allah benim de sizin de rabbinizdir, O'na tapınız, doğru yol işte budur) sırf bu cümleye cevap olmak üzere indiğini iddia etmişlerdir. Fakat burada hem bir öğretmeni veya öğreticiyi ima eder bir anlamın bulunmadığı aşikârdır, hem de *Katâde* ve *Mukaatil*'in bu âyetin medeni olduğunu beyan etmeleri, yukarıdaki şüpheleri tamamiyle yersiz kılmaktadır. (Hirschfeld, a.g.e. S. 25). Sonradan birkaç kitapta daha tekrar edilmekle beraber İbni Hişam'daki bu garip cümle hiçbir suretle teyid edilmemiştir. Belki de bu Musevî

158 Margoliouth, JRAS, 1903, S. 484.

159 İbni İshak (İbni Hişam, I., Kahire 1938, S. 318); Hartwing Hirschfeld, New researches into the comperative and exegesis of the Qoran, London 1902. S. 25; Fr. Bulh, das Leben Muhammeds, S. 99.

ve Hıristiyan râviler tarafından İbni İshâk'a ilham edilmiş, o da bunu mevsuk sanarak kitabına almıştır. Fakat bu tek cümle asılsız bir rivayet olarak kalmaya mahkûmdur[160]. Her ne kadar *Ravd ül - Unf* sahibi Süheylî ile Harîrî müfessiri Şerişî (Ravd ül - Unf, I., S. 200; Şerişî, S. 241) Vesîme'ye dayanarak Müseylime'nin, Hazret-i Muhammed'in babası Abdullah doğmadan çok önce "Rahman" adıyla anılmakta olduğunu yazmışlarsa da, pek mübalağalı görünen bu haber Müseylime'nin peygamberlik iddiasının çok eski olduğunu teyid edici bir delil değildir. Çünkü Vesîme'nin (Şerişî aynı S.) verdiği bu haberin hemen devamı *İbni İshak*'daki o meşhur cümledir; yani Vesime'nin bu iki cümlesinin İbni İshak'a dayandığı açıkça görülmektedir. Müseylime'nin Rahmân adını eskiden beri kullanmakta olduğunu kabul etsek bile, onun Rahman adını peygamberlik maksadıyla mı yoksa başka bir maksatla mı kullandığını açıklamak imkânlarına maalesef sahip değiliz. Onun için Beni Hanife'nin bir şairi şöyle bir mısra söylemiş: *"Sen insanlar için bir lûtufsun. Her zaman rahman kalasın"* (Zemahşerî, el - Keşşaf, S. 5). Eğer şairin dediği doğru ise, buradaki *"Rahman"* onun peygamberlik iddiasını ifade eder görünmemektedir.

Taberî (Tür. ter., II., 2., S. 916)'de Hazret-i Muhammed, Üsâme komutasında Şam'a asker göndermek için seferberlik ilan ettiği halde, Müseylime'nin isyanı buna engel oldu ve seferberlik işi tamamlanamadı kaydı vardır. Bu ifade de Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'den önce peygamberlik iddiasında bulunmamış olduğunu açıklamaktadır. Eğer Yemâme'de daha önceden Medine hükümetini maddi manevi bakımdan tehdit eden bir tehlike mevcut olsaydı, Hazret-i Muhammed orduyu Şam'a göndermek için değil, *Hanifeliler* üzerine sevketmek için hazırlardı.

160 Birçok yerlerde tarafgîrane hareket eden Caetani bile bu iddiayı tamamiyle reddetmiştir (Bk. a.g.e., IX., S. 20).

Gene *Margoliouth*, Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'i taklit etmediğini, bilakis Hazret-i Muhammed'in, Müseylime'yi taklit ettiğini de söylemektedir. Çok şükür ki, aynı mecmuanın 773. sayfasında *Charles Lyall, Hanif* ve *Müslim* kelimeleri üzerinde etimolojik ve tarihi incelemeler yaparak Margoliouth'a gereken doğru cevabı verip bu konuda okurları yanlış bir inanca sahip olmaktan kurtarmıştır[161].

Eğer Müseylime Hazret-i Muhammed'den önce peygamberlik iddiasına başlamış olsaydı, tek tanrılı bir dini arayan ve onu kabule hazır bir duruma gelmiş bulunan Araplar tarafından İslâmiyet'in değil, Müseylime'nin kurmak istediği dinin kabul edilmesi gerekmez miydi?

İslâm dininin doğması ve Hazret-i Muhammed'in başarıları çok geçmeden komşu devletler tarafından öğrenilmiş, bunların bilhassa *Bizans* kaynaklarında oldukça geniş bir yer işgal etmiş olmasına rağmen, bu yabancı kaynaklarda Müseylime hakkında en küçük bir kayda bile tesadüf edilmeyişi dikkat nazarına alınmak gerekmez mi?

Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'den çok önce peygamberlik iddia etmediğini gösterecek daha başka deliller de vardır. Mesela: Müseylime savaş meydanında çevik bir muharip olarak çarpışmıştır. İddia edildiği gibi 150 yaşında, yahut biraz insafla 85 yaşında olsaydı (Margoliouth'un hesabı üzere) savaş meydanına atılmaması gerekmez miydi?

Ayrıca Kur'anın VI. suresinin 94. âyetinin,

من اظلم ممّن افترى علىالله كذباً او قال اوحى الىّ ولم يوح اليه شئ ومن قال سانزل مثل با انزالله

161 Bk. Charles Lyall, JRAS, 1903., S. 773 v. öt. The words Hanif and Muslim.

(= Allah'a iftira eden ve kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde bana vahyedildi ve Allah'ın indirdiği şeyler gibi ben de indireceğim diyenden daha zalim kim olabilir) peygamberlik iddia edenler hakkında indiğini ve bunlardan bilhassa *Müseylime'*yi kastettiğini *İkrime* ve *Katâde* rivayet etmişlerdir[162]. Âyetin Medine'de inmiş olduğunu *İbni Abbas*'ın teyid etmesi, bunun hem Müseylime'yi kasdettiği hakkındaki ihtimali kuvvetlendirmekte, hem de onun ancak onuncu yıldan sonra peygamberlik iddiasına başladığına başka bir delil daha kazandırmaktadır, denilebilir.

G. Hanife Kabilesinin İrtidadı:

Hazret-i Muhammed'in Hicretin 10. yılında, *vedâ haccından* hastalanarak dönmesi, bir müddet sonra hastalığının arttığı haberinin yarımadada yayılması, Müseylime'nin cesaretini arttırdı. Etrafına büyük bir kalabalık toplamaya muvaffak oldu. bazı tarihler onun 40000 kişilik bir orduya sahip bulunduğunu yazarlar. Yukarıda bahsedildiği üzere Hazret-i Muhammed bu haberi duyunca, Beni Hanife arasında çıkacak bir ayaklanmayı önlemesi için Sümâme'nin tedbirli olmasını tavsiye etmek üzere *Fûrat bin Hayyân ül-'İclî*'yi Yemâme'ye yolladı; fakat Müseylime'nin kendi kabilelerinden olması ve onun Hazret-i Muhammed aleyhinde çalışması Sümâme tarafında bulunan birçok Müslüman Hani-

162 Muhammed Abduh, el - Menâr, XXI., S. 10 v. öt. Bu hususta Muhammed Abduh âyetlerin maksatlarının genel olduğunu ve herkese şâmil bulunduğunu, zira bahis konusu sûre'nin mekkî olduğunu, halbuki Müseylime'nin H. 10. yılda ortaya çıktığını ileri sürmekte ise de, Hamdi Yazır'ın Kur'an dili, adlı Türkçe tefsirinde (III., S. 1868) bu âyetin medeni olduğu İbni Abbas'a dayanılarak açıklanmaktadır. Ayrıca Muhammed Fuad Abdülbakî'nin, el - Mu'cem ül - Mufahrisü li elfaz il - Kur'an - il Kerim (Kahire 1364) adlı Kur'an fihristinde de el'En'am sûresinin 93. bu âyetinin medeni olduğu işaret edilmiştir.

felinin, Sümâme'yi terkederek Müseylime tarafına geçmelerine sebep oldu. Sümâme'nin ve onun gibi samimi Müslümanlar'ın Müseylime'nin karşısında tutunmaları artık güçleşmişti. Nitekim biraz sonra açıklayacağımız üzere, Yemâme'nin en önemli mevkilerini işgal eden birtakım insanların bu yüzden memleketlerini terketmek zoruna kaldıkları görülür.

Hazret-i Muhammed'in 11. yılın Rebiülevvel ayında, bu dünyayı terketmesi ve bu arada Arap Yarımadası'nda çıkan isyan ve *irtidadlar* Müseylime'nin, davasını gerçekleştirmek hususundaki cesaretini büsbütün artırmıştı. Birtakım kabile şefleri, kimi askeri güçlerine ve ittifaklara güvenerek, kimi kâhinlik kuvvetlerini peygamberlik iddialarına vasıta kılarak ve kabile asabiyetine dayanarak çabucak dinden döndüler. Topladıkları vergileri yeniden halka dağıtarak etraflarına kolayca adam toplamaya muvaffak oldular. Gene bu arada, *Tuleyha* ve *Secâh* konularında incelendiği üzere Medine ve Mekke'ye en yakın kabilelerin bile dinden dönmüş oldukları görüldü. İşte, İslâmiyet'in henüz kuvvetle yerleşmemiş olduğu Arap Yarımadası'nın bu karmakarışık devrinde Ebu Bekir gibi ileriyi gören ve yapacağını çok iyi bilen bir şefe ihtiyaç vardı.

Başta *Wellhausen* olmak üzere *Caetani* ve Höhnerbahc, Beni Hanife'nin riddesini şiddetle reddetmişlerdir. Wellhausen olsun Caetani olsun, Sümâme'nin tarafını tutan pek az bir topluluğun Müslüman olduğunu söylemişlerdir. Höhnerbach ise, bu konuda daha ileriye giderek, İslâm tarihçilerinin, Hazret-i Muhammed'in şahsiyetini idealleştirmek için bütün Arabistan'ın ihtidasını onun eseri olarak göstermeye çalıştıklarını iddia etmektedir. *Höhnerbach*'a göre, sonradan irtidad ve isyan hareketleri, İslâm tarihçileri tarafından Hazret-i Mu-

hammed'in bütün Arabistan'a İslâmiyet'i kabul ettirdiğini iddia maksadıyla uydurulmuştur (Höhnerbach a.g.e., S. 8-9); yoksa aslında Esed'lerin başbuğu Tuleyha, Beni Hanife'nin veftinde bulunan *er - Reccâl* (veya er - Rehhâl) ile *Mücca'a, Temimlerden Mâlik bin Nüveyre* daha başkaları Müslüman olmamışlardır. Bu iddianın yerinde olmadığı Tuleyha ve Secâh konularında kendiliğinden cevaplandırılmıştır. Ayrıca ilave etmeliyiz ki, İslâmi kaynaklar bütün Arap Yarımadası'nı Hazret-i Muhammed devrinde dine girmiş göstermekten uzak kalmışlardır. Mesela, *Taberî* tetkik edildiği zaman, *Yemen, Bahreyn, Oman* ve daha birçok yerlerde Müslümanlığı kabul etmeyen kabilelerin cizye vermek şartıyla *Hıristiyanlık, Musevîlik* veya *Mecûsîlik* gibi dinleri muhafaza ettikleri görülür. Arabistan Yarımadası *Hazret-i Muhammed*'in hayatında, tamamiyle İslâmiyet'i kabul etmiş değildir. Fakat yarımadanın Hicaz'a en uzak bölgelerinde bile Hazret-i Muhammed'in dinini şeklen de olsa kabul etmiş topluluklar vardır. Böylece birçok bölgeler İslâmiyet'i benimsememekle beraber, İslâm hâkimiyetini kabul etmişlerdi. İşte Ebu Bekir bunların irtidad ve isyanına karşı onbir birlik teşkil etmek mecburiyetinde kalmış ve bunları yarımadanın en uzak bölgelerindeki isyan ve irtidadlara karşı yollamıştı.

Ridde'yi küçümsemek için Höhnerbach'ın sarfettiği gayret bizce boşuna olmuştur. Hazret-i Muhammed'in şahsiyetini idealleştirmek, onun daha hayatta iken, kurduğu binanın çöküntülere mâruz kaldığını göstermekle olmaz kanaatindeyiz. İslâm kaynakları onbirinci yılda Ebu Bekr'in başarmaya mecbur olduğu savaşları nakletmekle, yani İslâm'ı kabul etmiş olan kabilelerin çoğunun irtidad ettiğini ve İslâmlık için büyük bir tehlike doğduğunu yazmakla hakikati ifade etmişlerdir. *Tuleyha* ve *Mâlik bin Nüveyre* gibi şahsiyetler için, *Medine*'ye gelerek İslâmiyet'i kabul ettiklerini beyan eden kaynaklar, Esved'in davet edildiği yeni dini reddettiğini; Secâh'ın ve Hevze'nin Hıristiyan olduklarını, Kisra'nın Hazret-i Muhammed'in dine davet mektubunu parçaladığını da

yazmakta, hatta Müseylime'nin Müslüman olduğunu kesin olarak iddia cihetine gitmemektedirler. Eğer Höhnerbach'ın iddiaları yerinde olsaydı, o zaman Hazret-i Muhammed'in bu en önemli düşmanlarının da İslâmiyet'i daha önce kabul ettikleri aynı kaynaklar tarafından iddia edilmek gerekirdi. Gene Höhnerbach'ın İslâm tarihçilerinin bu peygamberlik taslayanlara karşı tarafsız hareket edemedikleşini ispat için verdiği bazı örnekler vardır. Bunlar Müslümanlar'ın mürtedleri fizik ve ahlak bakımından küçümsemeleri ve onlar hakkında tahkîr dolu sözler sarfetmeleri gibi şeylerdir. Mesela, Müseylime'nin *Kezzâb* lakabını taşıması, basık burunlu, saramuk, cüce olarak gösterilmesi; *Tuleyha'* nın *Talha* değil de *Tuleyha* olarak çağrılışı, *"Allah düşmanı"* sayılması, Müslimlerin *"akıllı"*, mürtedlerin *"aptal"* kabul edilmesi ve birincilerin, ikincilerin yanında çok üstün tutulması, böylece bir ak - kara şemasının ortaya çıkması gibi örneklerdir. Böyle sıfatlar ve takma adlar hiç şüphesiz sonradan tarihçiler tarafından uydurulmayıp *Tuleyha'*nın ve *Müseylime'*nin yaşadığı tarihlerde Müslümanlar tarafından bunlara verilmiştir. Gene pek iyi bilinir ki, Araplar'da bu derece düşmanlık olmadan bile karşı tarafa adlar ve lakablar verilirdi. Mesela *Hâlid*, Yemâme savaşını bitirip Müccaa'nın kızı ile evlendikten sonra *Ebu Bekir'*den, *Ömer bin Hattab'*ın teşvikiyle, ağır bir mektup aldığı zaman, *"Bu o solağın (= Uaysir'in) işidir"* demişti. Gene *Esedler*, *Gatafanlar* vesair kabileler dinden dönünce "Biz o sıska deve yavrusunun babasına (= Ebu Fasil'e) zekât vermeyiz" demişlerdi. Konumuzla ilgili olan bu küçük misaller de bize gösteriyor ki, kaynaklar, bazı hususlarda tarafsızlıklarını muhafaza edememekle beraber, biraz önce bahsettiğimiz küçültücü isim ve sıfatları kullanırlarken tarafgîr olmaktan bir hayli uzaktırlar.

Aynı konuda Caetani'de[163] Yemâme'nin hiçbir zaman ir-

163 Caetani, a.g.e., IX., 26 v. öt.

tidad etmiş sayılamayacağını, Beni Hanife ile yapılan Akraba savaşının ise, sırf Hâlid'in fetih arzularından doğmuş olduğunu ileriye sürmektedir. Bir de şimdi Höhnerbach'ın yayımlamış olduğu Vesime'nin Kitab ür - ridde'sine bakalım. Birinci derecede bir kaynak olan bu kitap belli bir gayeyi hedef gütmeksizin tek tek şahıslara ait, parça parça bilgileri içine almaktadır. Biz bunlardan Yemâme'nin irtidadı ile yakından alakalı olan bazılarını hemen göstermeyi yukarıda adları yazılı orientalistlerin iddialarına bir cevap teşkil edeceği düşüncesiyle faydalı bulduk (Höhnerbach, Vesime S. 13/55): *"El-Sa'b bin Osman el-Suheymi el - Yemâmî, büyük bir başkan olup hayli yaşadı. Cahiliyye devrinde Hire hükümdarlarından el-Numan bin ül-Münzire'in katına çıktı. Sonra İslâmiyet geldi, bu zat Müslüman oldu. Müseylime peygamberlik iddia edince bu zat kavmine irtidad etmemeleri için nasihat etti."*

(S. 13/55): *"El-Batîn bin Abdullah el-Hanife. Hanife kabilesindendir. Müslüman olmuştur. Peygamberin ölümünden sonra dininde sabit kalmıştır."*

(S. 14/55): *"Suhbân bin Şems bin Amr el-Hanefi el-Yemâmi. Hanife kabilesi Müseylime ile birlikte (!) irtidad ettikleri zaman onun hakkında Vesîme bir hikâye anlatmaktadır. Bu zat Ebu Bekr'e şöyle bir mektup yazmış: "Halk burada üçe ayrılmıştır. Birinci kısım doğru yoldan ayrılmış kâfirlerdir, ikinci kısım haksızlığa uğramış müminlerdir, üçüncü kısım ise üzüntü içinde kalan müteredditlerdir. Bu zat aynı mektupta şu beyti de söylemektedir: Ben Sıddık'a suçsuz olduğumu bildirir, yalancı Müseylime'nin uydurdukları şeylerden dolayı özür dilerim. Müslümanlar bu mektubu aldıkları zaman çok sevindiler, şairleri de bu zat hakkında şu beyti söyledi: Suhbân bin Şems çok iyi bir insandır; o, kavmi arasında soyu yüksek, dini sağlam bir insandır."*

(S. 14/55): *"Abdurahman bin el Mutarrah el-Hanefi. Cahiliyye devrinde yaşamış, Yemâme halkı irtidad ettiği zaman*

Müseylime'ye ve kendi kavmine karşı gelmiş ve Ebu Bekr'e mektup yazarak, onların suçlarını kendisine anlatmıştır."

(S. 15/56): "El-Sâ'ib bin Katâde el-Hanefî el-Yemâmî. Bu zat Yemâme savaşlarında esir edilmiştir. Çok yaşlı idi. İslâm dininde sâbit kaldı ve Müseylime ile (!) kavmini irtidad etmekten mene çalıştı. Hâlid bin Velid kendisini görerek esaretini affetti. Bu şahıs büyük bir şey idi.

(S. 15/56): *"El-Heysem el-Hanefî. Bu da İslâmiyet'de sabit kaldığını ispat eder mahiyette bazı şiirler yazmıştır. Heysem, Hâlid bin Velid ordusu tarafından esir edilmiş ve bu hususta şu beyitleri söylemiştir: Acaba Hâlid bizi yalancı, sarı adamın suçundan dolayı öldürecek midir? Biz Peygamber'in dinini bırakmadık, ne de onu terkederek geriye döndük."*

S. *21/63: "Muccâ'a bin Mürrare el - Hanefî el - Yemâmî. Hanife kabilesi başkanlarından olup Peygamber'in huzuruna gelmiş, ona biat etmişti ve Yemâme gününde esir edilenlerdendir."*

S. 13/53: *"Sümame bin Usâl bin el-Numân bin Seleme... el-Hanefî el-Yemâmî. Bu konudaki haberi Buhari'den olan Vesime (Not 150'deki bilgiyi aynen kaydettikten sonra) İbni İshak'ın bu konudaki şu rivayetini de kısaltarak ilave etmektedir: Sümâme, Yemâme halkı irtidad ettiği zaman kendisi dininde sabit kaldı ve halka şöyle vazetti: "içinde ışık olmayan karanlık bir işten çekininiz! Bu karanlık, işe başlamış olanlara, Allah'ın göndermiş olduğu bir kötülüktür ve içinizden bu yola sapacak olanları da ayni âkibet beklemektedir. Onlar Sümâme'yi dinlemeyip Müseylime'yi takip etmeye karar verince, Sümâme de bunlardan ayrılmaya karar verdi. Tam bu sırada el"Alâ bin el-Hadramî refaketindekilerle birlikte Bahreyn'e Hutam'ın idaresindeki mürtedlere doğru gitmek üzere Yemâme civarından geçmekte idi. Sümâme bunu haber alınca kabiledaşlarına şöyle dedi: Bu yenilik taraftarı olanların yanında daha fazla kalmak istemiyorum. Gerçekten Allah onları mukavemet edilemez bir kötülükle vuracaktır. Gaye-*

le'rini bildiğim ve şimdi tam buradan geçmekte olan ve Müslüman olanlardan geri kalmamak, onlarla birlikte gitmekten başka bir şey istemiyorum. Bunun üzerine Müslümanlarla birlikte el-Alâ'nın yardımcısı olarak yola çıktı, Beni Hanife'nin el-Alâ'ya yardım ettiğini duyan düşman ordusu sarsıldı. Sümâme, el-Alâ ile birlikte el-Hutam'a karşı savaşa katıldı... ve sonunda satın aldığı bir ganimet hırkasını giymiş olmasından dolayı düşmanın askerlerinden birisi onu şehit etti."

S. 16/58: "Ümeyr b. Dâbî el - Yeşkurî. Sadıklardan ve kabile şeflerinden biridir. Hâlid ona Kureyş'lilerden olsaydın, Halife olacak adamdın demiş".

S. 17/58: *"Muhriz bin Katade bin Meslemet el-Hanefî. Yemâmelilere demiş ki, suphan Allah, sizin durumunuz ne kadar acaip. Bir peygamber sizi dine soktu. Bir yalancı ise ondan çıkardı. Vallahi o hayatta olsaydı basık burunlu yalancı sizinle bu oyunu oynayamazdı. Sizin için azaptan korkuyorum. Bunun üzerine mürtedler ona dediler ki, biz seni babanın hatırı yüzünden affediyoruz. Çünkü o bizim başbuğlarımızdandı".*

S. 18/60: *"Mu'ammer bin Kilâb el - Zimmânî. Müseylime'ye (!) ve Beni Hanife'ye Ridde'ye sapmamaları için vâzeden adamdır. Sümâme'nin komşusu idi. Tavsiyelerini dinletemeyince Medine'ye doğru yola çıkmış fakat Sümâme onu geri çevirmiştir".*

Konumuzdan uzaklaşmamak için, yukarıdan beri verdiğimiz misallere daha pek çok ilaveler yapmaktan vazgeçiyoruz. Her biri dikkatle gözden geçirildiği zaman görülüyor ki, *Caetani*'nin ve diğer orientalistlerin Beni Hanife'nin irtidad etmediklerini, çünkü bunların esasen İslâmiyet'i kabul etmemiş bulundukları yolundaki iddiaları herhalde haklı görülemez[164]. Bilhassa *Sulıbân bin Şems*ın mektubun-

164 Her ne kadar yukarıya aldığımız rivayetlerde Müseylime'nin de irtidad etmiş olduğu bildirilmekte ise de, bu husus başka kaynaklar tarafından kesin bir şekilde teyid edilmemiş olduğundan bunu bu kaynağa yapılmış bir ilave kabul ederek gözönünde bulundurmalıdır.

dan halkın üç kısma ayrılmış olduğunu, bir kısmının tereddüt içinde bulunup bir kısmının dinden döndüklerini, üçüncü kısmının ise sadık kaldığını öğrenmemiz, Yemâme'deki Müslüman sayısının hiç de küçümsenmeyecek bir topluluk teşkil ettiğini açıklamamıza yardım etmektedir.

H. Müseylime ile Savaş ve Müseylime'nin Öldürülmesi:

11. nci Hicret yılında Ebu Bekir halife seçilince, *Habib bin Abdullah el-Ensarî*'yi, *Beni Hanife*'deki irtidada mâni olmak için Yemâme'ye elçi olarak gönderdi. Bu zat, *Beni Hanife* ileri gelenlerinin önlerinde Kur'anı okudu ve ateşli hitaplarda bulundu. Fakat Müseylime onu öldürttü[165]. Bundan sonra *Ebu Bekr*, *Sümâme*'ye yardımcı olsun diye İkrime'yi bir miktar kuvvetle Yemâme'ye yolladı ise de, bunun da tesiri olmadı. Arkasından *Şurahbil bin Hasene*'yi gönderdi. Şurahbil gelmeden önce, İkirme şeref ve şöhret kazanmak ümidiyle acele edip Müseylime üzerine yürüdü. Fakat Yemâme'liler onu bozguna uğrattılar. O da çekilip gitmek zorunda kaldı. *Şurahbil* de aynı şekilde *Ebu Bekir*'den, yeni bir emir alıncaya kadar yerinden ayrılmamasını bildiren bir mektup aldı. Fakat o da şeref peşinde koştuğundan *İkrime* gibi emre itaat etmeyerek Müseylime'nin üzerine saldırdı ve bozguna uğradı.

Bu sırada, Butah savaşını kazandıktan sonra öldürttüğü *Mâlik bin Nüveyre*'nin karısı ile evlenmesi yüzünden suçlu duruma düşmüş bulunan *Halid* Medine'ye gelmişti. *Ebu Bekir* onun suçunu affedip kendisini, Ensâr ve Muhacir'lerden meydana getirdiği kuvvetlerin başkomutanlığına tayin ederek

165 Bu hususta başka rivayetler de vardır: bk. Höhnerbach, a.g.e, S. 61.

Müseylime ile savaşması için Yemâme'ye yolladı[166]. Müseylime, Hâlid'in yaklaşmakta olduğu haberini alınca, *Akraba'*da ordugâh kurdu ve seferberlik ilan etti. Bu esnada Muccâ'a birtakım şahsî sebeplerden dolayı, *Mâlikler*'den ve *Temimler*'den öç almak için, küçük bir birliğin başına geçmiş ve yola çıkmıştı.

Zeyd ile *Ebu Huzeyfe*'yi ordusunun sağ ve sol kanatlarının başına geçirmiş bulunan *Hâlid* yanında *Şurahbil* de bulunduğu halde savaş alanına doğru ilerledi ve *el-Urd*'da konakladı. İkiyüz kişilik bir birlikle gece baskını yaptırdı. Bunlar başlarında *Muccâ'a bin Murrare el-Hanefî* bulunan bir birliği uykuda iken esir aldılar (İbni Sa'd, Tabakat, V., S. 400). Esirler Hâlid'in yanına getirilince onlardan *"İslâmlar'a sığınmak üzere mi yola çıktınız"?* diye soruldu. Bunlar mertlik gösterip hakikati söylediler. Hâlid de bunların kendisine sığınmak maksadiyle yola çıkmadıklarını öğrenince Muccâ'a'dan başka hepsini öldürttü ve *Akraba'*ya gitti.

Bu konuda *Ebu Hüreyre*'nin verdiği haberlere, İbni İshak şunları ilave etmektedir: Esir edilenler ertesi gün Hâlid'in karşısına çıkarıldılar. Hâlid onlara, *"Ey Hanife oğulları! Siz bu hususta ne düşünüyorsunuz"* diye sordu. Onlar, *"Sizde bir peygamber, bizde bir peygamber"* diye cevap verdiler. İşte bu söz üzerine Hâlid, onların başlarını vurdurdu[167]. Hâlid sadece

166 Caetani'nin, Hâlid'in Ebu Bekir tarafından Yemâme üzerine hareket memur edilmediğini, Yemâme'ye gidişin tamamiyle Hâlid'in savaş ve fetih arzularının sonucu bulunduğunu iddia etmesi, belki de Belâzûrî'deki (Fütuh, Arap., S. 96) Taberî ve diğer tarihlere aykırı düşen Ensâr ve Muhacirler arasında cereyan eden ve Butah seferi sırasında vuku bulmuş olan münakaşadan doğmuş olmalıdır. Yani Butah seferi sırsında Ensâr'ın Halid'e uymak istemeyişi ve Hâlid'in bu seferi sanki kendiliğinden tertiplediği şeklindeki mülahazalar, Belâzûrî'de Yemâme seferi hakkında anlatılmıştır. Belâzûrî'nin bu kaydı ise, hakiki vakıalara uygun düşmemektedir.

167 Taberî, a.g.e, Tür. ter., S. 154 ve Zehebî, a.g.e., I., S. 359 v. öt.

Muccâ'a'nın, *"Ben Müseylime'nin akrabası veya adamı değilim. Resulullah'a gittim. Müslüman oldum. Ondan sonra ne değiştim, ne değiştirdim"*. demesi üzerine, onu zincirlerle köstekleyip komutanlık çadırındaki karısı Ümmü Temim'e teslim etti[168]. Sonra Yemâme'ye bakan bir kum tepesinin üzerine ordugâh kurdu. Sağ ve sol kanatlarının başına *Muhakkim* ile *Reccâl*'i geçirmiş bulunan *Müseylime* ise Hanife oğullarına, *"Yenildiğiniz takdirde kadın ve kızlarınız esir edilip tahkir edileceklerdir; bugün şerefinizi ve kadınlarınızı korumak için savaşınız"* diye onları iyi savaşmaya teşvik ediyordu. Nihayet iki ordu karşılaştı. Peygamber'in sohbetinde bulunup *Bakara* sûresini ezberledikten sonra, irtidad eden ve Müseylime'nin en yakın dostu haline gelen El Reccâl de öncü kuvvetlerin başında ilerliyordu.

Bir ara Hâlid, Hanifeliler arasında kılıç parıltıları gördü ve Beni Hanife arasında anlaşmazlık çıktığını zannederek sevindi ise de esir Muccâ'a bunun bir anlaşmazlığı ifade etmediğini, Hanifeliler'in yumuşatmak için kılıçlarını güneşe tuttuklarını açıkladı.

İki taraf savaşa katıldıktan bir müddet sonra Müslümanlar geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Hâlid çadırını hatta eşini bile bırakarak geri çekildi. Hanifeliler onun çadırına girdiler. Eğer *"Yemâme Muccâ'ı"* adı verilen Muccâ'a bin Murrare, Ümmü Temim'i himâye etmese idi, Hanifeliler onu öldüreceklerdi. Yemâme'liler canlarını öyle heder edercesine çarpışıyorlardı ki. Vaktiyle Peygamber'in amcası Hamza'yı öldürmüş olan Vahşi bin Harb bile onların bu kahramanlıklarını şu sözlerle açıklamaktan kendini alamamıştır: *"Ölüme Müseylime'nin adamları kadar sabırlı ve tahammüllü kimseyi görmedim"* [169].

168 İbni Sâ'd, a.g.e, V. S. 400.
169 Zehebî, a.g.e., I., S. 358 v. öt.

İbni Sa'd'a göre (Tabakat, VII., 2., S. 136 v. öt.) Müslümanların bu geri çekilmeleri iki veya üç defa tekrarlanmıştır.

Hâlid savaşın yenilgi ile sonuçlanmasından fena halde endişeye kapıldığından *Ensâr ve Muhacirlerin* de tekliflerine uyarak zaafın nereden geldiğini anlamak maksadiyle askerlerini göçebe ve şehirli olmak üzere ikiye ayırıp öylece savaşmaya başladı.

Savaş o kadar şiddetli ve her iki taraf için öylesine ölüm kalım savaşı oldu ki, göçebelerin mi yoksa şehirlilerin mi daha iyi çarpıştığı farkedilmedi. *Müseylime*'nin en önemli ve kahraman komutanı mukavemet edebilmek için askerlerine *"Hadikat ür - Rahman"* adı verilen (sonradan *Hadikat ül - Mevt* adı verilmiştir) etrafı çevrik bir bağın içine girmeleri emrini verdi. *Müseylime* de bu bağa sığınmıştı. Müseylime öldürülmedikçe, savaşın sona ermeyeceğini anlayan Hâlid, düşman kuvvetlerinin arkalarının bırakılmaması emrini verdi. Müslümanlar arasında o günün parolası *"Ey Bakara sûresinin sahipleri"* idi[170].

Büyük bir şiddetle *"Rahmanın bahçesi"*ne saldıran Müslümanlar, sûrlardan dolayı Müseylime ile karşılaşamıyorlardı. Bu arada el - Berâbin el - Mâlik kendisini bağın sûrlarından aşağıya attırıp çarpışa çarpışa surun kapısına vardı. Kapıyı Müslümanlar'a açıp onları içeriye aldıktan sonra tekrar kapayıp anahtarı dışarı fırlatıp attı. İşte burada İslâmlar için hatta İslâmiyet için bir ölüm kalım davası görüldü. Bu arada biri yüksek sesle *"Siyah bir köle Müseylime'yi öldürdü"* diye bağırdı[171].

170 Belâzûrî, a.g.e., Arap., S. 96.

171 Taberî'de bu hususlaki rivayetler müphemdir. Bunlardan birisi Müseylime'nin Hadika'nın dışında, diğerleri ise Hadika'nın içinde öldürülmüş olduğunu ifade etmektedirler. Müseylime'nin öldürüldüğü hakkındaki muhtelif rivayetler için bk. Taberî, a.g.e., Tür. ter., III., S. 153, 165, 166.

Müseylime'nin öldürülmüş olması Beni Hanifeliler'in cesaretlerinin kırılmasına ve sonunda savaşı kaybetmelerine vesile oldu. Müslümanlar değerli hafızlarından birçoğunu bu savaşta kaybettiler *(Ebu'l-Fidâ,* Tarih, I., S. 166) *Ebu Huzeyfe, Sâbit bin Kays, Zeyd bin Hattab* gibi kahramanlar da bu arada şehit düşenler arasında bulunmakta idiler. Buna karşılık *el - Muhakkim bin Tufeyl, el - Reccâl bin Unfuva* gibi Müseylime'nin en önemli komutanları, Müseylime'den önce öldürülmüşlerdi. Bu savaşta Müslümanlar Hadikat ül-Mevt'de 7000 kişi katlettiler. Bir kısım Hanifeliler de bağdan kaçıp kalelere sığındılar.

*Müseylime'*yi kimin öldürmüş olduğu tarihlerde kesin olarak belirtilmemiştir. Eski tarihler araştırıldığı zaman birçok kimselerin Müseylime'nin öldürülmesine bizzat iştirak etmiş olmak gayretini güttükleri görülür. Bu durum bize şunu gösterir: Düşman İslâmiyet için o derece kuvvetli ve ürkütücü idi ki, savaşta bulunanlar onu yok etmenin şerefini bir türlü paylaşamamışlardır. Aşağıya aldığımız misaller bunun bir delili sayılır: *Taberî* (Arap., III., S. 245-50) Müseylime'yi katledenin *Vahşi* olduğunu, ayrıca Ensâr'dan bir adamın onu vurarak öldürmeye iştirak ettiğini kabul eder. *Belâzrûrî*'de (Arap., S. 96) de rivayetler çok farklıdır ve mesela sırasıyla şöyledir: 1) Onu *Haddâş,* yani *Beni Âmir bin Luey*'lerden biri öldürdü. Bunun râvii gene Beni Âmr bin Luey'lerden olduğu için bu şerefi kendi kabilesine tahsis etmek gayesini gütmüş olsa gerektir; 2) Onu *Sehhâk bin Hareşe* öldürdü. Biraz sonra Sehhâk şehit edildi; 3) *Habib bin Zeyd*'in kardeşi *Abdullah bin Zeyd bin Âsım* onu öldürmüştür. Zira bir rivayete göre Müseylime Habib'in iki kolu ile iki bacağını kestirmişti; 4) *Habeşli Vahşî bin Harb de Müseylime'*yi öldürmüş olduğunu iddia etmekte ve bu konuda şu sözleri söylemektedir: *"İnsanların en iyisini* (Peygamber'in amcası Hamza) *ve en kötüsünü öldürdüm".*

Belâzûrî başka bir rivayeti naklederken, yukarıda adları geçenlerin müştereken Müseylime'yi öldürdüklerini, hatta Emevî'ler bile onun Muaviye tarafından katledildiğini iddia etmektedirler, demektedir. *İbni Haldûn* (İber, II., 2., S. 75), *Ebu'l-Fidâ* (Tarih, I., S. 166), *İbni Sa'd* (Tabakat, VII., 2., S. 136-7) ve *Muir* (a.g.e. S. 44) onun *Vahşî* tarafından ve Hamza'yı öldüren mızrakla öldürülmüş olduğunu kabul etmektedirler. Biz de İbni Sa'd'ın bu kaydını esas tutarak onun *Vahşî* tarafından öldürülmüş olduğunu kabul etmek zarureti karşısındayız. Bu savaşta biraz mübalağalı da olsa 40.000 kişilik *Yemâme ordusu (Caetani, IX, S. 24'de bunu 10.000 kabul eder) bütün kuvvetlerini harcayıncaya kadar şeref ve bağımsızlıkları uğrunda çarpışmıştır.* Müseylime son nefesini verinceye kadar, *"Ey Hanife oğulları; şerefiniz için, asaletinizi korumak için çarpışınız"*, diye ısrarla tekrarlamaktan geri durmamıştır.

Akraba yahut *Yemâme* savaşının vuku bulduğu tarih, bazı yazarlara göre Hicri 11., bazılarına göre ise 12. yıldır. *İbni Sa'd* (Tabakat, III., 1, 274 - 5) bu savaşın 12. yılda olduğunu, *Zeyd bin Hattâb'*ın şehit düştüğü yılı yazmak suretiyle belirtmekte, *Belâzûrî* de (Fütûh, S. 101) bunu teyid etmektedir. *Zehebî* (Tarih ül - İslâm, I., S. 259) *Ebu Ma'şer'in* bu savaşı 12. yılın Rebiülevvel ayında, Vâkidî ve daha başkalarının gene 12. yılda cerayan ettiğini kabul ettiklerini kaydettikten sonra, kendi kanaatine göre bu savaşın 11. yılın sonlarında başlayıp 12. yılın başlarında son bulmuş olmasının muhtemel bulunduğunu belirtmektedir. *El-Nevevî* (Tehzib el-Esma, S. 95) Halid'in Müseylime üzerine komutan tayin edilmesi tarihinin 11. yılda olduğunu kaydetmiştir. Herhalde *Zehebî'nin* ve *Caetani'*nin tahmin ettikleri gibi hadiseler 11. yılın sonlarında başlayıp 12. yılın başlarında sona ermiş olmalıdır.

Bu savaşta her iki tarafın kaybettiği insan sayısı da

savaşın yapıldığı tarih gibi kesinlikten uzaktır. *Mes'udî* (Et - Tenbih, S. 223) Yemâme'de ölen Müslüman askerlerin sayısının 1200 olduğunu, *Taberî,* Ensâr ve Muhacirlerden topyekûn 600 kişinin şehit düştüğünü, *Belâzûrî* 1700 veya 1200 Müslüman askeri zâyi olduğunu kaydetmektedirler. Beni Hanife'nin kayıpları ise daha çok idi. Taberî, Akraba'da 7000 Hadikat ül - Mevt'de 7000, sonra takipde de 7000 kişinin öldürülmüş olduğunu kaydetmektedir. *İbni Sâ'd* (Tabakat, III, 1., S. 274 - 5), *Ebu Meryem'e* atfettiği bir rivayette, Beni Hanife'den 14.000 kişiden fazla insan kayıp olduğunu zikretmektedir[172].

İ. Yemâmelilerle Barış:

Bu büyük savaş sona erip de Müseylime'nin öldürüldüğü haberi yayıldığı zaman Hâlid bin Velid, Yemâmeli Muccâ'ayı çağırttı. Muccâ'a zincirler içinde idi. Savaşta ölmüş bulunanlar arasında Müseylime'yi arayıp bulmak üzere savaş meydanında dolaşmaya başladılar. Nihayet Hâlid uzun boylu ve güzel yüzlü birinin önünde durdu ve *"İşte peygamberiniz budur"* dedi. *Muccâ'a* onun *Muhakkim bin Tufeyl* olduğunu söyleyince bağa girdiler; Muccâ'a onun *Muhakkim bin Tufeyl* olduğunu söyleyince bağa girdiler; Muccâ'a sıska ve burnunun ucu çok kalkık birisinin önünde durarak, *"Sizi uğraştıran adam işte budur"* diyerek Müseylime'yi gösterdi. Hâlid ona: *"Sizi kendisine itaat ettirerek bunca işleri yaptıran adam bu mudur?* diye sordu. Muccâ'a, *'Ey Hâlid, iş dediğin gibi ol-*

172 Caetani (a.g.e, IX., S. 227) Mirhond'un bu konuda iranî bir mübalağa ile Hanifelilerden 70.000 kişinin "Hadika-i Mevt"de, 70.000'in de dışarıda katledildiğini yazmakta olduğunu iddia etmekte ise de Mirhond bu rakamı 70.000, 70.000 değil 7.000, 7.000, yani bütün katledilenlerin 14.000 kişi olduğunu söylemiştir (bk. Mirhond, a.g.e., II., S. 228).

du. Tanrı'ya andiçerek bu savaşa askerin henüz öncülerinin acele olarak katılmış olduğunu, asıl kuvvetlerin ve halkın çoğunun kalelerde bulunduğunu temin ederim." dedi. Hâlid bu söz üzerine biraz şaşırdı. Muccâ'a onu, tekrar yemin ederek, hem söylediklerinin doğru olduğuna hem de kavmi adına barış yapmaya ikna etti. Halid de ona, Beni Hanife'nin ellerinde bulunan bütün gümüş, zırh ve esirlerin yarısının Müslümanlar'a bırakılması şartıyla bu teklifi kabul edeceğini söyledi. *Muccâ, Halid*'den barışın şartlarını bildirmek üzere Hanifeliler'in yanına gitmek için izin istedi. Kaleye girdikten sonra ne kadar genç kadın varsa, onlara silah kuşatıp zırh giydirerek kalelerin burçlarına çıkmaları emrini verdi ve tekrar Hâlid'in yanına dönüp kalede bulunanların yapılan barış tekliflerini kabule yanaşmadıklarını bildirdi. *İbni İshak*'a göre Hâlid yeni bir anlaşma ile esirlerin dörtte birini alıp diğer dörtte birinden vazgeçerek barışı kabul etti.

Muccâ'a, Beni Hanife'ye de bu andlaşmayı kabul ettirmişti. Çünkü *Seleme bin Umeyr* onlara kalenin çok sağlam olduğunu ve bol miktarda yiyecek bulunduğu kışın da yaklaşmakta olduğunu söyleyerek, böyle ağır şartları kabul etmemeyi tavsiye etmişti. Fakat Hâlid'i yakından tanımak fırsatını bulan Muccâ'a, onun gazabından kabiledaşlarını korumak için bütün gücü ile çalışıp Hanifelilere barışı kabul ettirmeye muvaffak olmuştu.

Bundan sonra Hâlid Muccâ'a'ya, kızını kendisine vermesi talebinde bulundu ve bu teklifinde ısrar etti. Muccâ'a da kızını vermek mecburiyetinde kaldı. Bu kadar büyük başarılar kazandığı halde, *Ebu Bekir, Hâlid*'in bu evlenmesini hoş karşılamadı. Ona şiddetli bir dille şunları yazdı: *"Sen kadınlarla evlenmekten kendini alamıyorsun; halbuki evinin etrafında 1200 Müslümanın kanı akıyor"*. Hâlid bu mektubu okuyunca, Ömer ibn-i Hattab'ı kast ederek *"Bu Uaysir'in* (solağın) *işidir"* dedi. *Ebu Bekir'e* Hanifelilerden heyetler ter-

tip edip gönderdi. Konak yerini de *Ebâz*'dan *Vâber*'e taşıdı[173]. Böylece *Yemâme* meselesi halledilmiş ve Arabistan'ın bu önemli bölgesi de *İslâmiyet*'e kesin olarak kazanılmış ve *Medine*'ye bağlanmış bulunuyordu.

J. Müseylime'nin Doktrini:

Müseylime'nin doktrini hakkında bize az da olsa bilgi vermeye yarayan kaynaklar mevcutsa da, bunların bazıları birbiriyle tezad halinde bulunan haberleri ihtiva etmektedir. Mesela: *İbni Sa'd* (Siret, Wellhausen, a.g.e. IV., S. 115), *İbni Haldûn* ve *Taberî* ile *İbni Hişâm* aynı konuda birbirine tamamen zıt rivayetleri sıralamaktadırlar. Bu yüzden elimizde bulunan bu ana kaynakların verdikleri haberlerin mümkün mertebe doğru olanını yanlış olanından ayırmak gibi çok güç bir iş ile karşı karşıya bulunmaktayız. Müseylime'nin vahy olduğunu iddia ettiği sözlerinden bazılarını kaynaklar bize kadar intikal ettirmişlerdir. Ancak bu gûya vahiylerin hangilerinin hakikaten *Müseylime* tarafından söylenmiş olduğunu hangilerinin râviler tarafından sonradan onun ağzına yakıştırıldığını ayırt etmek bugün bizim için hemen hemen imkânsızdır. İşte şimdi bize kadar gelmiş olan bu gûya vahiylerle, aralarındaki tezatları yukarıda işaret etmiş olduğumuz bilgilerden, Müseylime'nin doktrini hakkında bir fikir edinmeye çalışacağız.

Hevze bin Ali'den sonra siyasi iktidarı eline geçiren *Müseylimet ül - Kezzâb*, elde ettiği bu siyasi nüfuz ve kudreti, *Hazret-i Muhammed*'i örnek tutarak, dini bir otoriteyle de takviyeye kalkıştı ve evvelce de söylediğimiz gibi âyet adı

173 Belâzûrî, a.g.e. Arap., S. 98; Taberî, Tür. ter., III., S. 178 v. öt.; Zehebî, Tarih ül - İslâm, I., S. 359; İbni Haldûn, İber, II., Tekmile, S. 75.

altında birtakım seci'li sözleri yanyana dizmeye başladı. Bunların kendisine vahy edilen *Kur'an* olduğunu ilan etti. Birtakım dini kaide ve düsturlar koydu. *Kur'an* dilini taklid eden Müseyilme, Müslüman namaz sistemine benzer bir sistem de kurmuş, hatta *Kâbe* gibi bir de harem bölge (yasak bölge) ihdas etmişti[174]. Buna muhalefet edenleri de sorumlu tutmuştu. Halbuki, râvilere göre *Yemâme haremi, Hicaz'ın* haremine benzeyememiştir. Harem içinde kalan bazı obalar bolluk yıllarında *Yemâme'nin* meyvelerini yağma edip Haremi depo haline getirmişler, takip edildiklerini anlayınca da kaçıp hareme sığınmışlardı. Bu hal devam edince ahali *Museylime'den* buna engel olmasını istemeye mecbur kalmıştı. Müseyilme bunun için gökten gelecek emri bekleyeceğim diyerek, onlara gûya vahiy olan şu sözleri söylemiştir: *"Karanlıkları basan gece, siyah kurt ve yaşına basan çatal tırnaklı hayvan adına andiçerek Useyyid'lerin, haremin hürmetini çiğnememiş olduklarını teyid eylerim"* Halk ona, *"Haram olan malları helal saymak ve halkın mallarını yağma etmek, tahrip etmek haram değil midir?"* diye sorunca 0, yeni bir vahiy beklemişti. Yeni gelen vahiy de, biricisinin hemen hemen aynı idi: *"Gece ve geceleyin çok gezen kurt adına andiçerek Usseyyid'lerin yaş hurma ağaçlarını kesmediklerini"* teyid ediyordu. Halk yine şikâyetlerinin bir gerçeği ifade ettiğini ısrarla söyleyince, Müseylime bu defa onlara vahiy diye şunları söyledi: *"Beni Temim esir edilmemiş hakir düşmemiş, temiz bir kavimdir. Onlara iğrendirici ve hoş olmayan bir şey isabet etmez. Biz sağ olduğumuz müddetçe onlara, iyiliklerde ve bağışlarda bulunarak komşuluk edeceğiz, onları herkesin tecavüzünden koruyacağız. bizden sonra da esirgeyen Tanrı onları korur"* (Taberî Tür. ter., III., S. 144 - 5).

Müseylime Secâh'la karşılaştığı zaman, ona vahiy adı al-

174 Taberî, a.g.e. Tür. ter., III., S. 177.

tında şu sözleri söylemişti: *"... salih insanlar uyumadan geceleri ibadetle geçirirler, gündüzleri de gökteki bulutların ve yağmurların kuvvetli Tanrısı için oruç tutarlar"*. Gene onun Beni Hanife için söylediği şu sözler dinî prensipleri hakkında bize bilgi vermeye yardım etmektedir: *"Ben yüzlerinin güzelliğini, ten ve vücutlarının saflaştığını ve ellerinin tertemiz olduğunu gördüğümde, onlara şu emri verdim: Siz kadınlara yaklaşmayacak ve şarap içmeyeceksiniz. Siz hayırlı ve salih bir topluluksunuz. Bir gün oruçlu, bir gün zahmetli ve yorucu işlerle meşgul olacaksınız. Tanrı'yı her eksikten tenzih ederim ki, o dirilme zamanı geldiğinde acaip bir şekilde diriltir. Sizi göğün katına yükseltir. O, sizin hardal tanesi kadar da olsa işlerinizi ve gönlünüzden geçeni bilir; insanların çoğu bu yüzden ziyana uğrar ve lanete katlanırlar."* [175]

Kendisine *Rahman* adını vermiş bulunan *Müseylime*'nin cinsî bakımdan çekimser olmayı teşvik ettiğini de taraftarlarına verdiği bazı emirlerden anlamaktayız. O bir erkek çocuğu bulunan erkeğin, karısına yaklaşmasını yasak etmişti. *Müseylime* çiftçilikle uğraşan kavmine onun anlayacağı kavramlarla hitap etmiştir: *"Renkleri siyah olduğu halde sütleri beyaz olan koyunlar üzerine andiçerim ki..."* veya *"Tohum ekerek, ekin yetiştirenler, ekinleri biçenler, buğdayları savuranlar, sonra öğütenler, onlardan ekmek yapanlar bu ekmekleri ufak ufak doğrayarak et suyunda ıslatanlar ve bunların üzerine sade yağ dökerek yiyenler şerefine andiçerek temin ederim ki, siz hayvan besleyerek çadırda yaşayanlardan daha meziyetlisiniz. Binalarda yaşayanlar da size üstün gelmediler. Mahsûldar yerlerinizi koruyunuz; yoksul olanları yurdunuza kondurunuz, azgınları yurdunuzdan uzaklaştırınız."* [176]

175 Taberî, a. g.e., Tür. ter., III. S. 143; Arap., III., S. 243.
176 Taberî, Tür. ter. III. S. 125; Arab, Kahire 1939; c. II, s. 506.

والمبذرات زرعاً والحاصدات حصداً والذّاريات قمحاً والطّاحنات طحناً والخابزات خبزاً والثّاردات ثرداً واللاقمات لقماً إهالة وسمناً لقد فضلتم على اهل الوبروما سبقكم اهل المدر ريفكم فامنعوه والمعتر فآووه والباغى فنا وؤه

Yukarıdan beri örneklerini verdiğimiz *Müseylime*'nin güya âyetleri, onun iktidar mücadelesinde rakibi bulunan *Sümâme bin Usâl*'in arkadaşı *Usâl el - Hanefî* tarafından naklolunmuştur. Buraya kadar yazdıklarımızdan anlaşılacağı üzere, *Müseylime* riyazet sahibi, oruca kıymet veren, şarap içmeyi meneden kaideler koymuş bir insandı. Gene onun tek ve görünmeyen bir Tanrı adına konuştuğunu, cennet, sevap, tekrar dirilme, hardal tanesi ve hayat gibi dini manada yükseltilmiş tâbirler kullandığını da görüyoruz. Üsâl'in Seyf yoluyla intikal eden bu rivayetlerinin tam aksine *İbni İshak* (İbni Hişam, IV. S. 222) Müseylime'nin içki ve zinayı helal kılmış olduğunu, namazı kaldırdığını ve Beni Hanife'nin bu yolda ona uymuş olduğunu söylemektedir. Fakat İbni İshak'ın bu rivayeti, elimizde bulunan diğer kaynakların verdikleri oldukça geniş bilgiler ile büyük bir tezad teşkil ettiğinden hemen hiçbir değer taşıyamamaktadır. *İbni Hubeyş*'in Zührî'den naklettiği[177], *Belâzûrî, Taberî* ve *İbni Haldûn*'un da teyid ettikleri bir cihet var ki, o da Müseylime'nin müezzinler kullandığı cihetidir.

Müseylime müezzinleri vasıtasıyla taraftarlarını namaza çağırdığına göre namazı kaldırmış olamaz. Şu halde, zina ve şarabı mübah kılmış olması da imkânsız görünmektedir. Esa-

177 Taberî, a.g.e. Arap., III., S. 245; Tür. ter., III. S. 145. Caetani (İbni Hubeyş'den), a.g.e. IX., S. 21.

sen onun vahy adı altında yukarıya aldığımız sözlerinden riyâzet sahibi olduğu açık olarak anlaşılmaktadır. Müseylime'nin birkaç müezzin kullandığı görülmektedir. *El-Reccâl*'in de bunlardan birisi olup Müseylime'nin peygamberliğine tanıklık ettiğini *Taberî* (Türk. ter., III., S. 143) ve *İbni Haldûn* (İber, II., 2., S. 75) yazmaktadırlar. Ayrıca *Abdullah bin Nevvâha* (Wellhausen, a.g.e VI., S. 17'de Nevvâha ile Hüceyr aynı kimse olarak gösterilmiştir) ve *Hüceyr bin Ümeyr* de onun müezzinlerindendirler. Belâzûrî'de (Tür. ter., I., S. 148) ve *İbn ül - Esîr'de* (El - Kâmil, S. 274) *Hüceyr* ezan okuduğu zaman *"Müseylime'nin kendisini Tanrı elçisi diye iddia etmekte olduğuna tanıklık ederim"* diye seslendiğini, Müseylime'nin de ona *"Ey Hüceyr! Fasih konuş"* dediği kayıtlıdır. İbni Hübeyş'de ise Hüceyr'in Hanifelileri ilk defa namaza çağırdığı zaman: *"Tanrı'dan başka Tanrı olmadığına tanıklık ederim, Muhammed Tanrı'nın elçisidir ve Müseylime..."* deyip burada durduğu, nihayet *Muhakkim'*in ona *"Çabuk ol Hüceyr!"* diye bağırdığı ve bu sözün Araplar arasında bir tabir haline geldiği kayıtlıdır[178].

Orientalistler, bilhassa Wellhausen, Müseylime'nin *Hazret-i Muhammed*'i örnek tutmadığını ileriye sürmektedirler. *Wellhausen*'a göre (Skizzen, VI., S. 19) *Müseylime*, *Secâh* ve diğer peygamberlik iddia edenlerin tarih sahnesine çıkmalarındaki sebep, *Mekke* ve *Medine*'de İslâmiyet'i meydana getiren sebeple aynıdır. Halbuki, Müseylime, İslâm dinindeki prensiplerin hemen hemen aynını, belki biraz da Yemâme'nin yabancı bulunmadığı Hıristiyanlık'tan aldığı ilhamlarla zenginleştirerek, kendi kurmak istediği dinin içine almıştır. Günde üç defa namaz kılmak, oruç tutmak, şarap

178 Taberî, a.g.e. Tür. ter., III. S. 143 v. öt; Belâzûrî, Fütuh, Tür. ter., I., I., S. 148 v. öt.

içmemek gibi kaideler bunu göstermektedir. Ayrıca müezzinler vasıtasıyla namaza davet usulü de herhalde İslâmiyet'ten örnek alınarak kabul edilmiş bir sistemdir. *Wellhausen* (Skizzen, VI., S. 17) ve *Caetani,* müezzin kelimesini burada Arap tarihçilerinin kolayına geldiği için Müseylime'nin dinindeki bir din memuru hakkında kullandıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu değerli orientalistler, müezzinin ödevlerini hiç gözönünde tutmamış olacaklar. Halbuki, *Taberî*'nin, *İbni Hubeyş*'in ve diğer tarihçilerin yukarıya aldığımız misalleriyle *El - Reccâl, Hüceyr* ve diğerlerinin tıpkı *Müslüman müezzinler* tarzında iş gördüklerini açıklamış bulunuyoruz. *Hazret-i Muhammed*' den önce ibadete bu şekilde bir davet mevcut olmadığına göre, *Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'i bu yolda da örnek tuttuğu elbette inkâr edilemez bir gerçektir.*

K. Netice:

Müseylime'nin baştanberi incelemeye çalıştığımız dini ve siyasi hayatı bize gösteriyor ki, o, gayelerinin gerçekleşmesi uğruna canını fedaya razı gelmiş olmakla beraber *hakiki bir peygamber* değildir. Müseylime kavmi olan Beni Hanife'nin bağımsızlığını Kureyş tehdidinden uzak bulundurmak ve kendi şahsi nüfuz ve iktidarını devam ettirmek için Hanifeliler'in kabile asabiyetinden ve kendi kâhinlik kuvvetinden istifade ederek Hazret-i Muhammed'i taklit etmiştir. Zeki, şair, hükümdar yaradılışlı ve kabiliyetli bir adam olan Müseylime, *Hazret-i Muhammed*'in yaptığını yapacak olursa, *Yemâme*'nin bağımsızlığını koruyabileceğini sandı. Fakat Hazret-i Muhammed *hakiki bir peygamberdi, Müseylime ise* yalancı; aradaki bu büyük fark Yemâme'nin harab olmasına ve İslâmiyet'in bu bölgede biraz daha geç yerleşmesine sebep oldu. *Akraba* savaşında Müslümanlar İslâm dininin zaferini

temin etmek için çarpışırlarken, Müseylime'nin savaş başlarken sarf ettiği sözlerden de anladığımız gibi, Hanifeliler ancak şeref ve haysiyetlerini korumak, Kureyş hâkimiyetine girmemek için savaşmaktaydılar.

Müseylime Kur'an dilini, Kâbe'yi, Müslüman namaz sistemini de taklit etmiştir. Eğer o, hakiki bir peygamber olsaydı, savaşta öldürüldükten sonra, çarmıha gerilmiş olan Hazret-i İsa gibi, kurmuş olduğu dinin yaşaması gerekirdi. Müseylime'nin vahiy olduğunu iddia ettiği sözleriyle Kur'an'ın âyetleri arasında yapılacak basit bir mukayese Müseylime'nin bir mukallit ve sahte peygamber olduğunu isbata kâfidir. Nitekim daha kendisi hayatta iken bile kabiledaşı Sümâme bin Üsâl, Hanifeliler arasında şöyle vaaz etmişti: *"Bir dava üzerinde iki peygamberin gönderilmesi mümkün değildir ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olup ondan sonra başka bir peygamberin gelmeyeceğini ve ona şerik olmayacağını söyle!"* ve sonra şu âyeti okumuştu:

حم تنزيل الكتاب . . . .

(= Aziz ve âlim olan, suçları affeden, tövbeyi kabul eden, cezası şiddetli olan, pek cömert olan ve ondan başka Tanrı bulunmayan ve neticede ona varılan Tanrı'dan bu kitap nazil olmuştur). Sonra bunu Müseylime'nin âyet dediği şu sözlerle mukayese ederek gülünç farkı tebarüz ettirmiş: *"Ey kurbağa öt ne su içmemizi önlersin, ne de suyu bulandırırsın".*

يا ضفدع نقى ما تنقين اعلاك فى الماء و اسفلك فى الطين لا الشارب تمنعين
ولا الماء تكدرين

"İşte vallahi görüyorsunuz ki, bu Tanrı sözleri değildir" demişti.
(İbni Sa'd, Tabakat, V., S. 401)

Tarih boyunca pek çok kimse peygamberlik iddiasında bulunagelmiştir. Ama bunlardan hakiki peygamber olmayanları faaliyette bulundukları toplumlar ayıramamışlarsa bile, tarih onları ayırdetmeye muvaffak olmuştur. Müseylime, Beni Hanife için kahraman bir adamdı; fakat peygamber değildi. İslâmiyet *Yemen'* de, *Bahreyn'* de, *Esedler'* de *Temimler'* de hatta *Yemâme'* de Hanifeliler arasında yayılırken *Müseylime'*nin kurmaya çabaladığı din, *Yemâme'*nin bile sınırlarını aşamamıştır. İslâmiyet'in kötü bir kopyesi olduğu için de, onun ölümünden sonra eserinden, hiçbir iz kalmamıştır.

Her ne kadar Orta Arabistan'da bir yıl seyahat edip araştırmalarda bulunan *Palgrave, Müseylime'*nin Necid bölgesinde hâlâ bazı kimseler tarafından peygamber unvanına layık görüldüğünü ve *Hazret-i Muhammed* ile bir tutulduğunu yazmakta ise de, hayal mahsulü iddia ve tasvirlerle dolu olan bu seyahatnameye güvenmek bir tarafa, onda küçük bir değer mevcut olduğunu sanmak bile büyük bir hatadır.

V. UMUMİ NETİCE

Mümin bir Müslüman için *Kur'an* ve *Hadis*'in, peygamber olarak bize tanıtmadığı kimselerin peygamberliklerinin sahte olduğunu ispata bile lüzum yoktur. Çünkü her şeyden önce *Hazret-i Muhammed,* tarihin ilk devirlerinden beri doğru yoldan sapmış insan topluluklarını hakiki ve tek Tanrı yoluna çağırmak için gönderilmiş olan peygamberlerin sonuncusudur ve ondan sonra artık bir peygamber gönderilmeyecektir. Bununla beraber biz, İslâm tarihindeki ilk dört sahte peygamberi incelerken, bunların dördünün de sahte olduklarını objektif yollardan giderek ve objektif kıstaslar kullanarak ispat etmiş bulunuyoruz.

Bunlardan birincisi olan *Esved*'in öldürülmesi ile birlikte, kurmaya çalıştığı dini ve dünyevi sistem derhal yıkılmış, *Tuleyha* ve *Secâh* ise sonradan Müslümanlığı kabul ederek hakiki birer peygamber olmadıklarını, bizzat bu hareketleriyle ispat etmişlerdir. Nihayet elinde kılıç *Akraba* savaşında ölmüş bulunan *Müseylime* de, taraftarlarını kurmak istediği din uğrunda değil, Beni Hanife'nin şeref ve haysiyeti uğrunda can vermeye davet etmiş ve ölümünden sonra da kısa zamanda kendisine ait bütün izler yok olmuştur. Bu itibarla bahse konu olan dört yalancı peygamberin hepsi de Hazret-i Muhammed'in hastalığı ve ölümü üzerine Arabistan'da duyulan huzursuzluktan ve birçok kabilelerin Ridde'ye sapmış olmalarından istifade ile şahsi arzularını tatmin etmek isteyen ve kabilelerini Kureyş hâkimiyetinden kurtarmaya çabalayan birer mukallit olmaktan ileriye geçememişlerdir.

Ancak bu sahte peygamberlerin faaliyetlerinin – Ridde hareketi ile birlikte mütalaa edilmekle beraber – İslâm tarihi bakımından ikisi müspet, biri menfi olmak üzere üç önemli tesiri olmuştur:

1) Hazret-i Muhammed'in hastalanması ve Tanrı'ya kavuşması üzerine Muhacirûn ile Ensâr arasında çıkması beklenilen mücadele, *Ridde Hareketi* ve bu harekete yer yer önderlik etmiş olan sahte peygamberlerin faaliyetleriyle önlenmiştir; Medine etrafında kendilerini nasıl bir tehlikenin tehdid etmek üzere olduğunu duyan ve gören bu iki grup, İslâmiyeti ve kendi menfaatlerini korumak için Halife Ebu Bekir'in etrafında toplanmak ve birleşmek mecburiyetini hissetmişlerdir.

2) Gene sahte peygamberlerin ön ayak oldukları Ridde hareketi Araplar'ı, ya o zamana kadar bağlı bulundukları kabileleri ile birlikte hareket etmeye yahut da İslâmiyet'de sebat edip bizzat kendi kabilelerine karşı hareket etmeye sevketmiştir. böylece İslâmiyet veya Ridde yollarından birini seçmek mevkiinde kalanlar, kabileleri ile kendi aralarındaki bağları koparmışlardır. Birinci yoldan gidenler çok kere kendi kabilelerine, hatta yakın akrabalarına karşı hareket etmekten çekinmemişlerdir. Böylece mesela. bir *Yerbû'*lu Müslüman, *Hâlid*'in emri altında bizzat kendi kabilesiyle savaşmış ve bir *Esed*'li de *Beni Esed*'in mağlubiyetini mısralarla terennüm ve tes'it etmiştir. Bir yandan kabile bağları gevşerken bir yandan da Kur'anın telkin ettiği Allah korkusu zafer kazanmaya başlamıştır. Bir Müslüman yeğen ile mürted amcasının boğuşması sırasında amcası *"Beni öldürmek mi istiyorsun? Ben senin amcanım"* sözüne, Müslümün yeğen *"Evet sen benim amcamsın ama Allah da efendimdir"* diye cevap vermiştir.

Böylece bir yandan Muhacirûn ile Ensâr arasında vuku

bulması muhakkak gibi görünen mücadeleyi önleyen ridde ve sahte peygamberler, bir yandan da Arap kabilelerinin içlerindeki kabile ve aile bağlarının çözülmesine ve bunun yerini bir dereceye kadar Müslüman Araplık hissinin almasına sebep olmuştur.

3) Sahte peygamberlerin ortaya çıkışları ve Ridde hareketini benimseyerek buna önderlik etmeleri İslâmiyet'in yayılma ve genişlemesini, kısa da olsa, bir müddet için gecikmiştir. Eğer Yemâme'de Müseylime büyük bir kuvvet toplamamış olsaydı, o zaman Halid komutasındaki İslâm kuvvetleri, Orta Arabistan'da vakit kaybetmeyecek, bu kuvvetlerle Suriye ve Irak bölgelerinde başarılı fetih hareketlerine daha o zaman girişilmiş olacaktı.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân

İncil

Abü'l-Faraç, *Kitâb al-Agâni,* Kahire 1323, 21 C.

Abü'l-Fidâ, *Târîh al-Abî'l-Fidâ* (al-Muhtaşar fi Târîh al-Başar), İstanbul 1286, 2 C.

Balâzûrî, *Futüh al-Buldân,* Kahire 1901. (Türkç. Zâkir Kâdirî Ogan, 1955. 2 C.)

al-Bayhakî, *Kitâb al-Mahâsin va'l-Masâvî,* Schwally yayını, Leipzig 1902.

Bodley R. V. C., *Hazret-i Muhammed,* İst. (Türkçe. Semih Yazıcıoğlu).

Brockelmann C., *Geschichte der arabischen Literatur,* 3 cilt 1937-1949. Leyden.

Buhârî, *al-Câmi'al Sahih,* al-Matb ạt al-Şarkiya, 4 cilt, Mısır baskısı 1320.

Buhl Frants, *Das Leben Muhammeds,* Heidelberg 1955.

Buhl Frants, *Encyclopedie de l'İslâm, Hanif maddesi,* II. C. S. 274.

Buhl Frants, *Encyclopedie de l'İslâm, Musailima maddesi,* III. C., S. 796.

Büchner V. F., *Encyclopedie de l'İslâm, Madjus maddesi,* III. C., S. 102.

Caetani Leone, *İslâm Tarihi* (Tercüme eden H. C. Yalçın), İstanbul 1926, 10 C.

Dinet et Siliman ben İbrahim, *La vie de Muhammed,* 4. bası, Paris 1947.

al-Diyârbakrî Şayh Husayn ibn Muhammad bin al-Hasan, *Târîh al-Hamîs,* Mısır 1302, 2 C.

Dozy, *Tarih-i İslâmiyet* (tercüme eden Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul 1908-9, 2 C.

Draz M. A., *İnitiation au Koran,* Paris 1951.

Eyyûb Sabrî, *Mahmûd al-Siyar,* İstanbul 1287.

Fischer A., *İslâm Ansiklopedisi, Kehânet maddesi,* cüz 55, S. 72-3.

Gaudefroy-Demombynes et Platanov, *Le Monde Musulman et Byzantin jusqu'aux Croisades,* Paris 1931.

al-Hindî 'Alâ al-Dîn bin Husâm al-Dîn al-Muttakî, *Muntahâb Kanz al-'Ummâl fi Sunan al-Akvâl va'l-Af'âl,* Mısır 1306, 6 C.

Hirschfeld, *New Researches into the composition and exegesis of the Qoran,* London 1902.

Höhnerbach, *Vaşima's Kitab al-Ridda aus İbn Hagar's İşâba,* Wiesbaden 1951.

Huart Clement, *Histoire des Arabes,* Paris 1912, 2 cild.

al-Husaynî Camâl al-Dîn 'Atâ Allâh, *Ravzat al-Ahbâb,* Tercüme eden Benlizade Manisavî, İstanbul 1288, 4 Cild.

Hvândmîr, *Habib al-Siyar,* Tahran 1333, 4 C.

İbn al-aşîr, *Usd al-gâba fi Ma'rifat al-Şahaba,* Kahire 1288, 5 C.

İbn al-Aşîr, *al-Kâmil fi'l-Tarih,* Leyden 1867, 12 C.

İbn Hacar al-'Askalânî, *al-İşaba fi Tamyiz al-Şahaba,* Mısır 1323, 8 C.

İbn Haldûn, *Kitâb al-'İbar,* Mısır 1284, 7 C.

İbn Hişâm, *al-Sîrat al-Nabaviya,* Kahire 1355, 4 C.

İbn Kutayba, *Kitâb al-Ma'ârif,* Wüstenfeld yayını 1850.

İbn Sa'd, *Kitâb al-Tabakât al-Kabîr,* Leyden 1904, 9 kısım.

İbn Sa'd, *al-Sîra,* Wellhausen tercümesi ve yayını, Skizzen und Vorarbeiten, IV. Cild, Berlin 1899.

İbn al-Tiktaka, al-Fahrî, traduit de l'Arabe par Emile Amar. Paris 1910.

Juynboll, *Encyclopedie de l'İslâm, Azân maddesi,* I. C., S. 135.

Lyall Charles, *the Words Hanif end Muslim, JRAS,* 1903, S. 773 v. öt.

Mahmud Esad, *Tarih-i Din-i İslâm,* İstanbul 1328, 3 Cild.

al-Makrîzî Takî *al-Dîn, al-Nizâ'va'l-Tahâşum fî mâ bayna banî Umayya va banî Hâşim,* Mısır 1937.

Margoliouth, *On the Origin and İmport of Names Muslim and Hanif,* JRAS, 1903, S. 484 v. öt.

al-Mas'ûdî, *Murûc al-zahab va Ma'âdin al-Cavhar,* Paris 1814 (Les Prairies d'Or, Texte et traduction par C. Barbier de Meynard).

al-Mas'ûdî, *al-Tanbîh va'l-İşrâf,* Bağdat 1357.

Mirhvând, *Ravzat al-Şafâ,* Leknov 1914, 7 C.

Muhammad 'Abduh, *al-Manâr,* 17. 18. ve 21. C., S. 11 (Tafsir al-Kur'ân al-Hakîm).

Muir, *Annal of the early Caliphate,* London 1883.

Nadvî Sulaymân, *Asr-i Saâdet,* tercüme eden Ömer Rıza Doğrul, İst. 1928. 10 C.

al-Navavî İbn Zakaryâ Muhî al-Dîn bin Şaraf, *Tahzîb al-Asmâ'va'l-Lugât,* Mısır (Tarihsiz).

Neher Andre, *L'Essence du Prophétisme,* Paris 1955.

Palgrave William Gifford, *Une année de Voyage dans l'Arabie Centrale,* Paris 1862/3, 2 cild.

Schimmel Annemaire, *Dinler Tarihine Giriş,* Ankara 1955.

al-Suhaylî Abû'l-Kâsim 'Abd al-Rahman bin 'Abd Allâh bin Ahmad Abî'l-Hasan al-Has'amî, *al-Ravz al-'Unf,* Mısır 1914, 2 C.

al-Suyûtî Calâl al-Dîn, *Târîh al-Hulâfâ',* Kahire 1305, 2 Cild.

al-Şarîşî, *Şarh al-Makâmât al-Haririya* Mısır, Bulak 1384, 2 C.

al-Tabari, *Tarih al-Umam va'l-Muluk,* Kahire 1328, 13 C., Türkçe tercümesi *"Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,* çeviren Zâkir Kâdirî Ugan, Ankara 1955, 6 kitap çıkmıştır.

Tor Andrae, *les Origines de l'İslâm et le Christianisme,* Trd. par Jules Roche, Paris 1956.

Tor Andrae, *Mahomet sa vie et sa doctrine,*Paris 1945.

Vacca V., *Encyclopédie de l'İslâm, Sadjah maddesi,* IV. C. S. 46.

Vacca V., *Encyclopédie de l'İslam, Tulayha maddesi,* IV. C., S. 874.

al-Vâkidî, *Kitâb al-Magâzî.* Wellhausen yayını, Berlin 1882, 1 C.

Vaşîma, *Kitâb al-Ridda,* Höhnerbach yayını, Wiesbaden 1951.

al-Vâtvât Abü İshak Burhân al-Dîn İbrâhim, *Gurar al-Haşa'is al-Vâziha ve 'Urar al-Naka'is al-Faziha,* Mısır 1318 ('Ayn al-Adab va'l-siyâsa ve zayn al-Hasab va'l-riyâsa)

Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums,* Berlin 1899.

Wellhausen, *Skizzen und Vorarbeiten,* Berlin 1899, 6 C.

Yâkût bin 'Abd Allah al-Hamavî, *Mu'cam al-Buldân,* Mısır, 1906, 8 C.

al-Zabîdî Ahmed b. Ahmed, *al-Tacrîd al-Şarîh li Ahâdiş al-Cami' al-Şahîh* (tercümesi Kâmil Miras) İstanbul 1946.

al-Zahabî, *Tacrîd Asma' al-Şahâba,* Haydarabad 1315, 2 C.

al-Zahabî, *Târîh al-İslâm va Tabakât al-Maşahir va'l-Alâm,* Kahire 1367-69, 5 cüz.

al-Zamahşarî, *Kaşşâf,* Mısır 1307, 2 C.

Zettersteen, *Encyclopédie de l'İslâm, Abna maddesi,* I. C. S. 74.

İNDEKS

A

Abbad ('Abbâd), 50
Abbas ('Abbâs), 92
Abd al-Kays ('Abd al-Kays), 40, 42, 46, 49, 50
Abduh Muhammed ('Abduh Muhammad), 141
Abdullah bin Kays ('Abd Allâh bin Kays), 63
Abdullah bin Mes'ud ('Abd Allâh bin Mas'üd), 94
Abdullah bin Nevvaha ('Abd Allâh bin Navvâha), 160
Abdullah bin Zeyd bin Âsım ('Abd Allah bin Zayd bin 'Âşim), 152
Abdulmuttalib ('Abd al-Muttalib), 110
Abdu Menat bin Kinane ('Abd Menât bin Kinâna), 95, 112
Abdurrahman bin el-Hanefî ('Abd Al-Rahman bin al Hana-fî), 145
Abhala bin Kaab bin Avf ('Abhala bin Ka'b bin 'Avf), 60
Abrak (al-Abrak), 46, 93, 95
Abs ('Abs), 46, 93, 94, 95
Aden ('Aden), 52, 67
Adî bin Hatim ('Adî bin Hâtim), 97
Agramanyu, 28
Ahuramazda, 28
Ak ('Ak), 52, 67, 79
Akra bin Hâbis (al-Akra' bin Hâbis), 43
Akraba ('Akrabâ), 137, 145, 149, 153, 161, 164
al-Alâ bin al-Hadramî (al-'Alâ bin al-Hazramî), 42, 49, 50, 95, 112, 146, 147
Ali bin Ebi Talib ('Alî bin Abî Tâlib), 39, 94, 119
Alman, 18, 88
Âmir ('Âmir), 102

Âmir bin Luey ('Âmir bin Lu'ay), 128
Âmir bin Şehr ('Âmir bin Şahr), 63, 64, 65, 70
Amr ('Amr), 110, 112, 116
Amr bin al-Ahtem ('Amr bin al-Ahtam), 43, 111, 117
Amr bin al-As ('Amr bin al-'Âs), 42, 47, 95
Amr bin Carûd ('Amr bin Cârûd), 40, 133
Amr bin Hazın ('Amr bin Hazın), 37, 63
Amr bin Ma'dikerib ('Amr bin Ma'dîkarîb), 52, 53, 67, 79, 80, 104, 105
Amr bin Muaviye (Amr bin Mu'âviya), 53
Amr bin Temim (Amr bin Tamîm), 48, 112
Anbar ('Anbar), 31
Anber bin Yerbu ('Anbar bin Yarbu'), 113
Andrae Tor, 14, 21, 30, 32
Ans ('Ans), 39, 60, 61
Arabistan, 14, 18, 19, 22, 24, 26, 29, 30, 34, 36, 40, 44, 45, 54, 64, 109, 111, 114, 115, 142, 143, 156, 164
Arap, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 34, 35, 41, 42, 51, 52, 54, 55, 56, 59, 62, 70, 79, 100, 104, 105, 127, 144, 160, 161, 165, 166
Arfaca bin Hersume "Arfaca bin Harşuma), 47, 50
Aser, 67
Aurelianus, 110
Avesta, 28
Avf ('Avf), 48, 112
Ayhala ('Ayhala), 60
Ayşe Hz. ('Â'işa), 48
Azad (Âzâd), 65, 70, 73, 74, 75, 76
Azimen, 27

B

Bâbil, 27
Bahreyn (Bahrayn), 22, 29, 31, 36, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 67, 95, 126, 143, 146, 163
Bakara sûresi (Bakara), 32, 132, 150
Bankipore, 18, 35
Basra (Başra), 22, 31, 114, 122
Batîn bin Abdullah el-Hanefî (al-Batîn b. 'Abd Allâh al-Hanafî), 145

Bâzân, 63, 65
Becîle (Bacîla), 40, 46
Behda (Bahdâ), 112
Bekir bin Vâil (Bakr bin Vâ'il), 42, 45, 49, 126
Belâzûrî, 17, 29, 38, 43, 49, 53, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 75, 76, 77, 80, 92, 94, 95, 97, 101, 102, 103, 106, 112, 113, 114, 121, 122, 124, 128, 129, 132, 133, 135, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 160
Belka (Balkâ), 36
Beni Âmir (Banu 'Âmir), 45
Beni Âmir bin Luey (Banû 'Amir bin Lû'ay), 116, 152
Beni Anber (Banû 'Anbar), 116
Beni Câriye (Banû Cariye), 45
Beni Hanife (Banû Hanîfa), 24, 41, 44, 58, 85, 114, 117, 120, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 154, 158, 162, 163, 164
Beni Hâşim (Banû Hâşim), 57
Beni Hıfaf (Banû Hifâf), 45
Beni İsmail (Banû İsmâ'îl), 29
Beni Neccâr (Banû Neccâr), 37, 132
Beni Ukfân (Banû Ukfân), 113
Beni Ümeyye (Banû Umayya), 57
Berâbin, el-Mâlik (Barâbin al-Mâlik), 151
Beyhakî (Bayhakî), 98, 101, 102, 106, 133
Bizans, 43, 140
Buharî (Buhârî), 17, 38, 61, 76, 111, 130, 131, 132, 146
Buhl Frants, 19, 32, 38, 138
Butah (Butâh), 47, 95, 115, 148, 149
Butûn (Butûn), 48, 112
Buzaha (Buzâha), 97, 102, 115
Büchner, 29

C

Caetani, 20, 21, 37, 38, 58, 62, 65, 75, 77, 85, 87, 88, 89, 90, 95, 102, 107, 110, 114, 115, 124, 127, 137, 140, 142, 145, 147, 149, 153, 154, 159, 160, 161
Ca'fi (Ca'fî), 39

Cahiliye (Câhilîya), 20, 56, 78, 88, 91, 106, 145
Cemaat Yılı (Camâ'at), 119
Carra de Vaux B, 27
Cebrail (Cabrâ'il), 33, 98, 99, 100, 105
Cedîle (Cadîla), 90, 97
Cefne (Cafna), 103
Celûla (Calûlâ), 104
Cendel (Candal), 46
Cenebe bin Havt Riyâhî (al-Canaba bin Havt al-Riyâhî), 121
Cereş (Caraş), 39
Cerir bin Abdullah Becelî (Carîr bin'Abd Allâh Bacalî), 40, 63, 65
Ceyfer (Cayfar), 50
Cezem (Cazam), 31
Cüheyne (Cuhayna), 46
Cündub Fezârî (Cundûb Fazârtî), 122
Cüşem (Cuşam), 46
Cüşeyş al-Deylemî (Cuşayş al-Daylamî), 51, 65, 69, 70, 71, 74, 78

D

Dabbe (Zabba), 45, 112, 116
Dârin (Darin), 50
Dazaveyh (Dazâvayh), 51, 52, 64, 65, 67, 69, 70, 74, 75, 78, 80, 81
Deba (Dabâ), 47, 50, 51
Decâni (Dacânî), 116
De Goeje, 32, 44, 51
Dehânî (Dahânî), 116
Dehna (Dalınâ), 49
Dırar bin el-Ezver (Zırâr bin al-Azvar), 90, 91
Dicle, 110
Dinet E., 134
Diyarbekrî (Diyarbakri), 129, 130, 135
Dozy, 24, 26
Draz M. A., 27
Dudan bin Esed (Dûdân bin Asad), 83
Dumet ül-Cendel (Dûmat al-Candal), 31

E

Ebaz (Abâz), 156

Ebna (Abna), 47, 48, 51, 52, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 78, 81, 112

Ebu Bekr (Abû Bakr), 45, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 58, 69, 77, 78, 79, 80, 85, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 103, 107, 112, 114, 115, 117, 120, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 165

Ebu Huzeyfe (Abû Huzayfa), 149, 152

Ebu Hüreyre (Abû Hurayra), 50, 130, 149

Ebu Fasîl (Abû Faşîl), 95, 99, 144

Ebu'l-Ferec (Abû'l-Farac), 17, 114, 117, 118, 121, 123, 124

Ebu'l-Fida (Abû'l-Fidâ'), 60, 61, 63, 64, 75, 76, 114, 123, 134, 152, 153

Ebu Ma'şer (Abû Ma'şar), 153

Ebu Meryem (Abû Maryam), 154

Ebu Musa'l-Aş'arî (Abu Musa'l-Aş'arî), 38, 39, 63, 67

Ebu Ömer (Abû 'Omar), 97

Ebu Süfyan (Abû Sufyân), 84

Ebu Sümame (Abû Şumâma), 129

Ehl al-Kitab (Ahl al-Kitâb), 27, 127

Ehrimen, 28

Elcend (Alcand), 67

Elçi, 36, 37, 42, 45, 63, 75, 84, 98, 133, 160

En'am Suresi (An'âm), 142

Emevîler (Amavî'ler), 57, 153

Ensar (Anşar), 37, 46, 56, 86, 93, 96, 132, 135, 148, 149, 151, 152, 154, 165

Esed (Asad), 31, 34, 41, 45, 46, 56, 58, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 93, 97, 102, 103, 104, 107, 114, 120, 143, 144, 163, 165

Esed bin Hüzeyme (Asad bin Huzayma), 83

Eshab (Aşhâb), 92

Eslem (Aslam), 46

Esved ül-Ansî (Asvad al-'Ansî), 15, 38, 47, 51, 52, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 107, 109, 115, 124, 125, 134, 144, 164

Eş'as bin Kays (Aş'as bin Kays), 41, 53

Eşca (Aşca'), 45
Eşter bin Hevcan (al-Aştar bin Havcân), 83
Evs (Avs), 23
Evs bin Hikk ('Avs bin Hikk), 112
Evs bin Huzeyme ('Avs bin Huzayma), 116
Eyyub Sabri, 66, 105, 133
Ezan ('Azan), 96
Ezd (Azd), 39, 42, 50, 75
Ezva ('Azvâ), 78

F

Fak'as bin Tureyf (Fak'as bin Turayf), 83
Faran (Fârân), 31
Fars (Fars), 42, 104
Fedek (Fadak), 29
Ferve bin Müsîk al-Murâdî (Farva bin Musîk al-Muradî), 40, 68
Fezare (Fazâra), 43, 55, 84, 88, 107
Fırat, 110
Filistin, 15
Firuz al-Deylemî (Firuz al-Daylami), 51, 52, 53, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81
Fischer A., 59
Furat bin Hayyân ül-İclî (Furat bin Hayyân al-'İclî), 134, 141

G

Galâfika (Galâfika), 67
Galib bin Bişr ül-Esedî (Gâlib bin Bişr al-Asadî), 88
Gamr (Gamr), 48, 97
Garûr (al-Garûr), 50
Gassan (Gassân), 43, 103
Gatafan (Gatafân), 45, 46, 56, 58, 84, 88, 89, 91, 93, 97, 98, 107, 144
Gaudefroy-Demombynes, 31, 59
Gavs (Gavs), 90
Gıfar (Gıfâr), 46
Guneyz bin Yerbu (Gunayz bin Yarbu'), 112
Guşna (Guşnâ), 79

H

Habbal (Habbâl), 87, 89, 93, 94
Habeş, 30, 40, 62
Habeşistan, 22, 29
Habib (Habîb), 129
Habib bin Abdullah el-Ensarî (Habib bin'Abd Allâh al-Anşarî), 148
Habib bin Hanife (Habîb bin Hanîfa), 129
Habib bin Sumâme (Habib bin Şumama), 129
Habib bin Zeyd (Habîb bin Zayd), 152
Hacer (Hacar), 49, 125
Hacer-i Esved (Hacer Asvad), 23
Haddâm (Hazzam), 112
Haddaş (Haddâş), 152
Hadice Hz., (Hadîca), 33
Hadikat ül-Mevt (Hadîkat al-Mavt), 151, 152, 154
Hadikat ür-Rahman (Hadîkat al-Rahman), 125, 151
Hadis (Hadîş), 164
Hadramavt (Hazramavt), 36, 42, 46, 47, 52, 67, 95
Hakîm bin Kelbî (Hakîm bin Kalbî), 121
Halef bin Üsâme (Halaf bin Usâma), 113
Hâlid bin Said bin Al-As (Hâlid bin Sa'id bin al-'Âş), 47, 63, 67, 95
Hâlid bin Üsâme (Hâlid bin Usâma), 112
Hâlid bin Velid (Hâlid bin Valid), 36, 37, 47, 48, 56, 83, 85, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 105, 106, 107, 115, 119, 120, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 165, 166
Halkedon, 30
Hamkateyn (Hamkatayn), 47, 95
Hammad bin Yezid (Hammâd bin Yazîd), 111
Hamza (Hamza), 150, 152, 153
Hanif (Hanîf), 21, 31, 32, 33, 34, 138, 140
Hanife bin İl (Hanifa bin 'Icl), 129
Hanzala (Hanzala), 48, 49
Hanzala bin Malik (Hanzala bin Mâlik), 112
Hârice bin Hısn ül-Fezârî (Harîça bin Hışn al-Fazârî), 98

Harim bin Kutbe bin Sinan el-Fezârî (Harim bin Kutba bin Sinan al-Fazârî), 88
Harirî (Hârirî), 139
Hâris (Hâriş, Banû Necrân'dan), 132
Hâris bin Dudan (Hâriş bin Dûdân), 83
Hâris bin Kâab (Hâriş bin Ka'b), 29, 36, 38, 47, 66
Hâris bin Malik üt-Tâi (al-Hârış bin Mâlik al-Tâ'i), 89
Hâris bin Süveyd bin Ukfan (Harış bin Suvayd bin Ukfân), 112, 113
Hâris bin Ukfan (al-Hâriş bin 'Ukfân), 112
Hâris'in kızı Secâh (bk. Secâh),132
Harran (Harrân), 27
Hârun (Hârûn), 129
Has'am (Haş'aın), 46
Hassan bin Sâbit (Hassân bin Şâbit), 43, 56
Havazin (Havâzin), 45, 46, 48, 58, 91, 93, 102
Havlan (Havlân), 52, 79
Hayber (Haybar), 29
Hazn (Hazn), 114, 115
Hazrec (Hazrac), 23
el-Hazrecî (al-Hazracî), 129
Hecer (Hacar). 39, 50
Hemdân (Hamdân), 40, 63, 74
Hendek (Handak), 84
Hermes, 27
Hevcan bin Fakas (Havcân bin Fakas), 83
Hevze bin Ali (Havza bin'Ali), 41, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 144, 156
el-Heysem el-Hanefi (al-Hayşam al-Hanafî), 146
Hıkk bin Üsame (Hikk bin Usâma), 112
Hicaz (Hicâz), 23, 40, 42, 64, 126, 136, 143, 157
Hicaz Haremi (Hicâz Harâm'i), 157
Himar (Himâr), 60
Himyar (Himyar), 23, 31, 50, 74, 78
el-Hindî (al-Hindî), 92, 96
Hindistan, 18
Hîre (Hira'), 31, 145

Hirschfeld H., 138
Horsabad (Horsâbâd), 109
Höhnerbach, 20, 54, 66, 67, 68, 88, 89, 104, 117, 142, 143, 144, 145, 148, 166
Hıristiyan, 15, 22, 26, 29, 30, 31, 40, 41, 42, 43, 44, 62, 64, 80, 110, 114, 122, 126, 128, 143, 160
Huab (Hu'ab), 48
Huart Clémént, 89
Hubel (Hubal), 23
Hubeyş el-Esedî (Hubayş al-Asadî), 88
Hudeybiye (Hudaybiya), 35, 110
Humrân bin Câbir (Humran bin Câbir), 128
Hutam (Hutam), 49, 50, 146, 147
Hutay (Hutay'), 95
Huveylid bin Nevfel (Huvaylid bin Navfal), 87
Huzeyfe bin Mihsan (Huzayfa bin Mihsan), 47, 50
Huzeyl (Huzayl), 46, 116, 119
Huzeyl bin Umran (Huzayl bin'Umrân), 113
Hüceyr bin Ümeyr (Hucayr bin 'Umayr), 160, 161
Hürmüz (Hurmuz), 28

I

Irak ('İrak), 97, 105, 108, 119, 122, 166

İ

İbâdî (İbâzî), 31
İbni Abbas (İbn 'Abbâs), 42, 65, 131
İbn al-Esîr (İbn al-Aşîr), 47, 83, 84, 90, 99, 100, 103, 104, 105, 160
İbn Hacer el-Askalanî (İbn Hacar al-'Askâlanî), 18, 88
İbn Haldun (İbn Haldûn), 14, 20, 61, 66, 76, 77, 90, 99, 101, 103, 105, 113, 114, 118, 121, 124, 134, 135, 153, 156, 159, 160
İbn Hişam (İbn Hişam), 17, 37, 126, 128, 131, 132, 133, 156, 159
İbni Hubeyş (İbn Hubayş), 102, 107, 138, 159, 160, 161
İbn İshak (İbn İshak), 33, 37, 98, 111, 132, 133, 134, 138, 139, 146, 149, 155, 159

İbni Kelbî (İbn Kalbî), 114, 121
İbni Kuteybe (İbni Kutayba), 113, 129, 135
İbn Sa'd (İbn Sa'd), 17, 38, 41, 42, 66, 76, 84, 86, 89, 97, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 162
İbni Selmâ (İbn Salmâ), 110
İbrahim Hz. (İbrâhîm), 23, 29, 32, 33
İdris (İdris), 27
İki Mescid (İki Mascid), 46
İkra' bin Hâbis (al-İkra' bin Hâbis), 111
İkrime (İkrima), 141, 148
İkrime bin Ebi Cehl (İkrima bin Abî Cahl), 47, 50, 51, 53, 95
İlyas bin Mudar ül-Esedî ül-Fakasî (İlyâs bin al-Asâdî al-Fakasî), 83
İmru'ul-Kays (İmrû'al-Kays), 26, 45
İncil, 13, 31, 61, 101
İran, 30, 41, 52, 62, 79, 108, 126
İsâ Hz. (Îsâ), 15, 31, 33, 34, 101, 162
İsâbe (İşâba), 35
İslâm, 31, 32, 35, 37, 38, 41, 42, 45, 47, 48, 50, 51, 54, 57, 63, 65, 67, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 96, 99, 100, 101, 104, 106, 109, 110, 111, 112, 123, 124, 125, 127, 128, 134, 140, 142, 143, 144, 151, 160, 164, 165, 166
İslâmiyet, 13, 15, 20, 22, 24, 25, 26, 29, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 49, 50, 55, 57, 62, 63, 64, 88, 89, 93, 96, 97, 102, 103, 107, 122, 127, 128, 131, 134, 135, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 156, 160, 161, 163, 165, 166
İstahrî (İştahri), 65

K

Kâab (Ka'b), 46
Kâab al-Ahbar (Ka'b al-Ahbâr), 39
Kâbe (Ka'ba), 23, 31, 110, 157, 162
Kadir gecesi (Kadir), 126
Kadisiye (Kâdisiya), 104
Ka'ka' (Ka'kâ), 111, 116
Katâde (Katâda), 138, 141
Katada bin Meslemet el-Hanefî (Katâda bin Maslamat al-Hanafî), 147
Katif (Katîf), 49

Kays bin Abd-i Yegûs (Kays bin'Abd Yagûş), 66, 67, 68, 69, 70
Kays bin Âsım (Kays bin 'Âşım), 43, 48, 49, 50, 111, 112, 121
Kays bin Hubeyre Makşuh Muradî (Kays bin Hubayra Makşûh Muradî), 47, 51, 52, 65, 66, 68, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80
Kays bin Sa'lebe (Kays bin Şa'laba), 49
Kazvin (Kazvin), 105
Kehânet (Kahânat), 59
Kehf-i Hubbân (Kahf Hubbân), 61, 77
Kelb (Kalb), 23, 45, 46, 93, 103
Kelbî (Kalbi), 117
Kerkenez (Karkanaz), 23
Kesir bin Habib (Kaşîr bin Habîb), 129
Keşşaf (Kaşşâf), 139
Kezzâb (Kazzâb), 144
Kıptî (Kıbti), 30
Kızıldeniz, 22, 29
Kinane (Kinana), 29, 46
Kinde (Kinda), 40, 41, 46, 53, 66
Kisra (Kisrâ), 144
Korintos, 61
Kûfe (Kûfa), 119, 120, 121
Kur'an (Kur'ân), 13, 25, 27, 37, 38, 88, 111, 135, 137, 138, 148, 157, 162, 164, 165
Kureyş (Kurayş), 23, 45, 46, 54, 55, 56, 58, 64, 81, 108, 109, 110, 118, 133, 135, 138, 161, 162, 164
Kus bin Saide (Kuss bin Sâ'ida), 33, 34
Kuzaa (Kuzâ'a), 31, 45, 46, 47, 93, 95

L

Lahmî (Lahmî), 31
Lakît bin Mâlik el-Ezdî (Lakît bin Mâlik al Azdî), 15, 50
Lât (Lât), 23, 24
Lüceym (Lucaym), 129

M

Ma'an bin Hâcis (Ma'n bien Hâciz), 48

Mahmud Esad, 28, 33, 134
Makrizî (Makrizî), 57
Makşuh (Makşûh), 66
Mâlik bin Hanzala (Mâlik bin Hanzala), 115
Mâlik bin Huzeyfe bin Bedr (Mâlik bin Huzayfa bin Badr), 48
Mâlik bin Nüveyre (Mâlik bin Nuvayra), 47, 49, 89, 95, 112, 115, 116, 122, 143, 148
Mâlik bin Zeyd Menât (Mâlik bin Zayd Manat), 112
Mâlik'ler (Mâlik), 49, 122, 149
Mandeen, 27
Manzur bin Zıbyan ül-Fezârî (Manzur bin Zibyan al-Fazarî), 98
Marcianus, 30
Marcus, 101
Mârib (Ma'rib), 67
Margoliouth, 19, 32, 128, 138, 140
Matta, 13
Maveraünnehr (Mavarâ al-Nahr), 28
Mecusî (Macûsî), 22, 28, 35, 39, 42, 43, 64, 65, 127, 143,
Medâinî (al-Mada'înî), 127, 132, 134
Medine (Madîna), 31, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 54; 56, 57, 58, 59, 64, 65, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 102, 103, 106, 109, 111,128, 130, 131, 132, 134, 142, 144, 147, 156, 160
Mehre (Mahra), 47, 50, 51
Mekke (Makka), 23, 26, 31, 32, 43, 46, 102, 103, 110, 130, 131, 138, 142, 160
Melek (Malak), 72
Melkit, 30
Memun el-Hârisî (al-Ma'mûn al-Harişî), 110
Menât (Manât), 24
Meryem (Maryam), 26
Merzubâne Âzad (Marzûbâna Âzâd), 66, 70, 71, 73, 75
Mescid (Mascîd), 46, 93
Mesleme bin Habib veya Hayyib (Maslama bin Habîb veya Hayyîb), 128
Mes'udî (Mas'ûdî), 60, 110, 113, 154
Mezhic (Mazhic), 39, 40, 61, 62, 63, 66, 67, 68

Mezopotamya, 43, 48, 109, 112, 114, 115, 116, 119, 122
Mısır, 30, 57, 60
Mirhond (Mır Hvând), 60, 61, 65, 67, 71, 74, 77, 86, 97, 100, 105, 106, 107, 114, 121, 122, 133, 154
Monoteist, 13, 138
Monoteizm, 80
Monofizit (Monophisit), 30
Mu'aınmer bin Kilâb el-Zimmânî (Mu'ammar bin Kilâb al-Zimmânî), 147
Muaviye bin Ebi Süfyan (Mu'âviya bin Abî Sufyân), 119, 120, 122, 153
Muaviye bin Kays ül-Cenbî (Mu'âviya bin Kays al-Canbî), 66
Muaz bin Cebel (Mu'âz bin Cabal), 38, 39, 63, 67, 68, 77
Mudar (Muzar), 57, 118
Muhâcir bin Umeyye (Muhâcir bin Umayya), 47, 52, 53, 67, 79
Muhacirûn (Muhâcirûn), 56, 86, 96, 149, 151, 154, 165
Muhakkim bin Tufeyl (Muhakkim bin Tufayl), 150, 152, 154, 160
Muhammed Hz., 17, 19, 20, 26, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 53, 54, 55, 56, 58, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 76, 77, 78, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 108, 110, 111, 114, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 156, 160, 161, 162, 163, 164, 165
Muhammed Fuad Abdülbakî (Muhammad Fu'ad'Abd al-Bâkî), 141
Muharib (Muhârib), 51
Muharrem (Muharram), 44
Muhriz bin Katade bin Meselemet el-Hanefî (Muhriz bin Katâda bin Maslamat al Hanafî), 147
Muir, 21, 110, 114, 128, 153
Muka-is (Mukâ'is), 48, 112
Mukatil (Mukâtil), 138
Murad (Murâd), 39, 40
Musa (Mûsâ), 15, 29, 31, 33, 34, 61
Musabbih (al-Muşabbih), 51
Musevî, 22, 27, 29, 32, 64, 80, 87, 143
Mücca'a bin Mürrare el-Hanefî el-Yemâmî (Mucca'a bin Murrâra al-Hanafî al Yamâmî), 89, 129, 143, 144, 146, 149, 150, 154, 155

Müdrike (Mudrika), 83
Münzir bin Sâva (al-Munzir bin Sâvâ), 42, 49
Müseyl bin ül-Hâris (Musayl bin al-Hâriş), 83
Müseylime (Musaylima), 15, 19, 20, 41, 47, 57, 59, 85, 89, 95, 99, 109, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166
Müslim (Muslim), 21, 32, 138, 140
Müzeyne (Muzayna), 46

N

Naciye (Nâciya), 50
Nadle bin ül-Eşter (Nazla bin al-Aştar), 83
Nemr bin Kasit (Namr bin Kâsit), 45
Nevevî (al-Navavî), 76, 135
Nevâkil (Navâkil), 119
Nesturî, 22, 30
Nebâc (Nabâc), 116
Necid (Nacid), 36, 83, 89, 126, 130, 163
Necran (Nacrân), 22, 30, 36, 43, 62, 63, 66, 72, 75, 79, 115
Nedvî Süleyman (Nadvi Sulaymân), 103
Nevvâha (Navvâha), 133, 160
Nevfel bin Nadlet ül-Esedî ül-Fakasî (Navfal bin Nazla al-Asadî al-Fakasî), 83
Neher Andre, 14
Nevvar (Navvâr), 101
Nihavend (Nihâvand), 84, 104
Nihar ür-Reccâl bin Unfuva (Nihâr al-Raccâl bin 'Unfuva), 136
Nu'aym bin Yezid (Nu'aym bin Yazîd), 111
Nu'aym bin Zeyd (Nu'aym bin Zayd), 43
Numan bin Mukarrin (Nu'mân bin Mukarrin), 94, 104, 105
Numan bin Seleme... el-Hanefî el-Yamâmî (al-Nu'man bin Salama... al-Hanafî al-Yamâmî), 145
Numan bin ül-Münzir (al-Nu'man bin al Munzir), 145

Ö

Ömer bin Hattab ('Ömer bin al-Hattab), 28, 58, 92, 103, 104, 144, 155
Önasya, 101

P

Palgrave V. G., 19, 124, 163
Pehlevî, 28
Peygamber Hz., 38, 41, 42, 43, 48, 49, 70, 77, 130, 132, 133

R

Rabb (Rabb), 29, 34, 119, 138
Rahman (Rahmân), 57, 62, 80, 138, 139, 158
Rahman Bahçesi (Rahmân Bahçesi), 151
Rahman ül-Yemen (Rahmân al-Yaman), 62
Ravd ül-Unf (Ravz al-Unf), 139
Rebia (Rabî'a), 31, 40, 57, 118
Rebia'nın yalancısı (Rabî'anın yalancısı), 20
Reccâl bin Unfuva (al-Raccâl bin 'Unfuva), 129, 132, 135, 136, 143, 150, 152, 160
Rehhâl bin Unfuva (al-Rahhâl bin 'Unfuva), 128
Resûl (Rasûl), 33, 95
Resûlullah (Rasul Allâh), 56, 65, 150
Ribab (Ribâb), 48, 109, 112, 116, 125
Ridde (Ridda), 18, 34, 35, 36, 45, 49, 50, 51, 54, 55, 68, 69, 78, 81, 84, 89, 95, 110, 143, 147, 164, 165, 166
Roma, 15, 110

S

Sa'b bin Osman el-Suheymi el-Yemâmî (al-Sa'b bin 'Oşmân al-Suhaymî al-Yamâmî), 145
Sâbiî (Şabi'i), 27, 28, 36
Sâbit bin Ekram (Şabit bin Akram), 94, 97, 103
Sâbit bin Kays (Şabit bin Kays), 43, 56, 129, 152
Sa'd al-Aşire (Sâ'd al-'Aşîra), 39
Sa'd bin Bekr (Sa'd bin Bakr), 46
Sa'd bin Zeyd Menat (Sa'd bin Zayd Manât), 48, 112
Sa'd-u Huzeyme (Sa'd-u Huzayma), 110
Sadef (Şadaf), 40
Sâib bin Katâde el Hanefî el-Yemâmî (al-Sa'ib bin Katâda al-Hanafî al-Yamâmî), 146

Sakîf (Şakîf), 23, 25, 46, 58,
Salît bin Amr al-Amirî (Salit bin 'Amr al-'Amırî), 41, 128, 129
Samîler, 61
San'a (Şan'â), 23, 52, 53, 63, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 78, 79
Sarrad bin Abdulllah al-Ezdî (Şarrad bin 'Abd Allâh al-Azdî), 39
Satîh (Satîh), 110
Schevalli F, 98
Schimmel Annemaire, 28
Sebbice, 49
Secâh (Secâh), 15, 19, 57, 59, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 142, 143, 144, 157, 160, 164
Sehâbe (Şahaba), 58, 77, 92
Sekâsik (Sakâsik), 67
Sekûn (Sakûn), 67
Seleme (Salama), 86, 97
Seleme bin Hanzale es-Suheymî (Salama bin Hanzala al-Suhaymî), 128
Seleme bin Umeyr (Salama bin 'Umayr), 155
Selil bin Kays (Salîl bin Kays), 113
Selma (Salmâ), 48
Semira (Samîra), 87, 90
Senet ül-Vüfut (Sanat al-Vufûd), 111
Serî (al-Sarî), 97
Set, 27
Seyf bin Ömer (Sayf bin 'Omar), 20, 49, 63, 68, 69, 70, 71, 73, 77, 112
Sıddık (Şiddîk), 145
Sikaye (Sikâya), 110
Sinan (Sinân), 91
Sliman ibn İbrahim, 134
Subba, 27
Suhbân bin Şems bin Amr el-Hanefî el-Yemâmî (Şuhban bin Şams 'Amr al-Hanafî al-Yamâmî), 145, 147
Suriye, 30, 46, 47, 58, 92, 95, 102, 166
Süheylî (Suhaylî), 139
Süleym (Sulaym), 45, 48, 95, 102

Sümâle bin Kesir (Şumâla bin Kaşîr), 129
Sümâme bin Kesir (Şumama bin Kaşîr), 129
Sümame bin Usâl bin el-Nu'man bin Seleme el-Hanefî el-Yemâmî (Şumâma bin Usâl bin al-Nu'mân bin Salama al-Hanafî al-Yamâmî), 41, 49, 118, 128, 130, 131, 134, 135, 141, 142, 146, 147, 148, 159, 162
Süveyd bin Halef (Suvayd bin Halaf), 113
Süveyd bin Hâlid (Suvayd bin Hâlid), 112
Süveyd bin Mukarrin (Suvayd bin Mukarrin), 48
Süveyd bin ül-Hâris (Suvayd bin al-Hâriş), 113
Süyutî (Suyûtî), 92

Ş

Şam, 44, 97, 102, 105, 108, 139
Şaub (Şa'ub), 66
Şebes bin Rib'î (Şabas bin Rib'î), 121
Şehr bin Bâzan (Şahr bin Bâzân), 63, 65, 66, 70
Şehrit (Şahrît), 51
Şehristanî (Şahristânî), 27
Şems bin Amr el-Hanefi el-Yemâmî (Şams bin 'Amr al-Hanafî al-Yamâmî), 145
Şemsî (Şamsî), 109
Şerce (Şarca), 67
Şerişî (Şarîşî), 139
Şeyban (Şayban), 50, 97, 113
Şeytan (Şaytân), 69, 70, 102
Şurahbil bin Hasene (Şurahbil bin Hasana), 47, 118, 148, 149

T

Taberî (Tabarî), 17, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 48, 49, 51, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 87, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 126, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 143, 149, 151, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161
Taglib (Taglîb), 31, 113, 114, 119
Tâhir bin Ebi Hâle (Tâhir bin Abî Hâla), 52, 63, 79,

Taif (Tâ'if), 23, 31, 67, 115
Talha (Talha), 94, 98
Talha (bk. Tuleyha'ya da), 98, 144
Talhacık, 83
Talhat ün-Nemri (Talhat al-Namrî), 56, 57
Talk bin Ali (Talk bin 'Ali), 127
Tanrı, 14, 24, 31, 32, 35, 36, 37, 42, 43, 45, 57, 63, 73, 75, 81, 84, 91, 92, 95, 96, 98, 99, 101, 104, 118, 119, 133, 134, 155, 158, 159, 160, 162, 164, 165
Tanri Elçisi, 36, 37, 45, 63, 75, 84, 98, 133, 160
Tanûh (Tanuh), 31
Tayy (Tayy), 23, 31, 41, 46, 56, 58, 89, 91, 93, 97
Tebale (Tabâla), 39
Tebük (Tabûk), 127
Tedmür (Tadmur), 109
Temim (Tamîm), 31, 34, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 55, 56, 58, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 143, 149, 157, 163
Tevrat, 31
Teyma (Tayrnâ), 29
Tihame (Tihâma), 48, 52, 79
Tufeyl (al-Tufayl), 89
Tuleyha bin Huveylid (Tulayha bin Huvaylid), 15, 46, 47, 56, 57, 59, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 124, 125, 134, 142, 143, 144, 164
Tureyf bin Amr (Turayf bin 'Amr), 83
Turayfa bin Hâciz (Turayfa bin Hâciz), 48, 95

U

Ubâde bin Hâris ('Ubada bin Hariş), 133
Ubeydullah bin Cahş ('Ubayd Allah bin Çahş), 32. 33,
Ugan Zâkir Kadirî, 70
Ukayl ('Ukayl), 52
Ukbe bin Hilâl ('Ukba bin Hilâl), 113
Ukfan bin Süveyd ('Ukfân bin Suvayd), 112
Ukka ('Ukka), 116, 119

Ukkâşe ('Ukkâşa), 97
Umeyye bin Ebi Salt (Umayya bin Abî Şalt), 32, 33, 95
Umre ('Umra), 103, 130
el-Urd (al-'Urz), 149
Usâl bin Habib (Uşâl bin Habîb), 129
Usal bin el-Nu'man bin Seleme... el-Hanefî el-Yemâmî (Uşâl bin al-Nu'mân bin Salama... al-Hanafî al-Yamâmî), 146
Usâl ül-Hanefî (Uşâl al-Hanafî), 135, 159
Üsâme bin ül-Anbar (Usama bin al-Anbar), 113
Usame bin ül-Gunayz (Usâma bin al-Gunayz), 112
Usame bin Zeyd (Usama bin Zayd), 44, 46, 58, 139
Usayyid (Usayyid), 157
Utârid bin Hâcib ('Utârid bin Hâcib), 43, 111, 115, 121
Uyeyne bin Hısn el-Fezârî ('Uyayna bin Hışn al-Fazârî), 43, 55, 56, 57, 84, 88, 91, 97, 98, 99, 100, 101, 106, 107, 111
Uzza ('Uzzâ), 24

Ü

Üded (Udad), 66
Ümeyr bin Dâbî el-Yeşkûrî ('Umayr bin Zâbî al-Yaşkûrî), 147
Ümm ül-Heysem (Ümm al-Hayşam), 136
Ümmü Kırfe binti Rebi'a (Umm Kırfa bint Rabî'a), 48
Ümmü Sadır (Ümm Şâdir), 112
Ümmü Temim (Umm Tamîm), 150
Ümmü Zeml Selma binti Mâlik (Umm Zaml Salma binti Mâlik), 48

V

Vâber, 156
Vacca, 84, 85, 86, 105, 114
Vahşî bin Harb (Vahşi bin Harb), 150, 152, 153
Vâkıdî (Vâkidî), 18, 35, 43, 55, 56, 84, 102, 104, 131, 153
Varaka bin nevfel (Varaka bin Navfal), 32, 33
Varidat (Varîdât), 90
Vatvat (el-Vâtvât), 60, 61, 76, 77, 113, 114, 116, 118, 121, 123, 133, 135
Veber bin Juhannes (Vabar bin Yuhannas), 64, 68, 75

Vedia (Vadî'a), 47
Veki bin Mâlik (Vaki'bin Mâlik), 49, 112, 116, 122
Vesîme (Vasîma), 18, 20, 35, 86, 88, 104, 117, 139, 145, 146
Vüfut (Vufüt), 111

W

Wellhausen, 20, 21, 25, 29, 31, 32, 54, 56, 60, 61, 65, 66, 75, 77, 88, 117, 124, 127, 142, 156, 160, 161

Y

Yahudî, 32, 39, 42, 43
Yakubî (Ya'kûbî), 22
Yakut (Yakut), 97, 99, 101, 102, 103, 106
Yalâ bin Ümeyye (Ya'lâ bin Umayya), 63
Yazır Hamdi, 141
Yemâme (Yamama), 19, 34, 36, 40, 41, 47, 48, 49, 56, 59, 85, 88, 89, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 137, 138, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 156, 157, 160, 163, 166
Yemen (Yaman), 19, 22, 29, 30, 34, 36, 37, 38, 39, 47, 48, 51, 52, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 77, 78, 79, 81, 115, 124, 126, 143, 163
Yerbu (Yarbu'), 49, 112, 115, 122, 165
Yerbu bin Hanzale (Yarbu'bin Hanzala), 112
Yesrib (Yaşrib), 29
Yezid bin el-Efkel el-Ezdî (Yazîd bin al-Afkal al-Azdî), 66
Yezid bin Huseyn el-Hârisî (Yazid bin Huşayn al-Harisî), 37, 66
Yezid bin Huzeyfe el-Esedî (Yazîd bin Huzayfa al-'Asadî), 88

Z

Zâhir bin Amr (Zahir bin 'Amr), 121
Zebîbî (Zabîbî), 109
Zebid (Zabîd), 39, 40, 46, 66, 67
Zehebî (Zahabî), 49, 61, 76, 83, 84, 100, 114, 149, 150, 153, 156
Zekvân (Zakvân), 45

Zemahşerî (Zamahşarî), 139
Zemzem (Zamzam), 110
Zend-Avesta, 28
Zenobiya (Zanobiya), 109
Zerdüşt, 28
Zeyd bin Amr bin Nevfel (Zayd bin'Amr bin Navfal), 32, 33
Zeyd bin Asım (Zayd bin 'Âşım), 152
Zeyd bin Hattab (Zayd bin Hattâb), 152
Zeyd Menât bin Temim (Zayd Manat bin Tamim), 112
Zibrikan bin Bedr (al-Zibrikân bin Badr), 43, 48, 49, 56, 111, 112, 117
Zi'l-Hımarîn Avf Cezmî (Zi'l-Himârîn 'Avf Cazmî), 69, 90
Zi Merran (Zi Marrân), 70
Zimman bin Ammar el-Fezârî (Zimmân bin 'Ammâr al-Fazârî), 90
Ziyad bin Bilâl (Ziyad bin Bilâl), 113
Ziyad bin Lebid (Ziyâd bin Labîd), 53, 63
Ziyad ül-Kindî (Ziyâd al-Kindî), 66
Zi Zûd (Zi Zûd), 70
Zi Zuleym (Zi Zulaym), 65
Zu (Zû), 78
Zufar (Zufar), 88
Zu'l-Himar (Zu'l-Himâr), 60, 61, 73
Zu'l-Hulâsa (Zû'l-Hulâsa), 40, 95
Zu'l-Kassa (Zû'l-Kaşşa), 46, 47, 93, 94, 95, 96
Zu'l-Kilâ (Zü'l-Kilâ'), 65, 78
Zu'n-Nun (Zû'l-Nûn), 87, 99, 105, 107
Zût (Zût), 49
Zübeyr (Zubayr), 94
Zübeyr bin Avvâm (Zubayr bin 'Avvâm), 133
Züby'an (Zubyân), 46, 93, 95
Zübyân bin Rebia el-Esedî (Zubyän bin Rabiî'a al-Asadî), 88
Zührî (Zuhri), 159

BAHRİYE ÜÇOK

•

İSLÂMDAN DÖNENLER VE YALANCI PEYGAMBERLER

Bahriye Üçok, ilk ve ortaokulu Ordu'da, liseyi İstanbul Kandilli Kız Lisesi'nde bitirdikten sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Devlet Konservatuvarı opera bölümündeki öğrenimini aynı zamanda yürüttü. Samsun ve Ankara'da onbir yıl süren lise öğretmenliğinden sonra İlâhiyat Fakültesi'nde asistan oldu. 1957 yılında doktora, 1964 yılında doçentlik sınavını verip bu fakültenin İslâm Tarihi bölümüne öğretim üyesi tayin edildi. 1971'de Cumhuriyet Senatosu'na kontenjan senatörü olarak atandı. Altı yıl süreyle bu görevde çalıştı. 1983'te Halkçı Parti kurucu üyesi olarak Ordu'dan milletvekili seçildi. 6 Ekim 1990 günü hain bir suikast sonucu hayatını yitirdi.

İslâm Devletinde Kadın Hükümdarlar, *İslâm Tarihinde Emeviler-Abbasiler* ve *Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu* (Cem Yayınevi) adlı yapıtları bulunan Üçok, birçok makale ve araştırma yazısı kaleme aldı. Yayınevimiz, Bahriye Üçok'un İslâmiyetin yayılma ve yerleşmesi sırasında Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkmış olan sahte peygamberleri incelediği *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler* adlı kitabını sunmaktan kıvanç duymaktadır.

9 789754 065565

ISBN 975-406-556-X

dağıtım 300000